

Лекція №1

Тема: Предмет і принципи історії психології

Мета:

- оволодіти знаннями щодо предмету історії психології;
- сформувати у студентів комплекс знань щодо основних етапів розвитку психології як науки;
- розвинути вміння студентів орієнтуватися у категоріальному складі психології.
- стимулювати у студентів прагнення займатись науковою діяльністю.

Завдання:

1. Актуалізувати поняття предмету загальної психології та історії психології.
2. Визначити основні принципи психології у контексті її розвитку.
3. Розглянути основні фактори, що впливають на її розвиток.
4. Проаналізувати специфіку категоріального складу.

План

1. Предмет історії психології
2. Етапи розвитку психології
3. Принципи психології
4. Категоріальний строй історії психології
5. Фактори, що впливають на розвиток психології як науки

1. Предмет історії психології

Як зауважує М.Г. Ярошевський, історія науки – це особлива галузь знання. Її предмет відрізняється від предмету тієї науки, розвиток якої вона вивчає.

У психології протягом багатьох віків народжувалися і змінювали один одного уявлення про душу, свідомість, поведінку. Відтворити правдиву

картину цієї зміни, виявити, від чого вона залежала і покликана історія психології.

Психологія як наука вивчає факти, механізми і закономірності психічного життя. Історія ж психології описує і пояснює, як ці факти і закони відкривалися (деколи в болісних пошуках істини) людському розуму. Отже, якщо предметом психології є одна реальність, а саме реальність відчуттів і сприймань, пам'яті і волі, емоцій і характеру, то предметом історії психології служить інша реальність, а саме – діяльність людей, зайнятих пізнанням психічного світу.

Історія психології вивчає закономірності формування і розвитку поглядів на психіку на основі аналізу різних підходів до розуміння її природи, функцій та генези.

Цікаво! Термін «психологія» вперше був запропонований не в Древній Греції, а в Європі в XVI ст. Думки вчених стосовно того, хто перший винайшов це слово розходяться. Так, одні вважають його автором соратника Лютера – Філіпа Меланхтона, інші – філософа Гокленіуса, який у 1590 р. вперше застосував це слово для об'єднання низки книг. Це слово отримало загальне визнання після робіт німецького філософа Христіана Вольфа («Рациональна психологія», «Емпірична психологія»).

2. Етапи розвитку психології

Психологія має багатовікову історію: перші наукові уявлення виникли в VI ст. до н.е. Тому постає питання про періодизацію історії психології, завданням якої є розчленовування цього процесу, виділення етапів, визначення змісту кожного з них.

У історії психології розрізняються два великі періоди: перший, коли психологічні знання розвивалися в надрах філософії, а також інших наук, перш за все, природознавства; другий — коли психологія розвивалася як самостійна наука. Вони несумірні за тривалістю: *перший* період (VI ст до н. е.— середина XIX ст) охоплює близько 2,5 тисяч років, *другий*, — трохи більше століття (середина XIX в.— теперішній час). За словами Р.Еббінгауза, психологія має багате минуле, але дуже коротку історію. Виокремлення цих двох періодів не вимагає спеціальних критеріїв, оскільки вони очевидні, але

оскільки кожен з них розтягується на століття, необхідна більш детальна періодизація.

<i>Хронологія</i>	<i>Зміст етапу</i>
Донауковий етап: до VII –VI ст. до н.е.	Уявлення про душу засновувались на численних міфах, легендах, казках, первинних релігійних віруваннях, що пов'язували душу з певними живими істотами (тотемами). Душі відводиться активна й охоронна роль
Філософський етап: VII –VI ст. до н.е. до V ст. н. е .	<i>Античний період</i> Виникнення перших наукових уявлень про психіку і їх первинний розвиток. Виокремлення науки про душу і формування двох напрямів матеріалізму і ідеалізму; формування перших емпіричних знань про психічні процеси — відчуття (сприйняття), пам'ять, уяву, мислення, афекти, волю; виділення проблеми співвідношення душі і тіла; вказівка на внутрішнє відчуття як спосіб пізнання.
V- XIV-XV ст. (<i>немає чіткої періодизації</i>)	<i>Епоха Середньовіччя (10 ст.)</i> Розвиток вчення про душу в рамках панування християнської віри у Європі. Формування томистської психології; початок дослідної методології дослідження. В період Середньовіччя в розумовому житті Європи запанувала схоластика (від греч. "схоластикос" – шкільний, учений). Цей особливий тип філософствування ("шкільна філософія"), що панував з XI по XVI століття, зводився до раціонального, використовуючого логічні прийоми, обґрунтування християнського віровчення. <i>Аврелій Августин, П.Абеляр, Авіцена (Ібн Сіна), Ф. Аквінський.</i>
XV— XVII ст.	<i>Епоха Відродження</i> Подальший розвиток вчення про душу в контексте розвитку анатоμο-фізіологічних знань і великих відкриттів XIV—XVI вв. <i>Леонардо да Винчі, Н. Копернік, Г.Галілей, Н. Макіавеллі</i>
XVII — XVIII ст.	<i>Новий час</i> Розвиток фізики, механіки, що накладає відбиток на розуміння психології «механістичний детермінізм». <i>Р.Декарт, Спіноза, Дж. Локк</i> Поняття про несвідому психіку (Готфрід Лейбніц). Кінець періоду - <i>Епоха просвітництва</i> <i>Д.Юм, Д.Гартлі, Ж-Ж. Руссо</i>
XIX ст.	Розвиток асоціанізму – першої психологічної школи. Предмет психології – свідомість (це комплекс відчуттів та уявлень, що з'єднуються за законами асоціацій). Експериментальні методи дослідження діяльності нервової системи і органів чуття; формування психофізики; формування психометрії; теорії відчуттів і сприйняття. Вже не механіка, а фізіологія стимулювала розвиток психології Середина XIX ст. зародження психофізіології – закон Вебера-Фехнера, Гельмгольца. 1879 р – Вундт відкрив першу лабораторію, яку потім перелаштував в університет Г. Ебінгауз Кінець XIX ст. – диференційна психологія (Ф. Гальтон, А.Біне)

XX ст.	Виникнення розвитку психології як самостійної науки. Розвиток основних психологічних шкіл: структуралізм, біхевіоризм, психоаналіз, гештальт-психологія та ін.
10-е — середина 30-х рр. XX ст	Відкрита криза в психології
20-е — 30-і рр.	Становлення радянської психології
Кінець 30-х — 50-і рр.	Згасання кризи в зарубіжній психології. Розвиток радянської психології.

3. Принципи психології

Виокремлюють 3 найважливіших методологічних принципи в психології:

- принцип детермінізму;
- принцип системності;
- принцип розвитку.
- **Принцип детермінізму** передбачає, що всі психічні явища пов'язані причинно-наслідковими зв'язками, тобто все, що відбувається в душі людини має якусь причину, яка може бути виявлена, вивчена і пояснюватиме, чому саме відбулося те, а не інше.

Античний мислитель Демокріт (V—IV вв. до н.е.) вважав, що нічого у світі не буває безпричинного і в цьому сенсі випадкового — випадковими нам видаються ті події, причин яких ми не знаємо (але вони завжди є). Настільки ж причинно обумовлені і всі психічні процеси.

- **Принцип системності** описує і пояснює основні види зв'язків між різними сторонами психіки, сферами психологічного. Він передбачає, що окремі психічні явища внутрішньо пов'язані між собою, утворюють цілісність і характеризуються новими властивостями.

- **Принцип розвитку** стверджує, що психіка розвивається, тому найбільш адекватний спосіб її вивчення – це дослідження закономірностей генезу, її видів та стадій.

4. Категоріальний строй психології

Категоріальний строй – це ті постійні проблеми (інваріанти), які складають предмет і зміст психології. Виокремлюють декілька категорій, що стали основою психологічної науки протягом всієї її історії.

- **Образ** – це одна з найперших категорій в психології, яка стала провідною при вивченні пізнання ще в античні часи. Образ як основа сприйняття стала провідною категорією в гештальтпсихології.
- **Мотив;**
- **Діяльність** – в психології розглядається як зовнішня діяльність (поведінка), так і внутрішня діяльність (мисленнєва)
- **Особистість** – раніше не існувало понять індивід, особистість, індивідуальність. Лише з появою глибинної психології саме особистість стала однією з провідних категорій, а до цього тільки пізнання, тобто психологія була більше «інтелектуальною».
- **Спілкування;**
- **Переживання.**

5. Фактори, що впливають на розвиток психології як науки

1. **Логіка розвитку психологічних знань** – зв'язана зі зміною предмета, впливом суміжних наук, розвитком принципів та категоріального строю психології.

2. **Соціальна ситуація розвитку науки** – суспільне, історичне, культурне та політичне оточення впливає на зміст наукових концепцій, сприяють розвиткові наукових шкіл або перешкоджають їм.

3. **Особистість вченого** - ціннісні орієнтири вченого, когнітивний стиль, вольові якості, особливості спілкування його з колегами, приналежність до

певної наукової школи накладає відбиток на подальший розвиток його теорії або вчення.

Підведення підсумків:

1. Розкрийте сутність предмету вивчення історії психології.
2. Які основні етапи у розвитку психології як науки вокремлюють?
3. Назвіть основні принципи психології. Розкрийте їх сутність.
4. Визначте категоріальний склад психології.
5. Розкрийте сутність факторів, що впливають на розвиток психології як науки. Наведіть приклади.

Завдання до практичного заняття:

1. Заповнити порівняльну таблицю за поданим алгоритмом:

Етап розвитку науки	Предмет психології, його зміст	Методи дослідження психіки

2. Надати визначення поняттям: цільовий детермінізм, механістичний детермінізм, біологічний детермінізм, психологічний детермінізм.
3. Надати визначення поняттю елементаризм. До якого принципу відноситься окреслене поняття.

Завдання до самостійної роботи студентів:

Користуючись психологічним словником, надати тлумачення категоріальному складу психології: образ, мотив, діяльність, особистість, спілкування, переживання.

Список рекомендованої літератури:

Базова

1. Корольчук М.С., Історія психології: [Навч. посібник] / М.С.Корольчук, П.П. Криворучко.– К.:Ельга; Ніка-Центр, 2010.– 248с.

3. Тарелкін Ю.П., Цикін В.О. Історія філософії в стислому викладі: [Навч. посібник] / Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2009. – 225 с.

Допоміжна

1. Ждан А.Н. История психологии. От Античности до наших дней : Учебник для вузов / А.Н. Ждан. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Академический Проект, 2004 г. - 576 с. - («Gaudeamus», «Классический университетский учебник»).
2. Марцинковская Т.Д. История психологии: [Учебное пособие] / Т.Д. Марцинковская. – М.: Академия, 2008. – 544с.
3. Петровский А.В. История и теория психологии. Том 1. / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – Ростов-на-Дону : Издательство «Феникс», 1996. - 416 с.
4. Ярошевский М.Г. История психологии. От Античности до середины XXвека / М.Г. Ярошевский. - Издательство: Академия, 1996 г. – 416 с.

Лекція №2, 3

Тема: Розвиток психології в період Античності. Перші психологічні теорії

Мета:

- оволодіти знаннями щодо уявлень про душу у донауковий період;
- розвинути вміння студентів орієнтуватись у передумовах виникнення психологічної думки в період Античності;
- сформувати у студентів комплекс знань щодо перших теорій Античності;
- розвивати пізнавальні можливості, самостійність, працелюбство в опануванні матеріалу;
- сприяти формуванню пізнавального інтересу.

Завдання:

5. Визначити основні передумови виникнення психологічної думки в період Античності.
6. Розглянути уявлення про душу в донауковий період.
7. Познайомитись та проаналізувати перші теорії Античності.

ПЛАН

- 1. Передумови виникнення психологічної думки в період античності**
- 2. Загальна характеристика психології в період Античності**
- 3. Уявлення про душу в донауковий період**
- 4. Перші психологічні теорії античності**

1. Передумови виникнення психологічної думки в період античності

Передумовами виникнення уявлень про психологію в період античності стали корінні зміни в матеріальному житті людей, своєрідною «промисловою революцією», пов'язаною з переходом в сфері виробництва від бронзи до виплавляння заліза.

Широке вживання у виробництві отримує рабську працю. Відбувається інтенсивне зростання торгівельно-ремісничих елементів, виникають поліси (міста-держави), ремесло відділяється від сільського господарства. Класова боротьба, що широко розвернулася, між старою аристократією і новими соціальними групами привела до встановлення нового типу рабовласницького суспільства – рабовласницької демократії.

Радикальні суспільні зміни, розвиток товарно-грошових стосунків, швидке розширення економічних зв'язків, встановлення морської гегемонії – все це призвело до глибоких перетворень у житті і свідомості древніх греків, від яких нові обставини вимагали заповзятливості, енергії, ініціативи. Розхитуються колишні вірування і легенди, швидкими темпами йде акумуляція позитивного знання – математичного, астрономічного, географічного, медичного. Зміцнюються критичний склад розуму, прагнення

до самостійного логічного обґрунтування думок. Думка індивіда спрямовується до високих узагальнень, що охоплюють весь світ в єдиному образі.

Виникає не лише нова картина миру, але і нова картина людини. Індивід виводився з-під влади міфологічних істот, що мешкають на Олімпі. Перед ним відкривалася перспектива збагнення законів буття за допомогою спостереження і логічної роботи розуму. Приймаючи рішення, індивід вже не міг покладатися на надприродні сили. Йому залишалося керуватися власним планом, цінність якого визначалася мірою близькості до світопорядку.

2. Загальна характеристика психології в період античності

В психології античності, яка розвивалась вченими Древньої Греції та Риму, умовно можна виокремити 3 етапи:

- 1) зародження і становлення психології (VII – IV ст. до н.е.);
- 2) період класичної грецької науки (III – II ст. до н.е.);
- 3) період еллінізму (II ст. до н.е. - III ст. н.е. - IV ст. н.е.).

Перший період – зародження та становлення психології (Фалес, Анаксимандр, Піфагор, Геракліт, Демокріт, Ксенофан, Парменід та ін.):

- з'являються перші наукові концепції, де душа людини розглядається як джерело активності її тіла;
- вважалось, що душа людини та душа інших живих істот однакова, їх відрізняє тільки кількісна характеристика;
- постають провідні проблеми психології – в чому полягає функція душі? Який її склад? Як відбувається пізнання світу? Що регулює поведінку людини?

Другий період - період класичної грецької психології (Сократ, Платон, Аристотель):

- цей період вважався вершиною розквіту філософії, а відтак, і психології;
- з'явилися перші розгорнуті концепції психічного;

- вчені звертають увагу на якісні відмінності, котрі властиві душі людини і не властиві іншим живим істотам;
- виникла ідея, що психіка є носієм не тільки активності, але й розуму і моральності, тобто на її розвиток впливає не тільки матеріальні фактори, але й культура, духовний уклад;
- вважалось, що поведінка людини детермінується й регулюється емоціями;
- розум розглядають як джерело об'єктивних знань про всезагальне, що може бути не пов'язане з чуттєвими відуттями.

Третій період – період еллінізму (школи кініків, стоїків, епікурейців):

- відбулось переміщення основних психологічних шкіл з Греції в Рим;
- більшість шкіл модифікували погляди вчених-філософів, що були висловлені раніше;
- було відкрито багато цікавих та важливих фактів, пов'язаних з дослідженнями особливостей поведінки, її саморегуляції, з проблемою оцінки діяльності людини і критеріїв цієї оцінки.

3. Уявлення про душу в донауковий період

Уявлення про душу існували ще до VII –VI ст. до н.е. Вони виникли в системі первісних вірувань людей, в міфології. Душа розглядається тут як щось надприродне, як «звір в тварині, людина усередині людини». Діяльність тварини або людини пояснюється присутністю цієї душі, а її заспокоєння уві сні або в смерті пояснюється її відсутністю; сон або транс є тимчасовими, а смерть – постійною відсутністю душі. Оскільки смерть є постійною відсутністю душі, зберегтися від неї можна, або закривши душі вихід з тіла, або, якщо вона його покинула, добившись її повернення. Ритуали шаманів та дикунів використовувались для того, щоб повернути душу.

Найперші наукові уявлення про душу спрямовані на пояснення душі і її функцій. Вчення про душу є першою формою знань, в системі яких почали розвиватися психологічні уявлення: «...психологія як наука повинна була початися з ідеї душі», - писав Л.С. Виготський.

4. Перші психологічні теорії античності

Анімізм. У родовому суспільстві панувало міфологічне уявлення про душу. Кожна конкретна річ, що сприймалась, наділялася душею, або багатьма душами (від латин. "аніма" – душа). Навколишній світ сприймався як залежний від свавілля цих душ. Анімізм – віра в прихований за видимими речами сонм духів (душ) як особливих "агентів" або "примар", які покидають людське тіло з останнім диханням і, будучи безсмертними, вічно мандрують по тілах тварин і рослин.

Праці старогрецьких мудреців привели до революційних змін в уявленнях про навколишній світ, що було пов'язано з подоланням древнього анімізму.

Гілозоїзм (hyle – речовина, zoe - життя). Принципово новий підхід, що змінив анімізм, в якому природа осмислювалася як єдине матеріальне ціле, наділене життям. Гілозоїзм логічно відрізнявся від анімізму, в якому природа персоніфікувалася.

Нові вчення виникли в грецьких колоніях на узбережжі Малої Азії – в Мілеті й Ефесі (найбільших торговельно-промислових і культурних центрах). Виникли різні школи:

Мілетська школа

Мілетська школа: перші філософські системи, де за першооснову миру береться той або інший вигляд матерії: **Фалес – вода; Анаксимандр – невизначена безконечна речовина «айперон»; Анаксимен – повітря.**

Елійська школа (Ксенофан, Парменід, Зенон) Школа розробила своєобразне вчення про буття. Елеати відстоювали єдність буття, вважаючи, що уявлення про множинність речей у Всесвіті є штучним розділенням. Пізнання цього цілісного світу можливе лише шляхом розумних міркувань, а плотська картина миру, включаючи спостережувані рухи, брехлива і суперечлива. При цьому спростовували геометричний (і взагалі математичний) метод пізнання, характерний для піфагорійців.

Піфагорійський союз

Піфагор (517-497 гг. до н.э. VI ст. до н.э.) – не тільки відомий математик, але й філософ та психолог.

Основні положення теорії Піфагора:

– вперше дійшов висновку, що душа не може вмирати разом з тілом конкретної особи, вона повинна розвиватись по власним законам, відповідно до своєї мети;

– метою душі є очищення, тобто у процесі власної життєдіяльності вона стає все більш досконалою та чистою. *На концепцію Піфагора наклали відбиток ідеї буддизму щодо карми і переселення душ та орфічна релігія, котра вважала, що після смерті тіла душа переселяється в інше тіло, залежно від моральної оцінки її існування;*

– заперечував рівність душ, вважаючи, що рівності немає в природі взагалі (*немає рівності і серед людей, із яких одні більш здатні і активні, а інші менш здатні і схильні до слухняності*);

– найбільш значущою є ідея кількісної закономірності природи і її єдності, а значить і душевних проявів.

Для зцілення душевних недуг піфагорійці одними з перших застосовували засоби психотерапії, самі уникали негативних емоцій: гніву, смутку, душевної тривоги. Прагнучи запобігти хворобам, вони розробляли режими дієти, праці і відпочинку. Також одними з перших піфагорійці розробили методичку визначення здібностей майбутніх членів своєї общини методом тесту. Стверджуючи, що «не з кожного дерева можна выточити Меркурія», кандидатам спочатку представлялася можливість вирішити важке математичне завдання, а потім – проявити свої ораторські, вольові, пізнавальні й інші здібності.

Значущим для психологічного знання в еволюції піфагорійської школи є виокремлення медицини як науки з лікувальної магії. Родоначальник анатомії лікар-філософ Алкмеон знайшов причину хвороб людини в порушенні рівноваги.

Геракліт (кінець VI – початок V століття до н.е.) – не був ні чим слухачем, хоча був знайомий з мілетською, елійською та піфагорійською школами.

Основні положення теорії Геракліта:

– вважав, що становлення та розвиток світу, природи й людини здійснюється по єдиним законам (закон - Логос), які ніхто (ні люди, ні боги) не можуть змінити;

– космос представлявся у вигляді "вічний живого вогню", а душа ("психея") – у вигляді його іскорки;

– вважав, що Логос визначає спрямованість та час певних циклічних перетворювань, які відбуваються у суспільстві і можуть відбуватися з людиною (*можна досліджувати закономірності життя душі, її розвитку й згасання*);

– вніс ідею постійного розвитку (*«все тече», що потім стало основою теорії потоку свідомості Джемса*). Вважав, що душа – єдність протилежностей, що поєднує в собі вологе і вогненне. *Проводячи порівняння між душею та вогнем (першоосновою світу), Геракліт вимірював ступінь досконалості та зрілості за ступенем її вогненності. Так, душа дитини сира та волога, потім вона висихає, стає все більш вогненною, зрілою здатною до чіткого та ясного мислення; в старості душа теж набирає вологості, людина починає погано та повільно міркувати;*

– виокремив два рівні пізнання – відчуття та розум (*відчуття дають "темне", мало диференційоване знання, тоді як результатом розумової діяльності є "світле", виразне знання*).

Демокріт: душа – потік вогнених атомів. Ідея Геракліта про те, що від закону Логосу залежить хід речей, отримала розвиток в Демокріта (ок. 460-370 рр. до н.е.).

Основні положення теорії Демокріта:

– Весь світ складається з найдрібніших, невидимих оком частин – атомів. Атоми відрізняються один від одного формою, порядком і поворотом. Людина, як і вся навколишня природа, складається з атомів, створюючих його тіло і душу;

– душа є джерелом активності, енергії для тіла. Після смерті людини душа розсівається в повітрі, а тому смертним є не лише тіло, але і душа;

– Демокріт вважав, що душа знаходиться в голові (розумна частина), в грудях (мужня частина), в печінці (жадаюча частина) і в органах чуття (атоми знаходяться дуже близько до поверхні і можуть стикатися з мікроскопічними, невидимими оку копіями навколишніх предметів

(ейдолами), які носяться в повітрі, потрапляючи і в органи чуття). Ці копії віділяються (витікають) від всіх предметів зовнішнього світу. При зіткненні ейдолів з атомами душі відбувається відчуття, і саме таким чином чоловік пізнає властивості навколишніх предметів. Таким чином, всі наші відчуття (у тому числі зорові, слухові) є контактними. Узагальнюючи дані декількох органів чуття, чоловік відкриває світ, переходячи на наступний рівень – понятійний, який є результатом діяльності мислення.

– Демокріт також ввів поняття первинних і вторинних якостей предметів. Первинні – це ті якості, які дійсно існують в предметах (вага, поверхня, гладка або шорстка, форма). Вторинні якості – колір, запах, смак, цих властивостей немає в предметах, їх придумали самі люди для своєї зручності, оскільки "лише в думці є кисле і солодке, червоне і зелене, а насправді є лише порожнеча і атоми";

– вважав, що моральні принципи не даються від народження, а є результатом виховання, тому люди стають хорошими завдяки вправам, а не природі. Виховання, на думку Демокріта, повинне дати людині три дари: добре мислити, добре говорити і добре робити. Сам Демокріт вважав виховання настільки важкою справою, що свідомо відмовився від шлюбу і не бажав мати дітей, вважаючи, що від них буває багато неприємностей.

Велике значення для розвитку психології мали і концепції психіки, що розробляються лікарками, перш за все в медичній школі **Гіппократа (460-377 рр. до н.е.)**.

- заклав початок наукової типології. Він зібрав і систематизував майже всі наукові переконання на медицину свого і попереднього часу. Головне, що відстоював Гіппократ, - це емпіричний характер медичного знання. Він доводив, що воно не може будуватися без дослідних досліджень, на основі одних міркувань.

- ідея про чотири першооснови, з яких складається те, що оточує. Розробив своє відоме вчення про темпераменти, засноване на 4 видах рідини

в організмі. «З них складається природа тіла і через них воно і хворіє, і буває здоровим».

Підведення підсумків:

6. Розкрийте основні передумови виникнення психологічної думки в період Античності.
7. Визначте основні етапи розвитку психології у період Античності.
8. Якими були уявлення про душу в донауковий період?
9. Схарактеризуйте основні психологічні ідеї Піфагора.
10. Схарактеризуйте основні психологічні ідеї Геракліта.
11. Схарактеризуйте основні психологічні ідеї Демокріта.
12. Схарактеризуйте основні психологічні ідеї Гіппократа.

Завдання до практичного заняття:

1. Визначте внесок Піфагора у розвиток психодіагностики.
2. Схарактеризуйте погляди Демокріта щодо виховання дітей.

Завдання до самостійної роботи студентів:

Заповнити таблицю за поданим алгоритмом:

Розвиток психології в Античності

Про світ та душу		Про пізнання		Про свободу і регуляцію поведінки	
Матеріалісти	Ідеалісти	Сенсуалісти	Раціоналісти	Емоційна регуляція	Раціональна регуляція

Список рекомендованої літератури:

Базова

2. Корольчук М.С., Історія психології: [Навч. посібник] / М.С.Корольчук, П.П. Криворучко.– К.:Ельга; Ніка-Центр, 2010.– 248с.
3. Тарелкін Ю.П., Цикін В.О. Історія філософії в стислому викладі: [Навч. посібник] / Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2009. – 225 с.

Допоміжна

5. Ждан А.Н. История психологии. От Античности до наших дней : Учебник для вузов / А.Н. Ждан. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Академический Проект, 2004 г. - 576 с. - («Gaudeamus», «Классический университетский учебник»).
6. Марцинковская Т.Д. История психологии: [Учебное пособие] / Т.Д. Марцинковская. – М.: Академия, 2008. – 544с.
7. Петровский А.В. История и теория психологии. Том 1. / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – Ростов-на-Дону : Издательство «Феникс», 1996. - 416 с.
8. Ярошевский М.Г. История психологии. От Античности до середины XXвека / М.Г. Ярошевский. - Издательство: Академия, 1996 г. – 416 с.

Лекція №2, 3

Тема: Розвиток психології в період Античності. Перші психологічні теорії

Мета:

- оволодіти знаннями щодо уявлень про душу у донауковий період;
- розвинути вміння студентів орієнтуватись у передумовах виникнення психологічної думки в період Античності;
- сформувати у студентів комплекс знань щодо перших теорій Античності;
- розвивати пізнавальні можливості, самостійність, працелюбство в опануванні матеріалу;
- сприяти формуванню пізнавального інтересу.

Завдання:

8. Визначити основні передумови виникнення психологічної думки в період Античності.

9. Розглянути уявлення про душу в донауковий період.
- 10.Познайомитись та проаналізувати перші теорії Античності.

ПЛАН

- 5. Передумови виникнення психологічної думки в період античності**
- 6. Загальна характеристика психології в період Античності**
- 7. Уявлення про душу в донауковий період**
- 8. Перші психологічні теорії античності**

1. Передумови виникнення психологічної думки в період античності

Передумовами виникнення уявлень про психологію в період античності стали корінні зміни в матеріальному житті людей, своєрідною «промисловою революцією», пов'язаною з переходом в сфері виробництва від бронзи до виплавляння заліза.

Широке вживання у виробництві отримує рабську працю. Відбувається інтенсивне зростання торгівельно-ремісничих елементів, виникають поліси (міста-держави), ремесло відділяється від сільського господарства. Класова боротьба, що широко розвернулася, між старою аристократією і новими соціальними групами привела до встановлення нового типу рабовласницького суспільства – рабовласницької демократії.

Радикальні суспільні зміни, розвиток товарно-грошових стосунків, швидке розширення економічних зв'язків, встановлення морської гегемонії – все це призвело до глибоких перетворень у житті і свідомості древніх греків, від яких нові обставини вимагали заповзятливості, енергії, ініціативи. Розхитуються колишні вірування і легенди, швидкими темпами йде акумуляція позитивного знання – математичного, астрономічного, географічного, медичного. Зміцнюються критичний склад розуму, прагнення до самостійного логічного обґрунтування думок. Думка індивіда спрямовується до високих узагальнень, що охоплюють весь світ в єдиному образі.

Виникає не лише нова картина миру, але і нова картина людини. Індивід виводився з-під влади міфологічних істот, що мешкають на Олімпі. Перед ним відкривалася перспектива збагнення законів буття за допомогою спостереження і логічної роботи розуму. Приймаючи рішення, індивід вже не міг покладатися на надприродні сили. Йому залишалося керуватися власним планом, цінність якого визначалася мірою близькості до світопорядку.

4. Загальна характеристика психології в період античності

В психології античності, яка розвивалась вченими Древньої Греції та Риму, умовно можна виокремити 3 етапи:

- 1) зародження і становлення психології (VII – IV ст. до н.е.);
- 2) період класичної грецької науки (III – II ст. до н.е.);
- 3) період еллінізму (II ст. до н.е. - III ст. н.е. - IV ст. н.е.).

Перший період – зародження та становлення психології (Фалес, Анаксимандр, Піфагор, Геракліт, Демокріт, Ксенофан, Парменід та ін.):

- з'являються перші наукові концепції, де душа людини розглядається як джерело активності її тіла;
- вважалось, що душа людини та душа інших живих істот однакова, їх відрізняє тільки кількісна характеристика;
- постають провідні проблеми психології – в чому полягає функція душі? Який її склад? Як відбувається пізнання світу? Що регулює поведінку людини?

Другий період - період класичної грецької психології (Сократ, Платон, Аристотель):

- цей період вважався вершиною розквіту філософії, а відтак, і психології;
- з'явилися перші розгорнуті концепції психічного;
- вчені звертають увагу на якісні відмінності, котрі властиві душі людини і не властиві іншим живим істотам;

- виникла ідея, що психіка є носієм не тільки активності, але й розуму і моральності, тобто на її розвиток впливає не тільки матеріальні фактори, але й культура, духовний уклад;
- вважалось, що поведінка людини детермінується й регулюється емоціями;
- розум розглядають як джерело об'єктивних знань про всезагальне, що може бути не пов'язане з чуттєвими відуттями.

Третій період – період еллінізму (школи кініків, стоїків, епікурейців):

- відбулось переміщення основних психологічних шкіл з Греції в Рим;
- більшість шкіл модифікували погляди вчених-філософів, що були висловлені раніше;
- було відкрито багато цікавих та важливих фактів, пов'язаних з дослідженнями особливостей поведінки, її саморегуляції, з проблемою оцінки діяльності людини і критеріїв цієї оцінки.

5. Уявлення про душу в донауковий період

Уявлення про душу існували ще до VII –VI ст. до н.е. Вони виникли в системі первісних вірувань людей, в міфології. Душа розглядається тут як щось надприродне, як «звір в тварині, людина усередині людини». Діяльність тварини або людини пояснюється присутністю цієї душі, а її заспокоєння уві сні або в смерті пояснюється її відсутністю; сон або транс є тимчасовими, а смерть – постійною відсутністю душі. Оскільки смерть є постійною відсутністю душі, зберегтися від неї можна, або закривши душі вихід з тіла, або, якщо вона його покинула, добившись її повернення. Ритуали шаманів та дикунів використовувались для того, щоб повернути душу.

Найперші наукові уявлення про душу спрямовані на пояснення душі і її функцій. Вчення про душу є першою формою знань, в системі яких почали розвиватися психологічні уявлення: «...психологія як наука повинна була початися з ідеї душі», - писав Л.С. Виготський.

4. Перші психологічні теорії античності

Анімізм. У родовому суспільстві панувало міфологічне уявлення про душу. Кожна конкретна річ, що сприймалась, наділялася душею, або багатьма душами (від латин. "аніма" – душа). Навколишній світ сприймався як залежний від свавілля цих душ. Анімізм – віра в прихований за видимими речами сонм духів (душ) як особливих "агентів" або "примар", які покидають людське тіло з останнім диханням і, будучи безсмертними, вічно мандрують по тілах тварин і рослин.

Праці старогрецьких мудреців привели до революційних змін в уявленнях про навколишній світ, що було пов'язано з подоланням древнього анімізму.

Гілозоїзм (hyle – речовина, zoe - життя). Принципово новий підхід, що змінив анімізм, в якому природа осмислювалася як єдине матеріальне ціле, наділене життям. Гілозоїзм логічно відрізнявся від анімізму, в якому природа персоніфікувалася.

Нові вчення виникли в грецьких колоніях на узбережжі Малої Азії – в Мілеті й Ефесі (найбільших торговельно-промислових і культурних центрах). Виникли різні школи:

Мілетська школа

Мілетська школа: перші філософські системи, де за першооснову миру береться той або інший вигляд матерії: **Фалес – вода; Анаксимандр – невизначена безконечна речовина «айперон»; Анаксимен – повітря.**

Елійська школа (Ксенофан, Парменід, Зенон) Школа розробила своєобразне вчення про буття. Елеати відстоювали єдність буття, вважаючи, що уявлення про множинність речей у Всесвіті є штучним розділенням. Пізнання цього цілісного світу можливе лише шляхом розумних міркувань, а плотська картина миру, включаючи спостережувані рухи, брехлива і суперечлива. При цьому спростовували геометричний (і взагалі математичний) метод пізнання, характерний для піфагорійців.

Піфагорійський союз

Піфагор (517-497 гг. до н.э. VI ст. до н.э.) – не тільки відомий математик, але й філософ та психолог.

Основні положення теорії Піфагора:

– вперше дійшов висновку, що душа не може вмирати разом з тілом конкретної особи, вона повинна розвиватись по власним законам, відповідно до своєї мети;

– метою душі є очищення, тобто у процесі власної життєдіяльності вона стає все більш досконалою та чистою. *На концепцію Піфагора наклали відбиток ідеї буддизму щодо карми і переселення душ та орфічна релігія, котра вважала, що після смерті тіла душа переселяється в інше тіло, залежно від моральної оцінки її існування;*

– заперечував рівність душ, вважаючи, що рівності немає в природі взагалі (*немає рівності і серед людей, із яких одні більш здатні і активні, а інші менш здатні і схильні до слухняності*);

– найбільш значущою є ідея кількісної закономірності природи і її єдності, а значить і душевних проявів.

Для зцілення душевних недуг піфагорійці одними з перших застосовували засоби психотерапії, самі уникали негативних емоцій: гніву, смутку, душевної тривоги. Прагнучи запобігти хворобам, вони розробляли режими дієти, праці і відпочинку. Також одними з перших піфагорійці розробили методiku визначення здібностей майбутніх членів своєї общини методом тесту. Стверджуючи, що «не з кожного дерева можна выточити Меркурія», кандидатам спочатку представлялася можливість вирішити важке математичне завдання, а потім – проявити свої ораторські, вольові, пізнавальні й інші здібності.

Значущим для психологічного знання в еволюції піфагорійської школи є виокремлення медицини як науки з лікувальної магії. Родоначальник анатомії лікар-філософ Алкмеон знайшов причину хвороб людини в порушенні рівноваги.

Геракліт (кінець VI – початок V століття до н.е.) – не був ні чим слухачем, хоча був знайомий з мілетською, елійською та піфагорійською школами.

Основні положення теорії Геракліта:

– вважав, що становлення та розвиток світу, природи й людини здійснюється по єдиним законам (закон - Логос), які ніхто (ні люди, ні боги) не можуть змінити;

– космос представлявся у вигляді "вічний живого вогню", а душа ("психея") – у вигляді його іскорки;

– вважав, що Логос визначає спрямованість та час певних циклічних перетворювань, які відбуваються у суспільстві і можуть відбуватися з людиною (*можна досліджувати закономірності життя душі, її розвитку й згасання*);

– вніс ідею постійного розвитку (*«все тече», що потім стало основою теорії потоку свідомості Джемса*). Вважав, що душа – єдність протилежностей, що поєднує в собі вологе і вогненне. *Проводячи порівняння між душею та вогнем (першоосновою світу), Геракліт вимірював ступінь досконалості та зрілості за ступенем її вогненності. Так, душа дитини сира та волога, потім вона висихає, стає все більш вогненною, зрілою здатною до чіткого та ясного мислення; в старості душа теж набирає вологості, людина починає погано та повільно міркувати;*

– виокремив два рівні пізнання – відчуття та розум (*відчуття дають "темне", мало диференційоване знання, тоді як результатом розумової діяльності є "світле", виразне знання*).

Демокріт: душа – потік вогнених атомів. Ідея Геракліта про те, що від закону Логосу залежить хід речей, отримала розвиток в Демокріта (ок. 460-370 рр. до н.е.).

Основні положення теорії Демокріта:

– Весь світ складається з найдрібніших, невидимих оком частин – атомів. Атоми відрізняються один від одного формою, порядком і поворотом. Людина, як і вся навколишня природа, складається з атомів, створюючих його тіло і душу;

– душа є джерелом активності, енергії для тіла. Після смерті людини душа розсівається в повітрі, а тому смертним є не лише тіло, але і душа;

– Демокріт вважав, що душа знаходиться в голові (розумна частина), в грудях (мужня частина), в печінці (жадаюча частина) і в органах чуття (атоми знаходяться дуже близько до поверхні і можуть стикатися з мікроскопічними, невидимими оку копіями навколишніх предметів

(ейдолами), які носяться в повітрі, потрапляючи і в органи чуття). Ці копії віділяються (витікають) від всіх предметів зовнішнього світу. При зіткненні ейдолів з атомами душі відбувається відчуття, і саме таким чином чоловік пізнає властивості навколишніх предметів. Таким чином, всі наші відчуття (у тому числі зорові, слухові) є контактними. Узагальнюючи дані декількох органів чуття, чоловік відкриває світ, переходячи на наступний рівень – понятійний, який є результатом діяльності мислення.

– Демокріт також ввів поняття первинних і вторинних якостей предметів. Первинні – це ті якості, які дійсно існують в предметах (вага, поверхня, гладка або шорстка, форма). Вторинні якості – колір, запах, смак, цих властивостей немає в предметах, їх придумали самі люди для своєї зручності, оскільки "лише в думці є кисле і солодке, червоне і зелене, а насправді є лише порожнеча і атоми";

– вважав, що моральні принципи не даються від народження, а є результатом виховання, тому люди стають хорошими завдяки вправам, а не природі. Виховання, на думку Демокріта, повинне дати людині три дари: добре мислити, добре говорити і добре робити. Сам Демокріт вважав виховання настільки важкою справою, що свідомо відмовився від шлюбу і не бажав мати дітей, вважаючи, що від них буває багато неприємностей.

Велике значення для розвитку психології мали і концепції психіки, що розробляються лікарками, перш за все в медичній школі **Гіппократа (460-377 рр. до н.е.)**.

- заклав початок наукової типології. Він зібрав і систематизував майже всі наукові переконання на медицину свого і попереднього часу. Головне, що відстоював Гіппократ, - це емпіричний характер медичного знання. Він доводив, що воно не може будуватися без дослідних досліджень, на основі одних міркувань.

- ідея про чотири першооснови, з яких складається те, що оточує. Розробив своє відоме вчення про темпераменти, засноване на 4 видах рідини

в організмі. «З них складається природа тіла і через них воно і хворіє, і буває здоровим».

Підведення підсумків:

13. Розкрийте основні передумови виникнення психологічної думки в період Античності.
14. Визначте основні етапи розвитку психології у період Античності.
15. Якими були уявлення про душу в донауковий період?
16. Схарактеризуйте основні психологічні ідеї Піфагора.
17. Схарактеризуйте основні психологічні ідеї Геракліта.
18. Схарактеризуйте основні психологічні ідеї Демокріта.
19. Схарактеризуйте основні психологічні ідеї Гіппократа.

Завдання до практичного заняття:

1. Визначте внесок Піфагора у розвиток психодіагностики.
2. Схарактеризуйте погляди Демокріта щодо виховання дітей.

Завдання до самостійної роботи студентів:

Заповнити таблицю за поданим алгоритмом:

Розвиток психології в Античності

Про світ та душу		Про пізнання		Про свободу і регуляцію поведінки	
Матеріалісти	Ідеалісти	Сенсуалісти	Раціоналісти	Емоційна регуляція	Раціональна регуляція

Список рекомендованої літератури:

Базова

3. Корольчук М.С., Історія психології: [Навч. посібник] / М.С.Корольчук, П.П. Криворучко.– К.:Ельга; Ніка-Центр, 2010.– 248с.
3. Тарелкін Ю.П., Цикін В.О. Історія філософії в стислому викладі: [Навч. посібник] / Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2009. – 225 с.

Допоміжна

9. Ждан А.Н. История психологии. От Античности до наших дней : Учебник для вузов / А.Н. Ждан. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Академический Проект, 2004 г. - 576 с. - («Gaudeamus», «Классический университетский учебник»).
10. Марцинковская Т.Д. История психологии: [Учебное пособие] / Т.Д. Марцинковская. – М.: Академия, 2008. – 544с.
11. Петровский А.В. История и теория психологии. Том 1. / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – Ростов-на-Дону : Издательство «Феникс», 1996. - 416 с.
12. Ярошевский М.Г. История психологии. От Античности до середины XXвека / М.Г. Ярошевский . - Издательство: Академия, 1996 г. – 416 с.

Лекція №2, 3

Тема: Розвиток психології в період Античності. Перші психологічні теорії

Мета:

- оволодіти знаннями щодо уявлень про душу у донауковий період;
- розвинути вміння студентів орієнтуватись у передумовах виникнення психологічної думки в період Античності;
- сформувати у студентів комплекс знань щодо перших теорій Античності;
- розвивати пізнавальні можливості, самостійність, працелюбство в опануванні матеріалу;
- сприяти формуванню пізнавального інтересу.

Завдання:

11. Визначити основні передумови виникнення психологічної думки в період Античності.
12. Розглянути уявлення про душу в донауковий період.
13. Познайомитись та проаналізувати перші теорії Античності.

ПЛАН

- 9. Передумови виникнення психологічної думки в період античності**
- 10. Загальна характеристика психології в період Античності**
- 11. Уявлення про душу в донауковий період**
- 12. Перші психологічні теорії античності**

1. Передумови виникнення психологічної думки в період античності

Передумовами виникнення уявлень про психологію в період античності стали корінні зміни в матеріальному житті людей, своєрідною «промисловою революцією», пов'язаною з переходом в сфері виробництва від бронзи до виплавляння заліза.

Широке вживання у виробництві отримує рабську працю. Відбувається інтенсивне зростання торгівельно-ремісничих елементів, виникають поліси (міста-держави), ремесло відділяється від сільського господарства. Класова боротьба, що широко розвернулася, між старою аристократією і новими соціальними групами привела до встановлення нового типу рабовласницького суспільства – рабовласницької демократії.

Радикальні суспільні зміни, розвиток товарно-грошових стосунків, швидке розширення економічних зв'язків, встановлення морської гегемонії – все це призвело до глибоких перетворень у житті і свідомості древніх греків, від яких нові обставини вимагали заповзятливості, енергії, ініціативи. Розхитуються колишні вірування і легенди, швидкими темпами йде акумуляція позитивного знання – математичного, астрономічного, географічного, медичного. Зміцнюються критичний склад розуму, прагнення до самостійного логічного обґрунтування думок. Думка індивіда

спрямовується до високих узагальнень, що охоплюють весь світ в єдиному образі.

Виникає не лише нова картина миру, але і нова картина людини. Індивід виводився з-під влади міфологічних істот, що мешкають на Олімпі. Перед ним відкривалася перспектива збагнення законів буття за допомогою спостереження і логічної роботи розуму. Приймаючи рішення, індивід вже не міг покладатися на надприродні сили. Йому залишалося керуватися власним планом, цінність якого визначалася мірою близькості до світопорядку.

6. Загальна характеристика психології в період античності

В психології античності, яка розвивалась вченими Древньої Греції та Риму, умовно можна виокремити 3 етапи:

- 1) зародження і становлення психології (VII – IV ст. до н.е.);
- 2) період класичної грецької науки (III – II ст. до н.е.);
- 3) період еллінізму (II ст. до н.е. - III ст. н.е. - IV ст. н.е.).

Перший період – зародження та становлення психології (Фалес, Анаксимандр, Піфагор, Геракліт, Демокріт, Ксенофан, Парменід та ін.):

- з'являються перші наукові концепції, де душа людини розглядається як джерело активності її тіла;
- вважалося, що душа людини та душа інших живих істот однакова, їх відрізняє тільки кількісна характеристика;
- постають провідні проблеми психології – в чому полягає функція душі? Який її склад? Як відбувається пізнання світу? Що регулює поведінку людини?

Другий період - період класичної грецької психології (Сократ, Платон, Аристотель):

- цей період вважався вершиною розквіту філософії, а відтак, і психології;
- з'явилися перші розгорнуті концепції психічного;

- вчені звертають увагу на якісні відмінності, котрі властиві душі людини і не властиві іншим живим істотам;
- виникла ідея, що психіка є носієм не тільки активності, але й розуму і моральності, тобто на її розвиток впливає не тільки матеріальні фактори, але й культура, духовний уклад;
- вважалось, що поведінка людини детермінується й регулюється емоціями;
- розум розглядають як джерело об'єктивних знань про всезагальне, що може бути не пов'язане з чуттєвими відуттями.

Третій період – період еллінізму (школи кініків, стоїків, епікурейців):

- відбулось переміщення основних психологічних шкіл з Греції в Рим;
- більшість шкіл модифікували погляди вчених-філософів, що були висловлені раніше;
- було відкрито багато цікавих та важливих фактів, пов'язаних з дослідженнями особливостей поведінки, її саморегуляції, з проблемою оцінки діяльності людини і критеріїв цієї оцінки.

7. Уявлення про душу в донауковий період

Уявлення про душу існували ще до VII –VI ст. до н.е. Вони виникли в системі первісних вірувань людей, в міфології. Душа розглядається тут як щось надприродне, як «звір в тварині, людина усередині людини». Діяльність тварини або людини пояснюється присутністю цієї душі, а її заспокоєння уві сні або в смерті пояснюється її відсутністю; сон або транс є тимчасовими, а смерть – постійною відсутністю душі. Оскільки смерть є постійною відсутністю душі, зберегтися від неї можна, або закривши душі вихід з тіла, або, якщо вона його покинула, добившись її повернення. Ритуали шаманів та дикунів використовувались для того, щоб повернути душу.

Найперші наукові уявлення про душу спрямовані на пояснення душі і її функцій. Вчення про душу є першою формою знань, в системі яких почали розвиватися психологічні уявлення: «...психологія як наука повинна була початися з ідеї душі», - писав Л.С. Виготський.

4. Перші психологічні теорії античності

Анімізм. У родовому суспільстві панувало міфологічне уявлення про душу. Кожна конкретна річ, що сприймалась, наділялася душею, або багатьма душами (від латин. "аніма" – душа). Навколишній світ сприймався як залежний від свавілля цих душ. Анімізм – віра в прихований за видимими речами сонм духів (душ) як особливих "агентів" або "примар", які покидають людське тіло з останнім диханням і, будучи безсмертними, вічно мандрують по тілах тварин і рослин.

Праці старогрецьких мудреців привели до революційних змін в уявленнях про навколишній світ, що було пов'язано з подоланням древнього анімізму.

Гілозоїзм (hyle – речовина, zoe - життя). Принципово новий підхід, що змінив анімізм, в якому природа осмислювалася як єдине матеріальне ціле, наділене життям. Гілозоїзм логічно відрізнявся від анімізму, в якому природа персоніфікувалася.

Нові вчення виникли в грецьких колоніях на узбережжі Малої Азії – в Мілеті й Ефесі (найбільших торговельно-промислових і культурних центрах). Виникли різні школи:

Мілетська школа

Мілетська школа: перші філософські системи, де за першооснову миру береться той або інший вигляд матерії: **Фалес – вода; Анаксимандр – невизначена безконечна речовина «айперон»; Анаксимен – повітря.**

Елійська школа (Ксенофан, Парменід, Зенон) Школа розробила своєобразне вчення про буття. Елеати відстоювали єдність буття, вважаючи, що уявлення про множинність речей у Всесвіті є штучним розділенням. Пізнання цього цілісного світу можливе лише шляхом розумних міркувань, а плотська картина миру, включаючи спостережувані рухи, брехлива і суперечлива. При цьому спростовували геометричний (і взагалі математичний) метод пізнання, характерний для піфагорійців.

Піфагорійський союз

Піфагор (517-497 гг. до н.э. VI ст. до н.э.) – не тільки відомий математик, але й філософ та психолог.

Основні положення теорії Піфагора:

– вперше дійшов висновку, що душа не може вмирати разом з тілом конкретної особи, вона повинна розвиватись по власним законам, відповідно до своєї мети;

– метою душі є очищення, тобто у процесі власної життєдіяльності вона стає все більш досконалою та чистою. *На концепцію Піфагора наклали відбиток ідеї буддизму щодо карми і переселення душ та орфічна релігія, котра вважала, що після смерті тіла душа переселяється в інше тіло, залежно від моральної оцінки її існування;*

– заперечував рівність душ, вважаючи, що рівності немає в природі взагалі (*немає рівності і серед людей, із яких одні більш здатні і активні, а інші менш здатні і схильні до слухняності*);

– найбільш значущою є ідея кількісної закономірності природи і її єдності, а значить і душевних проявів.

Для зцілення душевних недуг піфагорійці одними з перших застосовували засоби психотерапії, самі уникали негативних емоцій: гніву, смутку, душевної тривоги. Прагнучи запобігти хворобам, вони розробляли режими дієти, праці і відпочинку. Також одними з перших піфагорійці розробили методiku визначення здібностей майбутніх членів своєї общини методом тесту. Стверджуючи, що «не з кожного дерева можна выточити Меркурія», кандидатам спочатку представлялася можливість вирішити важке математичне завдання, а потім – проявити свої ораторські, вольові, пізнавальні й інші здібності.

Значущим для психологічного знання в еволюції піфагорійської школи є виокремлення медицини як науки з лікувальної магії. Родоначальник анатомії лікар-філософ Алкмеон знайшов причину хвороб людини в порушенні рівноваги.

Геракліт (кінець VI – початок V століття до н.е.) – не був ні чим слухачем, хоча був знайомий з мілетською, елійською та піфагорійською школами.

Основні положення теорії Геракліта:

– вважав, що становлення та розвиток світу, природи й людини здійснюється по єдиним законам (закон - Логос), які ніхто (ні люди, ні боги) не можуть змінити;

– космос представлявся у вигляді "вічний живого вогню", а душа ("психея") – у вигляді його іскорки;

– вважав, що Логос визначає спрямованість та час певних циклічних перетворювань, які відбуваються у суспільстві і можуть відбуватися з людиною (*можна досліджувати закономірності життя душі, її розвитку й згасання*);

– вніс ідею постійного розвитку (*«все тече», що потім стало основою теорії потоку свідомості Джемса*). Вважав, що душа – єдність протилежностей, що поєднує в собі вологе і вогненне. *Проводячи порівняння між душею та вогнем (першоосновою світу), Геракліт вимірював ступінь досконалості та зрілості за ступенем її вогненності. Так, душа дитини сира та волога, потім вона висихає, стає все більш вогненною, зрілою здатною до чіткого та ясного мислення; в старості душа теж набирає вологості, людина починає погано та повільно міркувати;*

– виокремив два рівні пізнання – відчуття та розум (*відчуття дають "темне", мало диференційоване знання, тоді як результатом розумової діяльності є "світле", виразне знання*).

Демокріт: душа – потік вогнених атомів. Ідея Геракліта про те, що від закону Логосу залежить хід речей, отримала розвиток в Демокріта (ок. 460-370 рр. до н.е.).

Основні положення теорії Демокріта:

– Весь світ складається з найдрібніших, невидимих оком частин – атомів. Атоми відрізняються один від одного формою, порядком і поворотом. Людина, як і вся навколишня природа, складається з атомів, створюючих його тіло і душу;

– душа є джерелом активності, енергії для тіла. Після смерті людини душа розсівається в повітрі, а тому смертним є не лише тіло, але і душа;

– Демокріт вважав, що душа знаходиться в голові (розумна частина), в грудях (мужня частина), в печінці (жадаюча частина) і в органах чуття (атоми знаходяться дуже близько до поверхні і можуть стикатися з мікроскопічними, невидимими оку копіями навколишніх предметів

(ейдолами), які носяться в повітрі, потрапляючи і в органи чуття). Ці копії віділяються (витікають) від всіх предметів зовнішнього світу. При зіткненні ейдолів з атомами душі відбувається відчуття, і саме таким чином чоловік пізнає властивості навколишніх предметів. Таким чином, всі наші відчуття (у тому числі зорові, слухові) є контактними. Узагальнюючи дані декількох органів чуття, чоловік відкриває світ, переходячи на наступний рівень – понятійний, який є результатом діяльності мислення.

– Демокріт також ввів поняття первинних і вторинних якостей предметів. Первинні – це ті якості, які дійсно існують в предметах (вага, поверхня, гладка або шорстка, форма). Вторинні якості – колір, запах, смак, цих властивостей немає в предметах, їх придумали самі люди для своєї зручності, оскільки "лише в думці є кисле і солодке, червоне і зелене, а насправді є лише порожнеча і атоми";

– вважав, що моральні принципи не даються від народження, а є результатом виховання, тому люди стають хорошими завдяки вправам, а не природі. Виховання, на думку Демокріта, повинне дати людині три дари: добре мислити, добре говорити і добре робити. Сам Демокріт вважав виховання настільки важкою справою, що свідомо відмовився від шлюбу і не бажав мати дітей, вважаючи, що від них буває багато неприємностей.

Велике значення для розвитку психології мали і концепції психіки, що розробляються лікарками, перш за все в медичній школі **Гіппократа (460-377 рр. до н.е.)**.

- заклав початок наукової типології. Він зібрав і систематизував майже всі наукові переконання на медицину свого і попереднього часу. Головне, що відстоював Гіппократ, - це емпіричний характер медичного знання. Він доводив, що воно не може будуватися без дослідних досліджень, на основі одних міркувань.

- ідея про чотири першооснови, з яких складається те, що оточує. Розробив своє відоме вчення про темпераменти, засноване на 4 видах рідини

в організмі. «З них складається природа тіла і через них воно і хворіє, і буває здоровим».

Підведення підсумків:

20. Розкрийте основні передумови виникнення психологічної думки в період Античності.
21. Визначте основні етапи розвитку психології у період Античності.
22. Якими були уявлення про душу в донауковий період?
23. Схарактеризуйте основні психологічні ідеї Піфагора.
24. Схарактеризуйте основні психологічні ідеї Геракліта.
25. Схарактеризуйте основні психологічні ідеї Демокріта.
26. Схарактеризуйте основні психологічні ідеї Гіппократа.

Завдання до практичного заняття:

1. Визначте внесок Піфагора у розвиток психодіагностики.
2. Схарактеризуйте погляди Демокріта щодо виховання дітей.

Завдання до самостійної роботи студентів:

Заповнити таблицю за поданим алгоритмом:

Розвиток психології в Античності

Про світ та душу		Про пізнання		Про свободу і регуляцію поведенки	
Матеріалісти	Ідеалісти	Сенсуалісти	Раціоналісти	Емоційна регуляція	Раціональна регуляція

Список рекомендованої літератури:

Базова

4. Корольчук М.С., Історія психології: [Навч. посібник] / М.С.Корольчук, П.П. Криворучко.– К.:Ельга; Ніка-Центр, 2010.– 248с.
3. Тарелкін Ю.П., Цикін В.О. Історія філософії в стислому викладі: [Навч. посібник] / Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2009. – 225 с.

Допоміжна

13. Ждан А.Н. История психологии. От Античности до наших дней : Учебник для вузов / А.Н. Ждан. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Академический Проект, 2004 г. - 576 с. - («Gaudeamus», «Классический университетский учебник»).
14. Марцинковская Т.Д. История психологии: [Учебное пособие] / Т.Д. Марцинковская. – М.: Академия, 2008. – 544с.
15. Петровский А.В. История и теория психологии. Том 1. / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – Ростов-на-Дону : Издательство «Феникс», 1996. - 416 с.
16. Ярошевский М.Г. История психологии. От Античности до середины XXвека / М.Г. Ярошевский . - Издательство: Академия, 1996 г. – 416 с.

Лекція №2, 3

Тема: Розвиток психології в період Античності. Перші психологічні теорії

Мета:

- оволодіти знаннями щодо уявлень про душу у донауковий період;
- розвинути вміння студентів орієнтуватись у передумовах виникнення психологічної думки в період Античності;
- сформувати у студентів комплекс знань щодо перших теорій Античності;
- розвивати пізнавальні можливості, самостійність, працелюбство в опануванні матеріалу;
- сприяти формуванню пізнавального інтересу.

Завдання:

14. Визначити основні передумови виникнення психологічної думки в період Античності.
15. Розглянути уявлення про душу в донауковий період.
16. Познайомитись та проаналізувати перші теорії Античності.

ПЛАН

- 13. Передумови виникнення психологічної думки в період античності**
- 14. Загальна характеристика психології в період Античності**
- 15. Уявлення про душу в донауковий період**
- 16. Перші психологічні теорії античності**

1. Передумови виникнення психологічної думки в період античності

Передумовами виникнення уявлень про психологію в період античності стали корінні зміни в матеріальному житті людей, своєрідною «промисловою революцією», пов'язаною з переходом в сфері виробництва від бронзи до виплавляння заліза.

Широке вживання у виробництві отримує рабську працю. Відбувається інтенсивне зростання торгівельно-ремісничих елементів, виникають поліси (міста-держави), ремесло відділяється від сільського господарства. Класова боротьба, що широко розвернулася, між старою аристократією і новими соціальними групами привела до встановлення нового типу рабовласницького суспільства – рабовласницької демократії.

Радикальні суспільні зміни, розвиток товарно-грошових стосунків, швидке розширення економічних зв'язків, встановлення морської гегемонії – все це призвело до глибоких перетворень у житті і свідомості древніх греків, від яких нові обставини вимагали заповзятливості, енергії, ініціативи. Розхитуються колишні вірування і легенди, швидкими темпами йде акумуляція позитивного знання – математичного, астрономічного, географічного, медичного. Зміцнюються критичний склад розуму, прагнення до самостійного логічного обґрунтування думок. Думка індивіда

спрямовується до високих узагальнень, що охоплюють весь світ в єдиному образі.

Виникає не лише нова картина миру, але і нова картина людини. Індивід виводився з-під влади міфологічних істот, що мешкають на Олімпі. Перед ним відкривалася перспектива збагнення законів буття за допомогою спостереження і логічної роботи розуму. Приймаючи рішення, індивід вже не міг покладатися на надприродні сили. Йому залишалося керуватися власним планом, цінність якого визначалася мірою близькості до світопорядку.

8. Загальна характеристика психології в період античності

В психології античності, яка розвивалась вченими Древньої Греції та Риму, умовно можна виокремити 3 етапи:

- 1) зародження і становлення психології (VII – IV ст. до н.е.);
- 2) період класичної грецької науки (III – II ст. до н.е.);
- 3) період еллінізму (II ст. до н.е. - III ст. н.е. - IV ст. н.е.).

Перший період – зародження та становлення психології (Фалес, Анаксимандр, Піфагор, Геракліт, Демокріт, Ксенофан, Парменід та ін.):

- з'являються перші наукові концепції, де душа людини розглядається як джерело активності її тіла;
- вважалось, що душа людини та душа інших живих істот однакова, їх відрізняє тільки кількісна характеристика;
- постають провідні проблеми психології – в чому полягає функція душі? Який її склад? Як відбувається пізнання світу? Що регулює поведінку людини?

Другий період - період класичної грецької психології (Сократ, Платон, Аристотель):

- цей період вважався вершиною розквіту філософії, а відтак, і психології;
- з'явилися перші розгорнуті концепції психічного;

- вчені звертають увагу на якісні відмінності, котрі властиві душі людини і не властиві іншим живим істотам;
- виникла ідея, що психіка є носієм не тільки активності, але й розуму і моральності, тобто на її розвиток впливає не тільки матеріальні фактори, але й культура, духовний уклад;
- вважалось, що поведінка людини детермінується й регулюється емоціями;
- розум розглядають як джерело об'єктивних знань про всезагальне, що може бути не пов'язане з чуттєвими відуттями.

Третій період – період еллінізму (школи кініків, стоїків, епікурейців):

- відбулось переміщення основних психологічних шкіл з Греції в Рим;
- більшість шкіл модифікували погляди вчених-філософів, що були висловлені раніше;
- було відкрито багато цікавих та важливих фактів, пов'язаних з дослідженнями особливостей поведінки, її саморегуляції, з проблемою оцінки діяльності людини і критеріїв цієї оцінки.

9. Уявлення про душу в донауковий період

Уявлення про душу існували ще до VII –VI ст. до н.е. Вони виникли в системі первісних вірувань людей, в міфології. Душа розглядається тут як щось надприродне, як «звір в тварині, людина усередині людини». Діяльність тварини або людини пояснюється присутністю цієї душі, а її заспокоєння уві сні або в смерті пояснюється її відсутністю; сон або транс є тимчасовими, а смерть – постійною відсутністю душі. Оскільки смерть є постійною відсутністю душі, зберегтися від неї можна, або закривши душі вихід з тіла, або, якщо вона його покинула, добившись її повернення. Ритуали шаманів та дикунів використовувались для того, щоб повернути душу.

Найперші наукові уявлення про душу спрямовані на пояснення душі і її функцій. Вчення про душу є першою формою знань, в системі яких почали розвиватися психологічні уявлення: «...психологія як наука повинна була початися з ідеї душі», - писав Л.С. Виготський.

4. Перші психологічні теорії античності

Анімізм. У родовому суспільстві панувало міфологічне уявлення про душу. Кожна конкретна річ, що сприймалась, наділялася душею, або багатьма душами (від латин. "аніма" – душа). Навколишній світ сприймався як залежний від свавілля цих душ. Анімізм – віра в прихований за видимими речами сонм духів (душ) як особливих "агентів" або "примар", які покидають людське тіло з останнім диханням і, будучи безсмертними, вічно мандрують по тілах тварин і рослин.

Праці старогрецьких мудреців привели до революційних змін в уявленнях про навколишній світ, що було пов'язано з подоланням древнього анімізму.

Гілозоїзм (hyle – речовина, zoe - життя). Принципово новий підхід, що змінив анімізм, в якому природа осмислювалася як єдине матеріальне ціле, наділене життям. Гілозоїзм логічно відрізнявся від анімізму, в якому природа персоніфікувалася.

Нові вчення виникли в грецьких колоніях на узбережжі Малої Азії – в Мілеті й Ефесі (найбільших торговельно-промислових і культурних центрах). Виникли різні школи:

Мілетська школа

Мілетська школа: перші філософські системи, де за першооснову миру береться той або інший вигляд матерії: **Фалес – вода; Анаксимандр – невизначена безконечна речовина «айперон»; Анаксимен – повітря.**

Елійська школа (Ксенофан, Парменід, Зенон) Школа розробила своєобразне вчення про буття. Елеати відстоювали єдність буття, вважаючи, що уявлення про множинність речей у Всесвіті є штучним розділенням. Пізнання цього цілісного світу можливе лише шляхом розумних міркувань, а плотська картина миру, включаючи спостережувані рухи, брехлива і суперечлива. При цьому спростовували геометричний (і взагалі математичний) метод пізнання, характерний для піфагорійців.

Піфагорійський союз

Піфагор (517-497 гг. до н.э. VI ст. до н.э.) – не тільки відомий математик, але й філософ та психолог.

Основні положення теорії Піфагора:

– вперше дійшов висновку, що душа не може вмирати разом з тілом конкретної особи, вона повинна розвиватись по власним законам, відповідно до своєї мети;

– метою душі є очищення, тобто у процесі власної життєдіяльності вона стає все більш досконалою та чистою. *На концепцію Піфагора наклали відбиток ідеї буддизму щодо карми і переселення душ та орфічна релігія, котра вважала, що після смерті тіла душа переселяється в інше тіло, залежно від моральної оцінки її існування;*

– заперечував рівність душ, вважаючи, що рівності немає в природі взагалі (*немає рівності і серед людей, із яких одні більш здатні і активні, а інші менш здатні і схильні до слухняності*);

– найбільш значущою є ідея кількісної закономірності природи і її єдності, а значить і душевних проявів.

Для зцілення душевних недуг піфагорійці одними з перших застосовували засоби психотерапії, самі уникали негативних емоцій: гніву, смутку, душевної тривоги. Прагнучи запобігти хворобам, вони розробляли режими дієти, праці і відпочинку. Також одними з перших піфагорійці розробили методiku визначення здібностей майбутніх членів своєї общини методом тесту. Стверджуючи, що «не з кожного дерева можна выточити Меркурія», кандидатам спочатку представлялася можливість вирішити важке математичне завдання, а потім – проявити свої ораторські, вольові, пізнавальні й інші здібності.

Значущим для психологічного знання в еволюції піфагорійської школи є виокремлення медицини як науки з лікувальної магії. Родоначальник анатомії лікар-філософ Алкмеон знайшов причину хвороб людини в порушенні рівноваги.

Геракліт (кінець VI – початок V століття до н.е.) – не був ні чим слухачем, хоча був знайомий з мілетською, елійською та піфагорійською школами.

Основні положення теорії Геракліта:

– вважав, що становлення та розвиток світу, природи й людини здійснюється по єдиним законам (закон - Логос), які ніхто (ні люди, ні боги) не можуть змінити;

– космос представлявся у вигляді "вічний живого вогню", а душа ("психея") – у вигляді його іскорки;

– вважав, що Логос визначає спрямованість та час певних циклічних перетворювань, які відбуваються у суспільстві і можуть відбуватися з людиною (*можна досліджувати закономірності життя душі, її розвитку й згасання*);

– вніс ідею постійного розвитку (*«все тече», що потім стало основою теорії потоку свідомості Джемса*). Вважав, що душа – єдність протилежностей, що поєднує в собі вологе і вогненне. *Проводячи порівняння між душею та вогнем (першоосновою світу), Геракліт вимірював ступінь досконалості та зрілості за ступенем її вогненності. Так, душа дитини сира та волога, потім вона висихає, стає все більш вогненною, зрілою здатною до чіткого та ясного мислення; в старості душа теж набирає вологості, людина починає погано та повільно міркувати;*

– виокремив два рівні пізнання – відчуття та розум (*відчуття дають "темне", мало диференційоване знання, тоді як результатом розумової діяльності є "світле", виразне знання*).

Демокріт: душа – потік вогнених атомів. Ідея Геракліта про те, що від закону Логосу залежить хід речей, отримала розвиток в Демокріта (ок. 460-370 рр. до н.е.).

Основні положення теорії Демокріта:

– Весь світ складається з найдрібніших, невидимих оком частин – атомів. Атоми відрізняються один від одного формою, порядком і поворотом. Людина, як і вся навколишня природа, складається з атомів, створюючих його тіло і душу;

– душа є джерелом активності, енергії для тіла. Після смерті людини душа розсівається в повітрі, а тому смертним є не лише тіло, але і душа;

– Демокріт вважав, що душа знаходиться в голові (розумна частина), в грудях (мужня частина), в печінці (жадаюча частина) і в органах чуття (атоми знаходяться дуже близько до поверхні і можуть стикатися з мікроскопічними, невидимими оку копіями навколишніх предметів

(ейдолами), які носяться в повітрі, потрапляючи і в органи чуття). Ці копії віділяються (витікають) від всіх предметів зовнішнього світу. При зіткненні ейдолів з атомами душі відбувається відчуття, і саме таким чином чоловік пізнає властивості навколишніх предметів. Таким чином, всі наші відчуття (у тому числі зорові, слухові) є контактними. Узагальнюючи дані декількох органів чуття, чоловік відкриває світ, переходячи на наступний рівень – понятійний, який є результатом діяльності мислення.

– Демокріт також ввів поняття первинних і вторинних якостей предметів. Первинні – це ті якості, які дійсно існують в предметах (вага, поверхня, гладка або шорстка, форма). Вторинні якості – колір, запах, смак, цих властивостей немає в предметах, їх придумали самі люди для своєї зручності, оскільки "лише в думці є кисле і солодке, червоне і зелене, а насправді є лише порожнеча і атоми";

– вважав, що моральні принципи не даються від народження, а є результатом виховання, тому люди стають хорошими завдяки вправам, а не природі. Виховання, на думку Демокріта, повинне дати людині три дари: добре мислити, добре говорити і добре робити. Сам Демокріт вважав виховання настільки важкою справою, що свідомо відмовився від шлюбу і не бажав мати дітей, вважаючи, що від них буває багато неприємностей.

Велике значення для розвитку психології мали і концепції психіки, що розробляються лікарками, перш за все в медичній школі **Гіппократа (460-377 рр. до н.е.)**.

- заклав початок наукової типології. Він зібрав і систематизував майже всі наукові переконання на медицину свого і попереднього часу. Головне, що відстоював Гіппократ, - це емпіричний характер медичного знання. Він доводив, що воно не може будуватися без дослідних досліджень, на основі одних міркувань.

- ідея про чотири першооснови, з яких складається те, що оточує. Розробив своє відоме вчення про темпераменти, засноване на 4 видах рідини

в організмі. «З них складається природа тіла і через них воно і хворіє, і буває здоровим».

Підведення підсумків:

27. Розкрийте основні передумови виникнення психологічної думки в період Античності.
28. Визначте основні етапи розвитку психології у період Античності.
29. Якими були уявлення про душу в донауковий період?
30. Схарактеризуйте основні психологічні ідеї Піфагора.
31. Схарактеризуйте основні психологічні ідеї Геракліта.
32. Схарактеризуйте основні психологічні ідеї Демокріта.
33. Схарактеризуйте основні психологічні ідеї Гіппократа.

Завдання до практичного заняття:

1. Визначте внесок Піфагора у розвиток психодіагностики.
2. Схарактеризуйте погляди Демокріта щодо виховання дітей.

Завдання до самостійної роботи студентів:

Заповнити таблицю за поданим алгоритмом:

Розвиток психології в Античності

Про світ та душу		Про пізнання		Про свободу і регуляцію поведінки	
Матеріалісти	Ідеалісти	Сенсуалісти	Раціоналісти	Емоційна регуляція	Раціональна регуляція

Список рекомендованої літератури:

Базова

5. Корольчук М.С., Історія психології: [Навч. посібник] / М.С.Корольчук, П.П. Криворучко.– К.:Ельга; Ніка-Центр, 2010.– 248с.
3. Тарелкін Ю.П., Цикін В.О. Історія філософії в стислому викладі: [Навч. посібник] / Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2009. – 225 с.

Допоміжна

17. Ждан А.Н. История психологии. От Античности до наших дней : Учебник для вузов / А.Н. Ждан. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Академический Проект, 2004 г. - 576 с. - («Gaudeamus», «Классический университетский учебник»).
18. Марцинковская Т.Д. История психологии: [Учебное пособие] / Т.Д. Марцинковская. – М.: Академия, 2008. – 544с.
19. Петровский А.В. История и теория психологии. Том 1. / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – Ростов-на-Дону : Издательство «Феникс», 1996. - 416 с.
20. Ярошевский М.Г. История психологии. От Античности до середины XXвека / М.Г. Ярошевский . - Издательство: Академия, 1996 г. – 416 с.

Лекція №4, 5

Тема: Провідні психологічні теорії античності (теорії Сократа, Платона, Аристотеля)

Мета:

- оволодіти знаннями щодо уявлень про душу у період класичної грецької науки;
- сформувати у студентів комплекс знань щодо теорій другого періоду Античної психології;
- розвивати пізнавальні можливості, самостійність, працелюбство в опануванні матеріалу;
- сприяти формуванню пізнавального інтересу.

Завдання:

17. Визначити основні психологічні ідеї Сократа.
18. Розглянути уявлення про душу в теорії Платона.
19. Познайомитись та проаналізувати теорію Аристотеля.

План

1. Погляди Сократа
2. Теорія об'єктного ідеалізму Платона
3. Психологічні погляди Аристотеля

1. Погляди Сократа

Основні тези:

- Сократ не залишив після себе жодної праці, його погляди відображені у працях його учнів – Платона, Ксенофонта та Аристофана;
- був майстром усної традиції й вважав, що може пробудити у інших прагнення до істини шляхом особливої техніки діалогу;
- завдяки Сократу відбулось зміщення акцентів у античній філософії – він здійснив перехід від аналізу сутності природи та всесвіту до розгляду людини як носія душі, визначення її сутності;
- вважається, що саме Сократ вперше розглядав душу як джерело розуму й моральності (*напр. Геракліт та Демокріт вважали душу джерелом активності*). Це започаткувало напрям ідеалізму в філософії, розвинутий потім Платоном;
- пов'язував моральність із поведінкою людини, вважаючи це благом, що реалізується у вчинках. А це благо - це знання поганого та хорошого. Отже, поведінка – це реалізація цього знання (*Продукти розуму оцінюються Сократом як могутній двигун поведінки. Він вважає, що знання перетворює людину, є джерелом його розвитку. Сократ стверджує, що людина не досягає щастя лише тому, що не знає, в чому воно полягає. Із-за незнання вона приймає за добро те, що таким не є*);
- розуміючи різницю між добром та злом, людина починає розуміти себе. «Пізнай самого себе» - відома максима філософа, що вказує на процес суб'єктивного пізнання себе.
- вважав, що істина (абсолютне знання) існує у людині ще з народження, хоча розум цього й не усвідомлює. Єдиний метод розвивати цю істину - це бесіда (діалог) вчителя й учня, де вчитель спрямовує думки учня, допомагаючи йому усвідомити необхідні для розв'язання конкретної проблеми знання. Цей метод має назву *сократичної бесіди* й заснований на

«навідних роздумах». Цей метод був праобразом психотерапевтичної бесіди. Сам Сократ говорив про себе, що він є «акушером думки», оскільки допомагає «народити» людині правильну ідею, відшукати її в своїй душі.

▪ дотримувався думки, що душа і тіло – розрізненні: душа – це розум, вона божественна й безсмертна, а тіло – інструмент на службі своєї душі.

2. Теорія об'єктного ідеалізму Платона

Основні тези:

▪ Засновник Академії, яка проіснувала 915 років (386г. до н.е. – 529 р. н.е.);

▪ Праці Платона: 34 діалоги, «Апологія Сократа», 13 листів і 7 «несправжніх діалогів». Психологічні переконання більшою мірою відбиті в трактаті «Держава», діалогах «Федон», «Закони». «Тімей», «Федр», «Бенкет», «Софіст», «Парменід», «Менон». «Філеб»;

▪ Світ ідей. Вважав, що істинне буття – це не матеріальний світ, а світ ідей – ідеальне, вічне, істинне буття. Платон доводить існування світу ідей таким чином: людський світ має свої образи речей у вигляді дійсно існуючих предметів матеріального світу. Проте, у розумі є такі поняття, які не мають опори, джерел із зовнішнього світу (наприклад, абстрактні поняття справедливості, чесноти, прекрасного і т.д.). *Вважає, що в основі поведінки людини лежить не наочна детермінація (дія речей матеріального світу), а етична, цільова, коли людина керується в своїй поведінці нормою, метою, ідеєю. Цей вид дії на людину називається телеологією.*

Основні характеристики ідей:

- ідеї безвідносні до людини, його мислення;
 - ідеї вічні, незмінні;
 - ідеї безтілесні, не виражаються в категоріях числа, простору і часу;
- протиставлені матеріальному світу;
- будучи безтілесними, ідеї чуттєво не сприймаються, але можуть бути досягнуті розумом;

- ідеї утворюють цілісну, ієрархічно побудовану систему, де нижчі ідеї підпорядковуються більш високим - «ідеї благо», «єдиній ідеї».
- Тіло і душа. Платон протиставляє створені богом смертні тіла і безсмертні душі. Причина полягає в тому, що тіло живої істоти створене з часток вогню, землі, води і повітря, запозичених в космосу, які необхідно йому повернути. Тому тіло має призначення бути тимчасовим вмістищем і притулком душі, її рабом (ідея тілесної локалізації душі). Душа – це посередник між світом ідей і матеріальним світом. Душа зберігає досвід тілесних перетворень і може страждати, покинувши тіло, тому людина має відхилятися від неморальних вчинків. Анамнезис – пригадування душою попереднього досвіду тілесних перетворень;
- Структура душі. Для кожної частини душі існує певне вмістище у тілі: розумна, раціональна частина - розум – в голові (круглою, за формою подібної до космосу), ірраціональна частина складається з двох складових: лютого, безжалісного духу, що знаходиться в грудях - це середня частина (серце) та жадаючої частини, що знаходиться нижче, в черевній порожнині (печінка). Процеси у ірраціональній частині хаотичні, а функція раціональної складової полягає в організації та управлінні цими процесами. Метафори для позначення структури душі: пастух, пес та отара овець, крилата упряжка з візницею, запряжена двома кіньми. *Душа з конфліктуючими складовими – це потім розвив психоаналітичний напрям;*
- Типологія особистості. Розробив типологію особистості, зважаючи на наявну (переважаючу) чесноту душі: розум – мудрість - мудрець, серце – буремний дух — воїн, поет, ремісник, печінка – стриманість – раб.
- Теорія пізнання. Вперше заговорив про пам'ять як про самостійний процес пізнання –«*відбиток персня на воску*» і вважав її одним із важливіших етапів пізнання навколишнього (*душа пригадує те, що з нею було у космічному житті і що вона забула. У діалозі «Менон» хлопчик-раб за допомогою Сократа не шляхом логічних операцій, а нібито пригадуванням вирішує геометричну задачу*);

- мислення Платон вважав активним процесом і вважав, що воно є діалогом душі з собою (*ототожнював мислення з внутрішньою мовою*).

3. Психологічні погляди Аристотеля

Основні тези:

- Праці. Обширна літературна спадщина Аристотеля, що дійшла до нас не повністю, відобразила коло інтересів ученого: логіка, гносеологія, онтологія, космологія, фізика, зоологія, економіка, політика, етика, педагогіка, риторика, естетика. Найбільш значущими для розуміння психологічних поглядів античного мислителя є його праці «Про душу», «Метафізика», «Про виникнення тварин», «Друга аналітика», «Про пам'ять», «Про сновидіння».

- На околиці Афін Аристотель створив власну школу, названу Лікеєм (пізніше словом "ліцей" почали називати привілейовані учбові заклади). Це була крита галерея, де Аристотель, зазвичай прогулюючись, вів заняття. "Правильно думають ті, – говорив Аристотель своїм учням, – хто вважає, що душа, не може існувати без тіла і не є тілом".

- Аристотель створив новий підхід до вивчення і розуміння душі як предмету психологічного знання. Основним об'єктом дослідження душевних явищ у нього виступали не фізичні тіла і не безтілесні ідеї (як у Платона), а організм, як єдність тілесного і душевного (моністичне вчення). *Поняття "організм" передбачало його розгляд з точки зору і організації, і функціонування як включеної в систему взаємодії з середовищем, направленої на вирішення конкретних завдань життєдіяльності. Тіло - субстанція, душа - те, що визначає її життя і функціонування. "Якби око було живою істотою, його душею був би зір".*

- Свідомість. Хоча Аристотель не вживає слова свідомість, у визначенні вченого під свідомістю розуміються обумовлені відчуттям форми, які виникли унаслідок дії чуттєво сприйнятих якостей «зовнішнього» на органи людини.

▪ Оскільки душу безтілесна, вона не може бути розділена на частини. Аристотель розглядає різні *рівні здібностей організму* до діяльності, в яких втілюється і виявляється життя душі. Ці здібності відрізняються у представників живої природи.

а) рослинна – володіє властивостями уподібнення, витягує з навколишньої природи поживні речовини, які спочатку є чужими по відношенню до неї, потім уподібнює їх відповідно до своєї природи;

б) тваринна (що існує в тварин і людини) – володіє властивостями сприймати образи речей, переживати афекти та прагнення;

в) розумна (властивою лише людині) – володіє здатністю мислити й формувати поняття.

Функції душі виступають як рівні її розвитку: слід за вегетативною (рослинною) функцією формується здатність відчувати, на її основі виникає і розвивається здатність мислити. Функції душі виступають як рівні її еволюції.

▪ Аристотель вперше заговорив про виховання і необхідності співвідношення педагогічних методів із рівнем психічного розвитку дитини. Він запропонував періодизацію, основою якої з'явилася виділена ним структура душі. Дитинство він розділив на три періоди: до 7 років, від 7 до 14 і від 14 до 21 року. Для кожного з цих періодів має бути розроблена певна система виховання. Наприклад, кажучи про дошкільний вік, Аристотель підкреслював, що в цей період найважливіше місце займає формування рослинної душі; тому для маленьких дітей таке значення має режим дня, правильне харчування, гігієна. Школярам необхідно розвивати і інші властивості, зокрема рухи (за допомогою гімнастичних вправ), відчуття, пам'ять, прагнення. Етичне виховання повинне ґрунтуватися на вправі в етичних вчинках.

▪ Аристотелем виокремлені основні передумови здійснення і компоненти акту сприйняття: об'єкт, що знаходиться поза людиною і органи чуття, що сприймають його; встановлення взаємодії між об'єктом і

сприймаючою системою; проміжне середовище (світло для зору, повітря для слуху); здатність тіла відчувати (концентрація в органах чуття) та «загальне чутливе середовище»;

Ввів поняття «асоціація» - це основний момент взаємодії між новими відчуттями та старим досвідом (асоціації за подібністю, за протилежністю, за сміжністю).

В синтезуючому органі «загальному чутливому середовищі» відбуваються такі процеси – пам'ять, уявлення та уява, які є посередниками між перцепцією та мисленням.

Мислення – це процес, в якому зникає наочно-образний зміст, а залишається тільки узагальнене, значуще знання.

▪ Про емоції. Вважав, що джерела емоції – це зовнішні обставини. Афектами називав потяги та емоційно насичені стани гніву, ненависті, заздрості, радості та ін. Афект викликаний певною подією та примушує людину діяти мимовільно. Ввів поняття катарсису як очищення від афекту. Цей термін, запозичений у Гіппократа, означав лікування хвороби шляхом випускання зайвих соків. «Трагедія за допомогою співчуття та страху дозволяє досягти очищення афектів, або катарсису».

Підведення підсумків:

34. Розкрийте сутність теорії Сократа.
35. Визначте основні ідеї теорії Платона.
36. Схарактеризуйте психологічні погляди Аристотеля.
37. Визначте основні ідеї Аристотеля щодо виховання дітей.
38. Визначте, які біографічні факти вплинули на розвиток теорій Сократа, Платона, Аристотеля.

Завдання до практичного заняття:

1. Визначте внесок Сократа у розвиток психотерапії.
2. Надайте визначення поняттю «катарсис».

3. Визначте погляди Аристотеля щодо емоційно-чуттєвої сфери людини.

Завдання до самостійної роботи студентів:

Порівняйте поняття свідомості у теорії Аристотеля з сучасними поглядами.

Список рекомендованої літератури:

Базова

6. Жуков С.М. Історія психології: [Навч. посібник] / С.М. Жуков, Т.В. Жукова.– 2-ге вид., доп., виправл. та перероблене. – К.: Кондор, 2009.– 232с.
7. Корольчук М.С., Історія психології: [Навч. посібник] / М.С.Корольчук, П.П. Криворучко.– К.:Ельга; Ніка-Центр, 2010.– 248с.
3. Тарелкін Ю.П., Цикін В.О. Історія філософії в стислому викладі: [Навч. посібник] / Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2009. – 225 с.

Допоміжна

21. Ждан А.Н. История психологии. От Античности до наших дней : Учебник для вузов / А.Н. Ждан. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Академический Проект, 2004 г. - 576 с. - («Gaudeamus», «Классический университетский учебник»).
22. Марцинковская Т.Д. История психологии: [Учебное пособие] / Т.Д. Марцинковская. – М.: Академия, 2008. – 544с.
23. Петровский А.В. История и теория психологии. Том 1. / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – Ростов-на-Дону : Издательство «Феникс», 1996. - 416 с.
24. Роменець В.А. Історія психології: Стародавній світ. Середні віки. Відродження: [Навч. посібник] / В.А. Романець.– К.: Либідь, 2006. – 916 с.

25. Ярошевский М.Г. История психологии. От Античности до середины XXвека / М.Г. Ярошевский . - Издательство: Академия, 1996 г. – 416 с.

Лекція №6

Тема: Психологічна думка епохи еллінізму

Мета:

- оволодіти знаннями щодо уявлень про душу у період епохи еллінізму;
- сформувати у студентів комплекс знань щодо теорій третього періоду Античної психології;
- розвивати пізнавальні можливості, самостійність, працелюбство в опануванні матеріалу;
- сприяти формуванню пізнавального інтересу.

Завдання:

20. Визначити основні психологічні школи кініків.
21. Розглянути уявлення про гедонізм у поглядах Епікура.
22. Познайомитись та проаналізувати психологічні надбання школи стоїків.

План

- 1. Загальна характеристика періоду**
- 2. Школа кініків**
- 3. Епікур та його школа**
- 4. Школа стоїків**

1. Загальна характеристика періоду

Після походів царя Олександра Македонського (IV ст. до н.е.) виникла найбільша імперія стародавнього світу. Її наступний розпад відкрив новий період в історії давнього світу – елліністичний – з характерним для нього синтезом елементів культур Греції і країн Сходу.

Положення особистості в суспільстві докорінно змінилося. Вільний грек утрачав зв'язок з рідним містом, стабільним соціальним середовищем і потрапляв в умови непередбачуваних змін. З усе більшою гостротою він відчував несталість свого існування у світі, що змінився. Ці зрушення у реальному положенні й у самовідчутті особистості наклали відбиток на уявлення про душевне життя.

Віра в могутність розуму, у великі інтелектуальні досягнення колишньої епохи ставиться під сумнів. Виникає філософія *скептицизму*, що рекомендує взагалі утримуватись від суджень, які стосуються навколишнього світу, через їхню недоведеність, відносність, залежність від звичаїв тощо (Піррон, кінець IV ст. до н.е.). Така інтелектуальна настанова виходила з етичної мотивації. Передбачалося, що відмова від пошуків істини дозволить знайти душевний спокій, досягти стану, коли зникають будь-які хвилювання [2].

2. Школа кініків

Філософи школи кініків (циніків) виходили з того, що людина є самодостатньою, тобто має все необхідне для духовного життя в самому собі. Діоген Синопський вважав, що не кожна людина здатна зрозуміти себе і прийти до самого себе. Тому єдиний шлях до морального самовдосконалення – це путь до себе через обмеження кількості контактів та залежності від зовнішнього світу. Кініки, прагнучи до незалежності, говорили не стільки про самодостатність, скільки про негативний вплив оточуючого середовища, суспільства. Найкраще таке самовдосконалення починати з раннього дитинства, тому й повинні існувати спеціальні школи кініків для дітей (хоча навчання таке навчання можливе й у зрілому віці).

Шлях морального розвитку і навчання в школах кініків складався з *трьох ступенів*:

- *аскеза* (полягав у відмові від комфорту і благ, що дає суспільство. *Кініки ходили в старому одязі, у лахмітті, навіть у дощ і холод не визнавали теплих речей, небагато їли, не мали постійного житла, могли спати і під відкритим небом, не милися. Вони заперечували всі досягнення побутової*

культури, прагнучи до всепрощення. У такий спосіб переборювалася, на їхню думку, залежність від суспільства, що в обмін на комфорт жадало від людини зради себе);

- **анадейкія** (людині вселяли думку ігнорувати знання, накопичені суспільством; неграмотність вважалася навіть достоїнством);
- **автаркія** (людину привчали не звертати уваги на суспільну думку, на похвалу й осудження. З цією метою була придумана спеціальна вправа, яка полягала в тому, що учень повинен був просити милостині у мармурової статуї. Успішною вважалася така поведінка, коли він продовжував свої благання, незважаючи на кам'яне холодне мовчання статуї. Так само учнів привчали не звертати уваги на глузування, образи і погрози, якими супроводжувалася їхня поява в громадських місцях у рваному та брудному одязі).

Фактично кініки, прагнучи до незалежності, навчали не так самодостатності, скільки негативному ставленню до суспільства.

3. Епікур та його школа

Послідовників (або школу) **Епікура** (кінець IV ст. до н.е.) називали епікурейцями.

Основні тези:

- у центрі дослідницьких інтересів Епікура стояла проблема дослідження критеріїв етичного й аморального, на основі яких можна оцінювати поведінку людини;
- доводив, що не негативізм, але відчуження, відхід від суспільства, є найбільш етичним та правильним шляхом духовного саморозвитку і самовдосконалення;
- був послідовником Демокріта, але намагався модернізувати його вчення. Досліджуючи різницю між душею тварини і людини, Епікур виокремлює чотири частини душі, три з котрих існують як у тварини, так і у людини. Це **вогонь** (дає тепло), **пневма**, (дає можливість руху), **вітер**, (дає можливість дихання).

Четверта частина - «*душа душі*», притаманна лише людині і пов'язана з психічними функціями душі — з почуттями, мисленням, моральністю. Таким чином, Епікур модернізував учення Демокріта, показавши якісні відзнаки душі людини від душі тварин;

- у його теорії пізнання були присутні вже всі етапи переробки знань (відчуття, мислення, пам'ять, уява), проте активно розділяв ідею Демокріта про «ейдоли», вважаючи, що саме відчуття і є основа всіх наших знань, у тому числі і найабстрактніших (був сенсуалістом);

- Епікур вважав, що єдиним джерелом і добра, і зла є сама людина, вона сама і головний суддя власних вчинків. Вважав, що не розум, а почуття скеровують поведінку людини (прагнення до здійснення того, то викликає почуття задоволення й уникнення тих об'єктів, які викликають відчуття незадоволення). Розум допомагає людині усвідомлювати і розрізняти свої бажання, емоції, мотиви своїх вчинків, допомагає людині зробити позитивні переживання не випадковими, але постійними фактами життя. *Одного разу на площі Риму до Сократа підійшов фізіономіст, подивився уважно на філософа і сказав: «Ось ти розповідаєш про хороші речі, але судячи з твого обличчя тобі притаманні самі низовинні пристрасті». Учні Сократа накинулись на фізіономіста, але Сократ їх зупинив і сказав: «Він правий. Від природи я повний усіляких дурних пристрастей, але я зумів ними оволодіти й не дозволю їм визначати мою поведінку». Ідея про те, що ми несемо відповідальність за свої мотиви та вчинки, усвідомлюючи їх [1].*

- Основною проблемою людського життя Епікур вважає подолання страху, страждань, найголовніший з яких — це страх перед смертю, існуванням після смерті. Вважав, що не страх перед покаранням, муками після смерті, а власний розум, воля повинні утримувати людину від поганих вчинків. Страх не може привести до моральності, оскільки в його основі лежить страждання. Страх, у тому числі страх перед вчителями, правителями, так само як і перед богами, гальмує розвиток людини. Аналізуючи причину страху смерті, висловлював думку про те, що це не страх перед покаранням, а страх перед невизначеністю,

невідомістю. Таким чином, розум не лише робить стійкішими наші позитивні емоції, але є і причиною негативних (заклав передумови когнитивної теорії емоцій).

- Недоліки: були відсутні чіткі критерії добра і зла, етичної і неетичної поведінки.

Римський психолог **Лукрецій Кар** (ок. 99 — 55 рр. до н. е.), послідовник Епікура, також говорив про функціональну відмінність різних частин душі, підкреслюючи, що роль тієї частини душі, яка є лише у людини, полягає в мисленні, у тому числі і у виробленні етичних понять. Лукрецій дає назву цієї четвертої частини, «душі душі», називаючи її *Дух*. Починаючи саме з того часу, в психології з'являється два терміни, що мають декілька різних вміст — душа, як символ психіки, і дух — як символ найбільш високих, ідеальних прагнень людини, у тому числі моральних, естетичних і етичних переживань і понять.

4. Школа стоїків

Ця школа розробляла найбільш прийнятну для більшості людей етичну концепцію і поступово придбала широке розповсюдження. Зародилася в Древній Греції. Закладали основи стоїчної етики декласовані люди — колишній борець Зенон (336 — 264 рр. до н. е.), відпущений на свободу раб Хрзіпп (281 — 208 рр. до н. е.). Свої бесіди вони вели, прогулюючись по зовнішній колонаді грецьких храмів — стої. Звідси і назва цієї школи — стоїки, що з часом стало позначати твердість духу і постійність. До цієї школи належали Сенека, Катон Молодший, Цицерон, Брут та ін.

- Одним із головних питань концепції стоїків є питання свободи духу. Людина не може бути абсолютно вільною, оскільки вона живе по законам цього світу (*В. Шекспір «весь світ — театр»*). Людина є лише актором у тій п'єсі, яку їй надала доля. При цьому вона не може вибрати ні п'єси, в котру вона попала, ні своєї ролі. Вона може лише з гідністю грати роль. Отже, у людини є дві форми свободи — зовнішня і внутрішня. Зовнішня свобода — тобто вибір п'єси і ролі — не

доступна людині, але внутрішня свобода — тобто спосіб гри, виконання цієї ролі — цілком у його волі. Розуміння своєї ролі і свого призначення в житті дає людині відчуття свободи. Про внутрішню свободу, свободу самопізнання і творчості, яка допомагає здолати найважчі обставини, писав і засновник логотерапії В. Франкл.

- Свобода духу, на думку стоїків, виявляється не лише в раціональній оцінці себе і своєї долі, але і в можливості піти з цього життя, якщо вона тебе не влаштовує.

- Єдиним обмеженням свободи і етичного самоудосконалення людини є афекти, які порушують спокійний хід життя. Оволодіння собою, знаходження спокою, що не порушується жодними життєвими хвилюваннями, є ознака найвищого психічного здоров'я. Тому важливо з дитинства навчати людей вправам, що допомагають боротьбі з афектами.

Стоїками була розроблена теорія афектів і способи боротьби з ними. Вони відкрили, що афекти пов'язані з тілесними змінами (почуття тілесні) і довели, що першою стадією розвитку афекту є соматичні зміни. Тілесні рухи відіграють значну роль, підсилюючи афект. У процесі боротьби з афектом не можна давати афекту зовнішнє вираження, оскільки тоді з ним важче боротися (почуття поглине людину). Головний рецепт – не дозволити почуттю поглинути людину, тому перш ніж почати діяти під впливом почуттів – треба порадитися до 10, за цей час людина зрозуміє і не буде робити того, чого не хоче [1] .

Завдання до практичного заняття:

1. Визначте перспективні та руйнівні аспекти поглядів кініків.
2. Надайте визначення поняттю «афект».
3. Схарактеризуйте прогресивні погляди школи стоїків. Порівняйте з сучасними поглядами на запропоновані проблеми.

Завдання до самостійної роботи студентів:

Визначте, які біографічні факти вплинули на розвиток теорій Епікура.

Список рекомендованої літератури:

Базова

8. Жуков С.М. Історія психології: [Навч. посібник] / С.М. Жуков, Т.В. Жукова.– 2-ге вид., доп., виправл. та перероблене. – К.: Кондор, 2009.– 232с.
9. Корольчук М.С., Історія психології: [Навч. посібник] / М.С.Корольчук, П.П. Криворучко.– К.:Ельга; Ніка-Центр, 2010.– 248с.
3. Тарелкін Ю.П., Цикін В.О. Історія філософії в стислому викладі: [Навч. посібник] / Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2009. – 225 с.

Допоміжна

- 26.Гальперин П.Я. Лекции по психологии: учебное пособие / П.Я.Гальперин. – 3-е изд. – М.:КДУ, 2007. – 400 с.
27. Ждан А.Н. История психологии. От Античности до наших дней : Учебник для вузов / А.Н. Ждан. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Академический Проект, 2004 г. - 576 с. - («Gaudeamus», «Классический университетский учебник»).
28. Марцинковская Т.Д. История психологии: [Учебное пособие] / Т.Д. Марцинковская. – М.: Академия, 2008. – 544с.
29. Петровский А.В. История и теория психологии. Том 1. / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – Ростов-на-Дону : Издательство «Феникс», 1996. - 416 с.
30. Роменець В.А. Історія психології: Стародавній світ. Середні віки. Відродження: [Навч. посібник] / В.А. Романець.– К.: Либідь, 2006. – 916 с.
31. Ярошевский М.Г. История психологии. От Античности до середины XXвека / М.Г. Ярошевский . - Издательство: Академия, 1996 г. – 416 с.

Лекція №7

Тема: Розвиток арабської психології

Мета:

- оволодіти знаннями щодо еволюції психологічних понять у середньовічній філософії та науці;
- сформувати у студентів комплекс знань щодо основних теорій періоду Середньовіччя;
- розвивати пізнавальні можливості, самостійність, працелюбство в опануванні матеріалу;
- виховувати зацікавленість дисципліною, прагнення отримувати нові знання самостійно.

Завдання:

23. Схарактеризувати загальну характеристику арабської психології.
24. Визначити основні психологічні ідеї Авіценни.
25. Розглянути уявлення про душу в теорії Ібн-Рушда.
26. Познайомитись та проаналізувати теорію Альгазени.

План

1. Загальна характеристика арабської психології.
2. Ібн-Сіна як лікар та психолофізіолог.
3. Психологічні погляди Ібн-Рушда.
4. Дослідження зору Альгазеною.

1. Загальна характеристика арабської психології

Старогрецька цивілізація руйнувалася, частина знань втрачалася.

У VIII- XII вв. – центр філософського мислення переміщується на Схід.

Причини арабського «прориву» наступні:

- 1). Утворення нової політичної формації - феодалізму – на Сході відбувалося раніше, ніж на Заході (Арабський Халіфат), що є більш перспективним строем, ніж рабовласницький строй.

2). Єдність державної арабської мови полегшувала переклади античних праць. Географічне положення дозволяло арабам використовувати досягнення науки не лише Азії, але і Європи, Індії, Китаю. У країни арабського халіфату стікалася наукова література зі всього цивілізованого світу. Є відомості, що під час правління династії Аббасидів (XVIII-XVII вв.) до Багдаду прибували каравани, нав'ючені книгами на всіх відомих мовах.

3). Наукові передумови. Опора на досить вагомні здобутки античної культури еллінів (Демокріта, Геракліта, Арістотеля, Епікура, Платона і ін.) Власні досягнення: розквіт системи прикладних наук, у тому числі медицини, фізики, геометрії, астрономії, математики, алхімії, стимулювали появу видатних мислителів і експериментаторів. Особливу увагу приділяли медицині і вважали, що вивчення психіки повинно засновуватись не лише на філософії, але й на даних природничих наук, перш за все медицини.

2. Ібн-Сіна як лікар та психолофізіолог.

Ібн-Сіна (Авіценна) (980-1037). Лікар, дослідник природи, філософ, енциклопедист. Ібн-Синою написано 479 робіт, але до нас дійшло лише 240. Його знаменита праця - «Канон лікарської науки».

Основні тези:

- У своїх філософських роботах Ібн-Сіна розробляв вчення, яке отримало назву «теорія двох істин», де обґрунтовувалось існування двох незалежно існуючих істин (які існують як дві паралельні прямі) – це істина знання та істина віри. Відповідно до цього формується два учення про душу – релігійно-філософське та природничо-наукове.

- Був одним із перших дослідників вікової психофізіології (вивчав зв'язок між фізичним розвитком організму і його психологічними особливостями на різних вікових етапах). Йому належить цікава вікова періодизація розвитку людини, яка складається з 4 основних періодів:

- **Вік "зростання" ("юність")**, що включає дитинство, підлітковий вік, період отроцтва і статевого дозрівання, юнацтво. Він охоплює період від народження людини до 30 років.
- **Вік "зупинки зростання" ("молодість")** - від 30 до 40 років.
- **Вік "зниження при збереженні частини сил" ("зрілості")** - від 40 до 60 років.
- **Вік "занепаду при ослабінні сил" ("старість")** - від 60 років до кінця життя.

▪ Вважав, що можна регулювати внутрішні психічні стани людини шляхом впливу на її зовнішню поведінку. Розглядав афекти як сили, що оживляють внутрішнє життя людини, виконують регуляторну функцію, визначають дії і вчинки людини. Так, в процесі виховання, змінюючи чуттєву сферу дитини, дорослі забезпечують цілеспрямовану дію на динаміку фізіологічних процесів у його організмі, формуючи таким чином його натуру.

У вивченні афектів Ібн Сіна використовував метод експерименту. Згідно відомостям, що дійшли до нас, він визначив душевну причину тілесного виснаження хлопця по пульсу. По суті, це був перший в історії психології випадок психодіагностики, що передбачив асоціативний експеримент, детектор брехні і інші прийоми вивчення емоційного стану за показниками вегетативної сфери.

Ібн Сіна провів ще один цікаве дослідження: двом баранам давали рівну по кількості і якості їжу, але одного тримали в нормальних умовах, а іншого - в безпосередній близькості від вовка, що знаходився на прив'язі. Не дивлячись на однакову їжу, другий баран незабаром загинув. Так був виявлений і описаний процес впливу емоцій на соматичний стан, що стало початком виникнення вчення про психофізіологічні особливості емоційних станів.

- Робить висновок про те, що джерелом психіки людини є мозок. Спостереження за порушеннями, викликаними пораненнями мозку, дозволили дати точніше визначення його зв'язку з процесами відчуття і мислення. У "Каноні" Ібн Сіна говорить про локалізацію різних душевних сил (здібностей душі) в різних частинах мозку: відчуття, сприйняття, уява, пам'ять пов'язані з переднім шлуночком мозку, рухові здібності - із заднім, мислення - з середнім.

На цій підставі був зроблений висновок про те, що духовні сили не існують самі по собі, а потребують конкретного тілесного органу.

3. Психологічні погляди Ібн-Рушда.

Ібн-Рушд (Аверроес) – 1126-1198. Сучасники говорили, що Арістотель пояснив природу, а Аверроес – Арістотеля.

Основні тези:

- Заперечував безсмертя індивідуальної душі, тому його вчення жорстоко переслідувалося як мусульманською, так і християнською вірами.

- Він по-своєму прокоментував вчення Аристотеля, підкресливши поділ душі і розуму. Під душею розумілись функції, які є невіддільними від організму (насамперед - чутливість). Вони необхідні для діяльності розуму, нерозривно пов'язані з тілом, але і зникають разом із ним. Розум є божественним, входить в індивідуальну душу, як сонце посиляє промені органам зору. Після смерті індивідуальної душі, «сліди», залишені божественним розумом відокремлюються й продовжують існувати як момент універсального розуму, властивого всьому людському роду.

- Вважав, що божественний Розум лише ініціює в людині Рух, появу думки. Це передбачало рівність людей за інтелектуальними здібностями. Вроджена здібність людей до мислення притаманна кожній людині, але вона потенційна. Для їх актуалізації, усвідомлення необхідні певні умови – пізнавальна мотивація, зовнішні враження, гарні вчителі.

- Вивчав особливості зору (довів, що частиною зору, яка відчуває, є не кришталік, а сітчаста оболонка).

4. Дослідження зору Альгазеною.

Ібн-аль-Хайсам (Альгазена) - 965-1039. Видатний дослідник природи середньовіччя відомий не лише як коментатор учень Арістотеля, Евкліда, Галена, але і конкретною розробкою одного з механізмів психічного життя – зорового відчуття (бінокулярний зір, змішення кольорів, контраст).

- У кожному зоровому акті він розрізняв, з одного боку, безпосередній афект відображення зовнішнього впливу, а іншого боку – роботу розуму, що приєднується до цього ефекту, завдяки якому встановлюється подібність і розходження видимих об'єктів.

- Зазначав, що для повного сприйняття об'єктів необхідний рух очей – переміщення зорових вісей.

- Проаналізував залежність зорового сприйняття від його тривалості. Помітив, що при короткочасному пред'явленні можуть бути правильно сприйняті лише знайомі об'єкти, зробив висновок: умовою виникнення зорового образу є не тільки безпосередні впливи світлових подразників, але й сліди колишніх вражень, що зберігаються в нервовій системі.

Підведення підсумків:

39. Схарактеризуйте основні передумови «прориву» арабської психології.

40. Розкрийте сутність теорії Авіцінни.

41. Визначте основні ідеї теорії Аввероеса.

42. Схарактеризуйте психологічні погляди Альгазени.

43. Визначте основні ідеї Ібн Сіні щодо психофізіологічного розвитку.

44. Визначте внесок Авіцінни у розвиток експериментальної психології. .

Завдання до практичного заняття:

1. Надати письмово відповідь на запитання: «Розгляд яких нових проблем з'явився у період Середньовіччя в арабській психології».

2. Надати трактування поняттю бінокулярний зір. Визначити внесок Альгазени у розвиток уявлень про роботу зорового аналізатора.

Завдання до самостійної роботи студентів:

Зробити проект на одну з запропонованих тем:

1. Причини розквіту аристотелізму на арабському Сході.
2. Східний перипатетизм як філософсько-психологічне учення.
3. Аль Фарабі як "другий Арістотель" - життя і творчість.
4. Біографія і психологічна спадщина Ібн Сіні.
5. Ібн Рушд як основоположник аверроїзму.
6. Внесок у розвиток психологічного знання Ібн-аль-Хайсама.

Список рекомендованої літератури:

Базова

10. Жуков С.М. Історія психології: [Навч. посібник] / С.М. Жуков, Т.В. Жукова. – 2-ге вид., доп., виправл. та перероблене. – К.: Кондор, 2009. – 232с.
11. Корольчук М.С., Історія психології: [Навч. посібник] / М.С. Корольчук, П.П. Криворучко. – К.: Ельга; Ніка-Центр, 2010. – 248с.
3. Тарелкін Ю.П., Цикін В.О. Історія філософії в стислому викладі: [Навч. посібник] / Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2009. – 225 с.

Допоміжна

32. Ждан А.Н. История психологии. От Античности до наших дней : Учебник для вузов / А.Н. Ждан. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Академический Проект, 2004 г. - 576 с. - («Gaudeamus», «Классический университетский учебник»).
33. Марцинковская Т.Д. История психологии: [Учебное пособие] / Т.Д. Марцинковская. – М.: Академия, 2008. – 544с.
34. Петровский А.В. История и теория психологии. Том 1. / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – Ростов-на-Дону : Издательство «Феникс», 1996. - 416 с.

35. Роменець В.А. Історія психології: Стародавній світ. Середні віки. Відродження: [Навч. посібник] / В.А. Романець.– К.: Либідь, 2006. – 916 с.
36. Ярошевский М.Г. История психологии. От Античности до середины XXвека / М.Г. Ярошевский . - Издательство: Академия, 1996 г. – 416 с.

Лекція №8

Розвиток психології у період пізнього Середньовіччя (Ф.Аквінський, Р. Бекон, В. Оккам).

Мета:

- оволодіти знаннями щодо еволюції психологічних понять у середньовічній філософії та науці;
- сформувані у студентів комплекс знань щодо основних теорій періоду Середньовіччя;
- розвивати пізнавальні можливості, самостійність, працелюбство в опануванні матеріалу;
- виховувати зацікавленість дисципліною, прагнення отримувати нові знання самостійно.

Завдання:

- 27.Надайте характеристику психологічній науці у період пізнього Середньовіччя.
28. Визначити основні психологічні ідеї Х. Аквінського.
- 29.Розглянути уявлення про науку в теорії Р.Бекона.
- 30.Познайомитись та проаналізувати теорію В. Оккама.

План

- 1. Психологічні погляди Х.Аквінського.**
- 2. Р. Бекон як засновник дослідної науки.**

3. «Лезо» В. Оккама.

В епоху середньовіччя в розумовому житті Європи запанувала схоластика (від грецького «схоластикос» - шкільний, учений). Цей особливий тип філософствування («шкільна філософія»), що панував з XI по XVI ст., зводився до раціонального, що використовує логічні прийоми обґрунтування християнського віровчення.

У схоластиці мали місце різні течії, загальною ж була настанова **коментування текстів**.

1. Психологічні погляди Х.Аквінського.

Хома Аквінський (1225-1274). Вчення Х. Аквінського пізніше було канонізовано в папській енциклопедії (1879) як істинно католицька філософія (і психологія) і одержало назву *томізму*.

Основні тези:

- Відстоював єдину істину – релігійну (на відміну від концепцій Аристотеля, Ібн Сіни та Аввероеса), «що приходить зверху». Вважав, що розум повинен служити їй так само, як і релігійні почуття. Йому та його прихильникам вдалось розправитись з аввероїстами в Паризькому університеті.

- Виступав проти тези Ібн Рушда про відділення душі від розуму. Доводив, що мислення – головна властивість душі, без нього душа не існує, тому неможливо говорити про смерть душі і безсмертя розуму. Таким чином, він відстоював ідею вічності душі й неможливості обґрунтувати всі закони психічного життя без опору на теологію.

- Душа визначається Аквінським як єдина субстанція - первинна і не залежить від людини. Форми душевного життя розміщуються у вигляді своєрідних сходів у ступінчастому ряду: кожне явище має своє місце і між ними позначені чіткі грані: рослинна, тваринна, людська. Усередині кожної з них ієрархічно розташовуються здібності і їх продукти: відчуття, уява, здатність думки, здатність пам'яті.

- Поняття інтроспекції, яке зародилось у Плотіна, в працях Х.Аквінського має такий алгоритм, який є важливим джерелом релігійного самозаглиблення: акт пізнання (образ об'єкта) – усвідомлює, що нею зроблений цей акт – знову вертається до себе, пізнаючи вже саму себе, як унікальну сутність.

- Слід за Аристотелем, розглядав сенсуалізм як головний шлях пізнання. Для відчуття потрібно тіло, органи чуття. Розум не може нормально працювати без образів навколишнього, тому тілесний розлад веде до розладу розумового. Ці образи пов'язані з зовнішнім світом, усвідомлюються, актуалізуються за допомогою спеціальної операції свідомості, яка отримала назву інтенції – спрямованості свідомості і волі на будь-який предмет.

- Х. Аквінського ще називають Аристотеля з тонзурою (тонзура – це виголене місце на верхівці – знак приналежності до католицького духовництва).

2. Р. Бекон як засновник дослідної науки.

Роджер Бекон (1214-1292) Англійський філософ і дослідник природи. Освіту здобув в Оксфордському університеті, де згодом викладав, а потім був усунений від педагогічної діяльності.

- Головною умовою побудови нової наукової системи Р.Бекон вважав подолання схоластичних забобонів. Науки, на думку Бекона, приносять людям користь, а не безплідні розмірковування. Після нього схоластика в науці про душу зникає.

- Метою всіх наук Р.Бекон вважав збільшення влади людини над природою. Його метод, направлений проти схоластики, полягає у формулі: «досвід – експеримент – математика» як інструменти якісно-кількісного аналізу досліджуваних чинників. Йому належить теза: «Знання – сила», що підкреслює безмежність здібностей і можливостей розуму людини.

3. «Лезо» В. Оккама.

Вільям Оккам (1285-1349). Англійський філософ, церковно-політичний діяч, представник номіналізму. Вчився і викладав в Оксфорді.

Виступаючи проти Папи, відстоював принцип євангельської бідності, чим передбачив ідеї Реформації. Після звинувачення в єресі був засуджений і заточений на чотири роки до Авіньон, звідки врятувався втечею.

До видатних наукових досягнень ученого, в першу чергу, відносять його «бритву» або «Лезо Оккама» - методологічний принцип економії і оптимальності мислення, відповідно до якого «не слід множити сутності без потреби», або «Даремно робити за допомогою багато чого те, що можна зробити за допомогою меншого». Інакше кажучи, не потрібно удаватися до пояснення яких-небудь явищ багатьма силами і засобами, коли можна обійтися їх меншим числом. (навіщо приписувати тварині вищі психічні здібності, якщо його поведінку можна пояснити механізмами нижчого рівня).

В. Оккам виділяє два види пізнання: інтуїтивне (дослідне) і абстрактне. Інтуїтивне пізнання первинне, «перевершує» абстрактне і включає чуттєвість (зовнішнє сприйняття) і самоспостереження (інтроспективну). Пізнання об'єктивного світу починається з досвіду і йде через відчуття.

Оккам підкреслював, що кожен предмет є «ім'я». Але «ім'я» відноситься до багатьох явищ, завдяки чому з'явилася і стала можливою мова як продукт співвідношення людини з наочним світом. Тому Оккам не погоджується із затвердження Старого завіту – «спочатку було слово», заявляючи, що спочатку був наочний світ, потім – узагальнення, після всього з'явилася мова. Мова визначається їм як рух думки, а слово – знак, засіб спілкування, досвіду.

Підведення підсумків:

45. Схарактеризуйте основні передумови «прориву» арабської психології.
46. Розкрийте сутність теорії Авіцінни.
47. Визначте основні ідеї теорії Аввероеса.
48. Схарактеризуйте психологічні погляди Альгазени.
49. Визначте основні ідеї Ібн Сіні щодо психофізіологічного розвитку.
50. Визначте внесок Авіценни у розвиток експериментальної психології. .

Завдання до практичного заняття:

1. Порівняти погляди Аристотеля, Ібн Рушда та Х. Аквінського. Зробити порівняльну таблицю.
2. Основні психологічні ідеї Августина Аврелія.

Завдання до самостійної роботи студентів:

Зробити проект на одну з запропонованих тем:

7. Розвиток наукового пізнання в середні віки: основні напрями і ідеї.
8. Загальна характеристика філософсько-психологічної думки Середньовіччя.
9. Хома Аквінський: життя і учіння.
10. Вільям Оккам і його ідеї.
11. П'єр Абеляр як дослідник життєвого шляху людини.
12. Роджер Бекон як засновник дослідної науки.

Список рекомендованої літератури:

Базова

12. Жуков С.М. Історія психології: [Навч. посібник] / С.М. Жуков, Т.В. Жукова. – 2-ге вид., доп., виправл. та перероблене. – К.: Кондор, 2009. – 232с.
13. Корольчук М.С., Історія психології: [Навч. посібник] / М.С. Корольчук, П.П. Криворучко. – К.: Ельга; Ніка-Центр, 2010. – 248с.
3. Тарелкін Ю.П., Цикін В.О. Історія філософії в стислому викладі: [Навч. посібник] / Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2009. – 225 с.

Допоміжна

37. Ждан А.Н. История психологии. От Античности до наших дней : Учебник для вузов / А.Н. Ждан. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.:

- Академический Проект, 2004 г. - 576 с. - («Gaudeamus», «Классический университетский учебник»).
38. Марцинковская Т.Д. История психологии: [Учебное пособие] / Т.Д. Марцинковская. – М.: Академия, 2008. – 544с.
39. Петровский А.В. История и теория психологии. Том 1. / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – Ростов-на-Дону : Издательство «Феникс», 1996. - 416 с.
40. Роменець В.А. Історія психології: Стародавній світ. Середні віки. Відродження: [Навч. посібник] / В.А. Романець.– К.: Либідь, 2006. – 916 с.
41. Ярошевский М.Г. История психологии. От Античности до середины XXвека / М.Г. Ярошевский . - Издательство: Академия, 1996 г. – 416 с.

Лекція №9

Тема: Психологічна думка епохи Відродження

Мета:

- оволодіти знаннями щодо еволюції психологічних понять у період епохи Відродження;
- сформувати у студентів комплекс знань щодо основних теорій окресленого періоду;
- розвивати пізнавальні можливості, самостійність, працелюбство в опануванні матеріалу;
- виховувати зацікавленість дисципліною, прагнення отримувати нові знання самостійно.

Завдання:

- 31.Схарактеризувати загальну характеристику психологічної науки епохи Відродження.
32. Визначити основні психологічні ідеї Хуана Луїса Вівеса.

33. Розглянути уявлення про здібності у вчення Хуана Уарте.
34. Висвітлити з психологічними поглядами Бернардіно Телезіо.
35. Познайомитись з теорією та проаналізувати внесок Нікколо Макіавеллі у розвиток психологічного знання.

План

- 1. Загальна характеристика епохи Відродження**
- 2. Погляди Хуана Луїса Вівеса**
- 3. Хуан Уарте та його вчення про здібності**
- 4. Психологічні погляди Бернардіно Телезіо**
- 5. Внесок Нікколо Макіавеллі у розвиток психологічного знання**

1. Загальна характеристика епохи Відродження

Епоха Ренесансу – Відродження (термін ввів в XVI столітті Джорджо Вазарі) – період культурного та ідейного розвитку країн Західної і Центральної Європи, перехідний від середньовічної культури до культури Нового часу. Виникнення машинного виробництва, вдосконалення знарядь і розподіл мануфактурної праці, поширення книгодрукування, географічні відкриття – все це змінило уявлення людини про світ і про саме собі. У гуманістичному світогляді людей затверджується життєрадісне вільнодумство. У науках панує інтерес до можливостей людини. А в етичних концепціях обґрунтовується його право на щастя (в університетах того часу студенти просили викладачів: «Розкажіть про душу»).

Проблеми, що виникли в епоху Відродження, дещо повторювали старі проблеми, що в свій час виникали в античній науці. Однак цей період (XV-XVII ст.) характеризується не достатньо активним вивченням проблем

психіки. Найбільш значущі відкриття були зроблені в астрономії, математиці фізиці, філософії та суспільних науках.

2. Погляди Хуана Луїса Вівеса

Хуан Луїс Вівес (1492-1540). Відомий іспанський гуманіст, педагог. Виступаючи проти схоластики і бачивши основу пізнання в безпосередньому спостереженні і експерименті, багато в чому передбачив метод Френсиса Бекона. Вважав, що операціонально-логічні способи індуктивного методу є основою побудови наукового знання. Вівес проклав нові дороги в психології і педагогіці, вважаючи головним завданням визначення не суті душі («що є душа?»), а індуктивне дослідження її проявів. Так, в знаменитій книзі «Про душу і життя» (1538) він доводив, що людська природа пізнається не з книг, а шляхом спостереження і досвіду, що дозволяють правильно організувати процес виховання. Не абстрактна «суть» душі, а її реальні прояви мають бути головним предметом наукового аналізу.

У основі його психолого-педагогічної концепції лежить принцип сенсуалізму і погляд на асоціацію як чинник поступового формування особистості. Вівес підкреслює, що знання має сенс лише тоді, коли воно застосовується. Відповідно ним намічаються дороги удосконалення пам'яті, прийоми відтворення, правила мнемоніки. Описово-емпіричний підхід (замість традиційного схоластично-умоглядного) характерний і для його трактування емоційних і розумових процесів.

3. Хуан Уарте та його вчення про здібності

Послідовник Вівеса, лікар Хуан Уарте (1530-1592), вимагав застосовувати в пізнанні індуктивний метод, викладений їм в книзі «Дослідження здібностей до наук». Це була перша в історії психології робота, в якій ставилося завдання вивчити індивідуальні відмінності між людьми з метою визначення їх придатності до конкретних професій. У своєму дослідженні він ставив чотири питання:

- якими якостями володіє людина, що робить її здібною до однієї науки і не здібною до іншої;
- які види здібностей спостерігаються в людському роду;
- які мистецтва і науки відповідають кожній здібності;
- за якими ознаками можна визнати відповідне дарування.

Основні здібності, за Х.Уартом – це уява (фантазія), пам'ять та інтелект (вперше це слово вжили у XIV ст.). Кожна з цих здібностей пояснювалась певним темпераментом мозку, тобто пропорцією, в якій змішані в нім головні соки. Відповідно до цього вчений аналізував різні науки та види мистецтва, де могли б використовуватись ці здібності. У подальшому намагався проаналізувати діяльність полководця, лікаря, юриста, теолога й ін. вважав, що особливо важливо встановити зовнішні ознаки, які могли б допомогти виявити ті чи інші якості мозку, що визначають характер дарування. Крім того, мріяв про організацію професійного відбору в державному масштабі. «Для того, щоб ніхто не помилявся у виборі тієї професії, яка більш всього підходить до його природного дарування, государеві слід було б виділити уповноважених людей великого розуму і знання, які відкрили б у кожного його дарування ще в ніжному віці; вони тоді змусили б його обов'язково вивчати ту галузь знання, яка йому підходить».

4. Психологічні погляди Бернардіно Телезіо

Бернардіно Телезіо (1509-1588). Учення Б.Телезіо відносять до натуфілософських систем епохи Ренесансу. Заснував поблизу Неаполя природночно-наукове суспільство. У коло наукових інтересів Б. Телезіо входило вивчення про рушійні сили розвитку. Вважав, що боротьба протилежних сил є рушійною силою будь-якого розвитку.

Крім того, вважав, що збереження досягнутого стану є головною метою природи. Таким чином, можна стверджувати, що ідея гомеостазу вперше з'явилась у працях Телезіо. Закону самозбереження підкорюється й розвиток психіки, а розум та емоції регулюють цей процес. При цьому позитивні

емоції спричинюють силу душі, а негативні емоції заважають її самозбереженню. Розум оцінює цю ситуацію й сприяє успішній адаптації.

5. Внесок Нікколо Макіавеллі у розвиток психологічного знання

Нікколо Макіавеллі (1469-1527) видатний італійський діяч, філософ та історик. Основними працями Н. Макіавеллі є «Роздуми про першу декаду Тита Левія» (1520) й «Государ» (1532), де він обґрунтовував власну концепцію управління людьми. Його праці особливо цікаві у рамках таких напрямів як «Соціальна психологія», «Психологія управління», «Політична психологія» та ін.

У своїх працях приділяв увагу аналізу процесу завоювання та утримання влади у державі. Вважається, що Макіавеллі належить перша спроба соціально-політичного аналізу низки держав, що призвело до виявлення певних закономірностей державного устрою.

Макіавеллі вважав, що такі почуття як дружба, любов, благородство, відданість можна продавати та купувати як будь-які інші речі. Людина, особливо правитель, повинен знати, що більшість людей цінують майно, гроші, багатство й поважають, перш за все, силу, яка навіює страх.

Якщо государ бажає тримати у покорі підданих він не повинен реагувати на звинувачення у жорстокості. Здійснивши декілька розправ правитель проявляє більше милосердя, ніж ті, хто потурає вимогам людей, оскільки це, на думку Макіавеллі, спричинює безпорядок, грабіж та вбивства. Тому такий хаос зумовлює численні страждання, на відміну від локальних розправ над певними особистостями.

У психології також введено термін «макіавелізм», що означає прагнення людини маніпулювати іншими задля власної вигоди. У психології поняття «макіавеллізм» почали застосовувати американські психологи Р. Крісті і Ф.Гейз, що розробили спеціальну «Шкалу макіавеллізму».

Сенс поняття полягає в трьох ключових психологічних складових (чинниках):

1. Поведінка. Використання маніпулятивної техніки в процесі міжособистісної взаємодії. Важливо відзначити, що макіавелліст маніпулює завжди усвідомлено з метою досягнення вигоди для себе, застосовуючи витончену техніку лестощів, обману, підкупу та ін.
2. Відношення. Цинічне відношення до інших людей як до слабких і залежних від соціального тиску. Макіавеллісти відносяться до інших людей з підозрінням, емоційно відчужено, орієнтуючись не на партнера, а на свою вигоду, якою вони можуть отримати через нього. Тобто в процесі маніпуляції партнер по взаємодії виступає для макіавелліста не більше ніж інструмент, завдяки якому можна досягти бажаного результату.
3. Ігнорування соціальної моралі, коли вона заважає досягти бажаного результату.

Основоположником вивчення проблеми макіавеллізму у вітчизняній психології слід рахувати В.В. Знакова. На його думку, макіавелліст — це «суб'єкт, який маніпулює іншими на основі кредо, певних життєвих принципів, які служать йому виправданням маніпулятивної поведінки». Знаків перший перевів і апробовував найбільш поширену методичку діагностики макіавеллізму MACH IV.

Підведення підсумків:

51. Схарактеризуйте особливості розвитку психології у період Відродження.
52. Розкрийте сутність теорії Х. Вівеса.
53. Визначте основні ідеї теорії Х. Уарте.
54. Схарактеризуйте психологічні погляди Б. Телезіо.
55. Визначте внесок Х. Уарте у розвиток диференційної психології. .

Завдання до практичного заняття:

1. Я.А. Коменський - видатний педагог і психолог епохи Відродження.

2. Психологічні ідеї Леонардо да Вінчі.

Завдання до самостійної роботи студентів:

Зробити проект на одну з запропонованих тем:

1. Характеристика основних особливостей епохи Відродження.
2. Гуманістичні ідеї про людину епохи Відродження.
3. Психологічні ідеї в педагогічних творах епохи Відродження.
4. Філософські і психологічні ідеї Бернардіно Телезіо.
5. Життя і творчість П'єтро Помпонацци.

Список рекомендованої літератури:

Базова

14. Жуков С.М. Історія психології: [Навч. посібник] / С.М. Жуков, Т.В. Жукова.– 2-ге вид., доп., виправл. та перероблене. – К.: Кондор, 2009.– 232с.
15. Корольчук М.С., Історія психології: [Навч. посібник] / М.С.Корольчук, П.П. Криворучко.– К.:Ельга; Ніка-Центр, 2010.– 248с.
3. Тарелкін Ю.П., Цикін В.О. Історія філософії в стислому викладі: [Навч. посібник] / Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2009. – 225 с.

Допоміжна

1. История современной психологии / Т. Лихи. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 448 с.:ил. – (Серия «Мастера психологии»).
2. Ждан А.Н. История психологии. От Античности до наших дней : Учебник для вузов / А.Н. Ждан. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Академический Проект, 2004 г. - 576 с. - («Gaudeamus», «Классический университетский учебник»).
3. Марцинковская Т.Д. История психологии: [Учебное пособие] / Т.Д. Марцинковская. – М.: Академия, 2008. – 544с.

4. Марцинковская Т.Д., Юркевич А.В. История психологии: Учебник для вузов / Т.Д. Марцинковская, А.В. Юркевич. – Изд. 2-е испр. и доп. – М.: Академический Проект; Трикста, 2011. – 521 с. – (Gaudeamus).
5. Петровский А.В. История и теория психологии. Том 1. / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – Ростов-на-Дону : Издательство «Феникс», 1996. - 416 с.
6. Роменец В.А. Історія психології: Стародавній світ. Середні віки. Відродження: [Навч. посібник] / В.А. Романець.– К.: Либідь, 2006. – 916 с.
7. Ярошевский М.Г. История психологии. От Античности до середины XXвека / М.Г. Ярошевский. - Издательство: Академия, 1996 г. – 416 с.

Лекція №10

Тема: Розвиток психологічної науки в Новий час.

Перші теорії Нового часу: Ф.Бекон, Р. Декарт.

Мета:

- оволодіти знаннями щодо еволюції психологічних понять у період Нового часу;
- сформувати у студентів комплекс знань щодо основних теорій окресленого періоду;
- розвивати пізнавальні можливості, самостійність, працелюбство в опануванні матеріалу;
- виховувати зацікавленість дисципліною, прагнення отримувати нові знання самостійно.

Завдання:

36. Надати загальну характеристику психологічної науки Нового часу.
37. Надати характеристику емпіризму та раціоналізму як напрямам в історії розвитку психології.
38. Визначити основні психологічні ідеї Ф. Бекона.

39. Висвітлити психологічні погляди Р. Декарта.

План

1. Загальна характеристика психологічної думки Нового часу
2. Ф. Бекон – засновник емпіризму в психології
3. Внесок Р. Декарта у розвиток психології

1. Загальна характеристика психологічної думки Нового часу

1. Нові підходи до побудови науки в XV-XVI ст., що базувалися на прагненні до раціональності і доведенні теоретичних положень сприяли зародженню нового етапу у розвитку психології;
2. Особливо важливою для філософії Нового часу була проблема методологічного обґрунтування науки. Вчені обстоюють незалежний характер наукового пізнання, необхідність пояснення явищ природи, виходячи з неї самої. Важливим досягненням на цьому шляху стає розуміння об'єктивності природних процесів, вироблення самого поняття об'єктивного закону природи, пізнання якого оголошується метою природничої науки. Великого значення набуває проблема вірогідності знання і методів її досягнення [3].
3. Психологія все ще була тісно пов'язана з філософією, оскільки природничі науки ще не давали підґрунтя для пояснення природи психічного (не достатньо сильною була наукова база);
4. У філософії та теорії пізнання намічаються 2 напрями: емпіричний та раціоналістичний.

Емпіризм:	Раціоналізм:
- джерело всіх знань – досвід людини; - загальні поняття мають дослідне походження (Ф.Бекон, Т.Гоббс, Дж.Локк); - провідний науковий метод – індукція (від часткового до загального).	- знання є вродженими; - загальні поняття виводяться з самого розуму і природжених інтелектуальних здібностей (Р.Декарт, Г.Лейбніц, Б.Спіноза); - провідний науковий метод – дедукція (від загального до часткового).

5. Період розквіту механіки (фізика І. Ньютона) обумовив і своєрідний підхід до розуміння людського тіла (організм як машина, яка функціонує за певними законами фізики);
6. У психології на перший план виходить вивчення проблеми пізнання (це пов'язано з прагненням довести можливості людини в досягненні істини на основі знання, а не віри);
7. Пізнання базується на основі відчуттів (сенсуалізм) або на основі мислення (раціоналізм).
8. Відкриття першої в історії психології теорії рефлексів.
9. Концепція Готфріда Лейбніца («душі-монади») доводила, що в психіці є не тільки область свідомості, але й область несвідомого.

2. Ф. Бекон – засновник емпіризму в психології

Ф. Бекон (1561-1626) – англійський психолог, філософ та видатний політичний діяч.

Біографічні відомості:

Народився Френсіс Бекон 22 січня 1561 р. у Лондоні в батьківській резиденції Йорк-хаус, розташований поблизу королівського палацу. Батько – Ніколас Бекон – крупний чиновник при дворі Єлизавети I. Дядько – лорд Берлі – радник королеви.

У 13 років Ф. Бекон і його старший брат Ентоні відправились вчитись у Кембрідж, у Трінті-коледж. Френсісу там не сподобалось: схоластика, культ Аристотеля (з яким Бекон буде сперечатись усе життя). Через 1 рік батько забрав братів із коледжу через епідемію чуми і влаштував 15-річного Ф.Бекона у склад англійського посольства у Франції.

Коли Бекону було 18 років помер його батько. Заповіт батько не встиг зробити, тому маєток дістався брату, а матеріальне становище й кар'єра Френсіса похитнулись. Саме тому Бекон вирішив отримати юридичну освіту

і згодом очолював колегію бари'стерів (так називають адвокатів у Англії, від англ. *bar* – *бар'єр*) – найвищої категорії адвокатів, що ведуть справи.

У 23 роки став членом Палати общин (графство Дорсет) і регулярно засідав у парламенті. Одного разу він написав Єлизаветі листа, де виклав свої міркування з приводу зовнішньої політики та релігії. За це королева спеціально для Френсіса Бекона ввела нову посаду – екстраординарного радника. *Ф. Бекон завжди міг знайти важелі впливу на королеву та посадових осіб. Наприклад, він писав: «Завжди моїми намірами було на будь-якій скромній посаді, яку б я міг виконувати, служити її величності, не як людина, народжена під знаком Сонця, яка любить честь, або під знаком Юпітера, яка любить діловитість, (...), але як людина, народжена під владою найпрекраснішого монарха, котрий заслуговує присвячення йому всіх людських здібностей. Ф.Бекон постійно прагнув отримати владу та визнання, для того, щоб реалізовувати власні ідеї щодо реформування науки: «Я прагну до необмеженої влади у науці, я хочу вигнати усіх, хто їй шкодить: бовтунів, сліпих шанувальників старих традицій і т.д. Якщо мені не вдасться зміцнити своє положення, я продав своє майно, буду жити на свій скромний дохід, зариюсь у книги і відкладу будь-яку надію на положення у суспільстві».*

Бібліографи Ф. Бекона вказують на те, що філософ захоплювався театром. Навіть був співавтором та виконавцем однієї п'єси «Біди короля Артура». Цікавим фактом біографії є те, що низка дослідників вважає, що Френсіс Бекон – один із головних претендентів на авторство шекспірівських п'єс.

У 36 років Бекон закохався у 20-річну вдову Елізабет Хаттон, яка не захотіла мати стосунків із Френсісом. У 45 років філософ одружився на 14-річній Еліс Бернхем – дівчині з багатой аристократичної родини. Саме у цей час Ф.Бекон активно піднімався по кар'єрних сходах угору і плідно працював над ідеєю організації наукового процесу.

Коли Бекону було 60 років, парламент звинуватив його за 20 пунктами, в тому числі й за корупцію. Врешті-решт його засудили й заборонили обіймати

державні посади. Френсіс змирився з такими обставинами й активно продовжував писати філософські праці.

У 1625 році (у віці 64 років), Ф. Бекон важко захворів, написав детальний заповіт (заповів значну частину колишній коханій – Елізабет Хаттон і її двом дітям, забравши значну частину багатства від дружини Еліс Бернхем). «Я заповідаю своє ім'я і свою пам'ять суду милостивих людей, чужим народам та віддаленому майбутньому».

Основні праці: «Історія Генріха VII», «Велике відновлення наук» (у двох частинах: «Про гідність і примноження наук» та «Новий Органон»); трактати «Про загальну справедливість і джерела права», «Про мудрість древніх», «Нова Атлантида».

Основні тези:

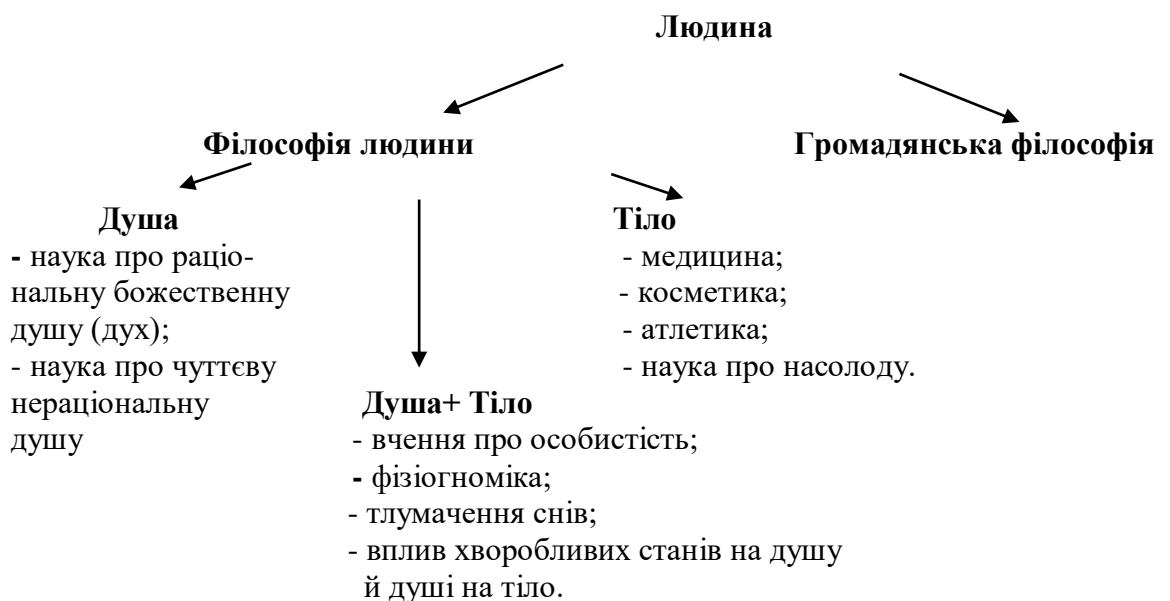
- вважається засновником емпіризму, оскільки зауважував, що істинне знання базується не тільки на чуттєвому досвіді, але й на експерименті (інформація з наших органів чуття має перевірятися експериментально);
- основним своїм завданням вважав визначити як наука може стати корисною для людини (нещадно критикував філософів Античності й епохи Відродження за їх некорисні роздуми);
- розвивав ідею щодо єдиної науки про людину, важливою складовою якої є психологія. Вчення про людину складається з двох частин: перша – це наука про людину (**філософія людини**), друга – це взаємини людини і суспільства (**громадянська філософія**).

Відповідно до складових людини (**душа й тіло**), виокремлюють науки про тіло, науки про взаємозв'язок душі й тіла, науки про душу.

- **Вчення про душу** включає науки про **раціональну божественну душу (дух) й про нераціональну душу**. Здібності раціональної душі — це розум (або інтелект), розум, уява, пам'ять, бажання (або

потяг), воля. Чуттєва (нерациональна) душа властива людині й тварині, її природа тілесна, функція відчуття та вибір (тобто прагнення до сприятливих і уникнення несприятливих обставин навколишнього середовища) та наявність довільних рухів.

- **Вчення про тіло:** медицина, косметика, атлетика і наука про насолоду. Їх характеристика спрямована на виокремлення всього, що сприяє здоровому життю.
- **Вчення про душу та тіло.** У вченні про особистість на прикладах видатних історичних діячів розглядаються вищі прояви людських можливостей: гарна пам'ять, мудрість, моральна стійкість і т.д. Вчення про союз душі і тіла включає питання: визначення душевного стану по зовнішніх проявах (фізіогноміка), тлумачення снів, вплив хворобливих станів тіла на душевну діяльність і, навпаки, душі на тіло. Цим питанням Ф. Бекон приділяє увагу у зв'язку з їх корисністю в повсякденному житті.

- особливе значення мають уявлення Бекона про процеси пізнання та помилки пізнання (ідоли). Філософ виходить з позиції існування об'єктивного світу, який не залежить від суб'єкта. Вихідним етапом знання є сприйняття, який даються нам через органи чуття, а потім

перероблюються розумом. Проте пізнання може бути хибним, оскільки на нього впливають «ідоли», або «пастки розуму».

«Ведь человеческий ум, затемненный и как бы заслоненный телом, слишком мало похож на гладкое, ровное чистое зеркало, не искаженно воспринимающее и отражающее лучи, идущие от предметов; он подобен скорее какому-то колдовскому зеркалу, полному фантастических и обманчивых видений. Идолы действуют на интеллект или в силу самих особенностей общей природы человеческого рода, или в силу индивидуальной природы каждого человека, или как результат слов, т. е. в силу особенностей самой природы общения. Первый вид мы обычно называем идолами рода, второй— идолами пещеры и третий — идолами площади. Существует еще и четвертая группа идолов, которые мы называем идолами театра, являющимися результатом неверных теорий или философских учений и ложных законов доказательства. Но от этого типа идолов можно избавиться и отказаться... Идолы же остальных видов всецело господствуют над умом и не могут быть полностью удалены из него»
Ф. Бэкон

- «ідоли роду» - помилки, пов'язані з особливостями будови та функціонування органів відчуття (людина не може сприймати ультрафіолетове випромінювання, атомарну будову речовин – на допомогу мікроскоп);
 - «ідоли печери» - пов'язані з індивідуальними особливостями кожної людини, відображують суб'єктивність пізнання (людині важко прийняти іншу точку зору), залежать від звичок, виховання людини;
 - «ідоли площі» - пов'язані з використанням слів для передачі знання, які не завжди є адекватним відображенням реальності «слова насилують розум, заважаючи думати»;
 - «ідоли театру» - недоліки, які є результатом поклоніння авторитетам, прагнення їм довіряти більше, ніж власним розмірковуванням та судженням.
- Розробив методологію пізнання - спеціальний метод наукового пошуку, який дозволяв від окремих фактів прийти до спільного висновку (наукова індукція). Цей метод – це знаряддя пізнання, органон (тому його головна праця носить назву «Новий Органон»). Вважав, що будь-який експеримент повинен підкорятися правилам.

3 типи таблиць, що упорядковують інформацію:

Таблиця наявності	Таблиця відсутності	Таблиця ступеню
--------------------------	----------------------------	------------------------

Випадок, де явище, що вивчається, виявляється	Приклади, где вони не виявляються	Випадки, що відображають посилення або послаблення досліджуваного явища
---	-----------------------------------	---

4. Внесок Р. Декарта у розвиток психології

Рене Декарт (1596-1650) - французький математик, філософ, дослідник природи.

Біографічні відомості:

Основні праці: «Роздуми про метод» (1637), «Метафізичні розмірковування» (1642). Праця «Пристрасті душі» - остання робота Декарта, яку прийнято вважати власне психологічною.

Основні тези:

- вважав, що існують дві незалежні самостійні субстанції – душа й тіло (така філософська позиція отримала назву дуалізм). Позиція дуалізму не була новою у філософії (душа і тіло мають різну природу), проте не чітко висловлювались думки з такого питання: Якщо душа і тіло мають різну природу, то яким чином можлива їх взаємодія? У період Нового часу панувала думка, що взаємодію між душою і тілом можна порівняти з взаєминами між лялькою та ляльководом (душа – ляльковод, а тіло - лялька). Декарт вважав, що тіло і душа, дійсно, мають різну природу, проте не тільки душа впливає на тіло, а й тіло впливає на душу. *Механістичні метафори, які застосовував Декарт для опису живого організму, наклали відбиток на формування природничо-наукового мислення у контексті підходу до тіла як до об'єкту, яким можна маніпулювати. На основі цього мислення сформувалась практика сучасної медицини, пов'язана з протезуванням органів й тканин, штучною підтримкою життя за допомогою технічних імітацій роботи органів (нирок, легенів, серця та ін.);*

- **Про тіло.** У своїх дослідженнях Декарт орієнтувався на модель організму як механічно працюючої системи. Тим самим живе тіло, яке за всю попередню історію розглядалось як наділене душею, звільнялось від її впливу й втручання. (На тлі цього, першим великим досягненням стало відкриття **Вільямом Гарвеєм** (1578-1657) кровообігу: серце стало своєрідною помпою, що перекачує рідину. Учасі душі в цьому не було потрібно). Тобто, тіло людини, за визначенням Декарта, – це „машина, що складається з кісток і м'яса”, що діє за законами природи, причому ці дії здебільшого не опосередковані свідомістю і відбуваються без будь-якої участі душі.
- Значущим досягненням було відкриття Р. Декартом рефлексу. *Три сторіччя по тому, І.П.Павлов розпорядився поставити погруддя Декарта в своїй лабораторії.* Визнаючи існування двох незалежних субстанцій – душі й тіла, Декарт дійшов висновку, що тіло не потребує душі як джерела активності. Душа наділена власною активністю, що спрямовує процеси мислення, а головна функція тіла – це рух, який розглядається як рефлекс.

Достовірне знання про побудову нервової системи і її функцій було в ті часи мізерним. Декарту ця система бачилася у формі «трубок», по яких проносяться легенькі повітряноподібні частки (він називав їх «тваринними духами»). За декартовою схемою зовнішній імпульс (сенсорні стимули, що здійснюють тиск на органи відчуття) приводить ці «духи» у рух і заносить у мозок, звідти вони автоматично відбиваються до м'язів. Коли гарячий предмет обпалює руку, це спонукає людину її швидко відсмикнути: відбувається реакція, подібна до відбиття світлового променя від поверхні. Термін «рефлекс» і означав відбиття.

За Декартом, усі дії тіла аж до найскладніших можуть отримати принципове пояснення на основі законів фізики й механіки. Нічого таємничого, надприродного, прихованого від тверезого аналізу об'єктивної науки в них немає. З погляду цієї науки, тварини – це просто автомати, які діють на зразок годинника або іншого механічного

пристрою. Так само, як і в годинника, їхні дії не супроводжуються будь-якою думкою і залежать лише від розміщення тілесних органів. Ніякої психіки у тварин немає. *Саме тому вважалося, що тварин можна досліджувати, здійснювати вівісекцію (вівісекція - проведення хірургічних операцій над живими тваринами з метою дослідження функцій організму, вивчення механізмів дії лікарських засобів, розробки методів хірургічного лікування або ж в освітніх цілях), навіть не роблячи анестезію.*

- **Про душу.** Душа, за Декартом, є субстанція, вся сутність якої полягає тільки в мисленні. Тільки від нього не можна абстрагуватись, не втративши власного існування: „Я зовсім перестав би існувати, якби остаточно перестав мислити”. Тому „Я” – це лише „річ, яка мислить”, „тобто дух, або душа, або розуміння, або розум”. Саме тому душа не потребує для свого існування якогось місця в просторі. Вона не залежить від будь-якої матеріальної речі, не може бути продуктом матеріальної сили, як інші природні речі, а це означає, що вона може бути створена лише надприродною силою – Богом. За самою своєю суттю душа не залежить від тіла, а тому не знає смерті. Розумна душа безсмертна, за Декартом.
- Розглядаючи пізнавальні здібності людини, Декарт розрізняє інтелект, уяву, відчуття і пам'ять. Усі вони є виявом однієї „духовної сили”, яка набуває різних форм залежно від своєї функції, себто від того, на що вона спрямована. Одна й та сама сила буде називатись словами „бачення”, „уявлення”, „згадування”, якщо вона спрямована на зовнішні, чуттєві речі, і словом „розуміння”, якщо вона діє сама. Це і є „чистий інтелект”, або „розуміння”, яке Декарт протиставляє іншим духовним здібностям людини. *Щодо пам'яті, то у Декарта було пояснення механізму її роботи за допомогою механістичних термінів. Так як голка робить дірки у тканині і вони зберігаються, так само той досвід, що повторюється, залишає пори у мозку, відкриті для протікання «тваринних духів».*

- Можливість пізнання душі – важлива філософська проблема. Виходячи зі свого розуміння сутності душі, Декарт вважає, що її пізнання, так само як і пізнання Бога, – суто інтелектуальний акт. Їх можна тільки розуміти, але аж ніяк не уявляти. Коли хтось говорить, що не можна досягнути Бога або душу, вказує він, то це означає, що „вони ніколи не підносять свій розум над чуттєвими предметами і настільки звикли розглядати тільки те, що доступне уяві, яка є лише способом мислення про матеріальні речі, що все недоступне уяві здається їм незрозумілим”.

▪ У своїх спробах з'ясувати природу людини Р. Декарт торкається дуже складної, багато в чому й нині не вирішеної проблеми, а саме: чи можна штучно відтворити людську істоту, побудувати такий її матеріальний аналог, який би функціонально нічим не відрізнявся від неї? У XVII ст. йшлося про механічну копію, сучасна наука веде мову про модель на електронній основі. Але принципово сутність проблеми від цього не змінюється. Щодо тварин, то тут, на думку Декарта, якихось непереборних складностей немає. Якби, міркує він, існували машини, що мали б органи й фігуру мавпи або будь-якої іншої тварини, позбавленої розуму, то ніякої істотної різниці між ними не було б. Та коли йдеться про наділену розумом людину, то виникає зовсім інша ситуація. Навіть якби можна було створити машину, яка за своєю будовою була би цілком подібна до людини, вони б принципово різнилися. Декарт указує на дві важливі ознаки, за якими завжди можна відрізнити розумну істоту від її матеріальної подоби. По-перше, це здатність осмислено користуватися мовою, а, по-друге, універсальний характер її діяльності. Звичайно, зазначає Декарт, можна уявити собі машину, здатну вимовляти слова й навіть пов'язувати їх із певними тілесними діями. Наприклад, якщо до неї доторкнутися в певному місці, вона вимовить відповідні слова. Але все одно „не зможе розташувати їх у різний спосіб, відповідно до змісту всього того, що говоритиметься в її присутності, як це можуть робити навіть тупі люди”, – робить висновок Декарт. Тож на відміну від людини машина не зможе вільно користуватися мовними знаками, створювати різні мовні конструкції залежно від змісту ситуації. І проблема тут зовсім не технічна, бо змістове користування мовою не залежить від тілесного органа. Наприклад, зауважує Декарт, деякі птахи здатні вимовляти слова людської мови, але, навіть маючи відповідний орган, вони ніколи не зможуть робити це так, як ми. Натомість німі люди, що втратили такий орган або зовсім не мали його, легко знаходять засоби для спілкування. Таким чином, справа не в тілесному органі, а в наявності або відсутності розуму. І коли кажуть, що тварини мають свою мову, щось говорять, але ми їх не розуміємо, то це не відповідає дійсності. Якби в них був розум вони б знайшли багато способів порозумітися з людьми.

Багато в чому тварини навіть перевершують людей, наприклад у спритності, яку вони виявляють у деяких діях, у ступені розвитку окремих органів і т. ін. Проте ці переваги ще не доводять їхньої розумності. Радше навпаки, природа використовує тут лише можливості їхніх тіл. І те, що годинник завдяки своїй матеріальній будові краще, ніж ми, вимірює час, не означає, що він розумніший за нас. Він і справді був би таким, якби краще за нас виконував і все інше. Проте будь-який механічний пристрій, будь-яка тварина завжди обмежені у своїх діях, що цілком визначені їхнім тілесним устроєм. А людина діє універсально, вона нічим не обмежена в розвитку своєї діяльності, легко змінює спосіб своїх дій залежно від обставин, хоча її тілесні органи залишаються практично незмінними. Отже, універсальність людської діяльності визначається не

тілесним устроєм людини, робить висновок Декарт, а саме її розумом, бо „розум є знаряддям універсальним, здатним служити за будь-яких обставин”.

- Оскільки мислення - єдиний атрибут душі, вона мислить завжди, завжди знає про свій психічний зміст, зримий зсередини; несвідомої психіки не існує. З цього моменту Декарт став розглядати цей «внутрішній зір» як об'єктивний метод пізнання психіки, який повинен перевірятися сумнівом. Пізніше цей «внутрішній зір» стали називати інтроспекцією (баченням внутрішньопсихічних об'єктів - образів, розумових дій, вольових актів та ін.), а декартову концепцію свідомості - *інтроспективною*.
- Декарт висунув свій методологічний принцип – сумніватися у всьому. Якщо можна сумніватися у всьому, то єдине, що не може викликати сумнівів – це сам акт сумніву, а це є акт мислення, що доводить існування нашого Я, котре водночас і сумнівається, і мислить. Так, «Я мислю, отже, я існую» стає принципом побудови наукового знання Декарта;
- Оскільки неможливо уявити мислення поза межами свідомості (усвідомлення), Декарт ототожнював психіку зі свідомістю. Структура свідомості – це три види понять, або ідей: *породжені самою людиною* (засновуються на безпосередньому досвіді людини і є узагальненням даних органів чуття. Ці ідеї не можуть призвести до пізнання людиною об'єктивних законів), *набуті* (знання, отримані за допомогою навчання, спілкування з іншими людьми, а також читання книг. Ці ідеї є більш повні та досконалі, оскільки є узагальненням досвіду багатьох людей) й *вроджені* (ці ідеї, що є в розумі, дозволяють відкрити людині істину. Головні вроджені ідеї – це ідея Бога, «Я», а також абстрактні поняття – досконалість, єдність, бескінечність, субстанція та ін.). Такий підхід до проблеми пізнання отримав назву *раціоналізму*, а спосіб відкриття змісту вроджених ідей – *раціональної інтуїції*.
- «Під інтуїцією я розумію не віру в хибне свідчення почуттів, а поняття ясного й уважного розуму, настільки просте і виразне, що він не

залишає ніякого сумніву в тім, що ми мислимо». Головне – хоч один раз використати інтуїцію, а в подальшому їй можна навчитися шляхом вправ.

- Крім інтуїції основним методом перевірки достовірності отриманих даних Декарт вважає *дедукцію* (метод доведення істини від загального до часткового), хоча інтуїція є більш достовірним методом завдяки своїй простоті.
- **Про душу і тіло.** «Душа людини реально відрізняється від її тіла, але водночас вони так щільно пов'язані й поєднані одне з одним, що утворюють немовби одну річ». Про це свідчать численні факти. Наприклад, спосіб мислення людини залежить від її темпераменту, хвороба тіла або сон заважають проявам свободи волі, голод викликає смуток духу. З іншого боку, ми маємо акти осмисленої, цілеспрямованої тілесної дії. Все це свідчить про єдність душі й тіла, про їхній взаємовплив. Тіло має потребу в душі як у своєму керівникові, а душа потребує тілесного органа, вмістища, завдяки якому вона може керувати тілом. Але як уможлиблюється таке об'єднання? Як ці дві протилежні за визначенням метафізичні сутності можуть вступати у взаємодію? Тілесна субстанція – протяжна, подільна на частини, духовна – непротяжна, проста, неподільна.
- Декарт шукає органи й форми взаємодії з боку як тіла, так і душі. Розглядаючи її з точки зору фізіології, він знаходить специфічний орган усередині великого мозку людини, через який душа начебто може впливати на „тваринні духи”, тобто нервові процеси, що відбуваються в тілі людини. Це так звана шишкоподібна залоза, на яку Декарт покладає важливу роль – бути пунктом зв'язку між душею і тілом. Завдяки їй душа може регулювати рух „духів” і впливати на дію всіх органів тіла. Водночас ця залоза здатна реагувати на найменші рухи „духів” і

передавати їх душі, завдяки чому душа дістає можливість віддзеркалювати процеси, що відбуваються в тілі людини.

- Психологічний аспект проблеми взаємодії душі й тіла висвітлюється Декартом у його вченні про пристрасті душі. У психологічне вчення про пристрасті Декарт вносить суттєвий елемент фізіології: афективні стани душі розглядаються ним як такі, що щільно пов'язані з фізіологічними процесами. За визначенням Декарта, пристрасті – це такі душевні рухи, які на відміну від інших видів мислення викликаються і підтримуються рухами „духів”. Отже, ці „духи”, з одного боку, надають дії нашому тілу, м'язам рук, ніг тощо, а з іншого – викликають у душі певні стани або пристрасті. „Головна дія усіх людських пристрастей полягає в тому, що вони спонукають і налаштовують душу людини бажати того, до чого пристрасті готують тіло”. Тобто їхнє покликання – узгоджувати рефлекторні дії тіла і визначення людської волі.
- Вплив душі на тіло полягає в тому, що власні бажання спричинюють переміщення «тваринних духів» так, щоб викликати певну дію, змінюючи рефлекс, роблячи поведінку людини вольовою та цілеспрямованою.
- З поглядами Декарта у психології запанував новий принцип – механічний детермінізм, що було пов'язане з відокремленням душі й тіла, поясненням роботи тіла як механізму, що автоматично відтворює певні ефекти.

Підведення підсумків:

56. Схарактеризуйте особливості розвитку психології у період Нового часу.
57. Розкрийте сутність напрямку раціоналізму. Назвіть представників.
58. Розкрийте сутність напрямку емпіризму. Назвіть представників.
59. Схарактеризуйте психологічні погляди Ф. Бекона.
60. Визначте внесок Р. Декарта у розвиток психології.

Завдання до практичного заняття:

3. Виписати основні праці Ф. Бекона.

4. Ідеї Ф. Бекона про реформування науки загалом та психологію зокрема.
5. Виписати основні праці Р. Декарта.
6. Визначити єдність та різницю у поглядах Р. Декарта та філософів епохи Античності.

Завдання до самостійної роботи студентів:

Зробити проект на одну з запропонованих тем:

6. Вчення про пристрасті Декарта: основні ідеї та їх обґрунтування.
7. Механістична картина людини: суть основних ідей і положень.
8. Розробка проблеми методу наукового пізнання в Новий час.
9. Психологічна спадщина Ф. Бекона.
10. Психофізіологічні ідеї Р. Декарта.

Список рекомендованої літератури:

Базова

16. Жуков С.М. Історія психології: [Навч. посібник] / С.М. Жуков, Т.В. Жукова. – 2-ге вид., доп., виправл. та перероблене. – К.: Кондор, 2009. – 232с.
17. Корольчук М.С., Історія психології: [Навч. посібник] / М.С. Корольчук, П.П. Криворучко. – К.: Ельга; Ніка-Центр, 2010. – 248с.
18. Махній М.М. Історія психологічної думки: навчальний посібник / М.М. Махній, М. А. Скок. - Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2010. - 256 с.
4. Тарелкін Ю.П., Цикін В.О. Історія філософії в стислому викладі: [Навч. посібник] / Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2009. – 225 с.

Допоміжна

8. История современной психологии / Т. Лихи. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 448 с.:ил. – (Серия «Мастера психологии»).

9. Ждан А.Н. История психологии. От Античности до наших дней : Учебник для вузов / А.Н. Ждан. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Академический Проект, 2004 г. - 576 с. - («Gaudeamus», «Классический университетский учебник»).
10. Марцинковская Т.Д. История психологии: [Учебное пособие] / Т.Д. Марцинковская. – М.: Академия, 2008. – 544с.
11. Марцинковская Т.Д., Юркевич А.В. История психологии: Учебник для вузов / Т.Д. Марцинковская, А.В. Юркевич. – Изд. 2-е испр. и доп. – М.: Академический Проект; Трикста, 2011. – 521 с. – (Gaudeamus).
12. Петровский А.В. История и теория психологии. Том 1. / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – Ростов-на-Дону : Издательство «Феникс», 1996. - 416 с.
13. Роменець В.А. Історія психології: XVII століття. Епоха Просвітництва: [Навч. посібник] / В.А. Романець.– К.: Либідь, 2006. – 1000 с.
14. Ярошевский М.Г. История психологии. От Античности до середины XXвека / М.Г. Ярошевский. - Издательство: Академия, 1996 г. – 416 с.

Лекція №11

Тема: Раціоналізм, сенсуалізм у період Нового часу

Мета:

- оволодіти знаннями щодо еволюції психологічних понять у період Нового часу;
- сформувати у студентів комплекс знань щодо основних теорій окресленого періоду;
- розвивати пізнавальні можливості, самостійність, працелюбство в опануванні матеріалу;
- виховувати зацікавленість дисципліною, прагнення отримувати нові знання самостійно.

Завдання:

40. Надати характеристику емпіризму та раціоналізму як напрямам в історії розвитку психології.
41. Схарактеризувати основні положення теорії Б. Спінози.
42. Надати характеристику монадології Г. Лейбніца.
43. Визначити основні психолого-педагогічні ідеї Дж. Локка.

План

- 1. Б. Спіноза – представник раціоналізму в психології**
- 2. Готфрід Лейбніц та його вчення про монаду**
- 3. Дж. Локк як представник емпіризму в психології**

1. Б. Спіноза – представник раціоналізму в психології

Бенедикт (Барух) Спіноза (1632-1677) – видатний голландський (нідерланській) філософ. **Основні праці:** «Короткий трактат про Бога, людину та його щастя», «Етика», «Основи філософії Декарта» (вийшов ще за часи життя Спінози), «Трактат про удосконалення розуму» (залишився незакінченим).

Біографічні відомості:

- Народився 24 листопада 1632 року в Амстердамі в родині заможних євреїв. У родині Міхаеля Спінози (батька) було п'ятеро дітей. Мати дуже рано померла від [туберкульозу](#) (1638 рік), коли найменшому Баруху (Бенекдиту) заледве виповнилось 6 років.
- З одного боку Барух Спіноза розвивався в мультикультурному середовищі (відомо, що він розмовляв і писав [португальською](#), [іспанською](#), [нідерландською](#), трохи [французькою](#) та [італійською](#) мовами, володів літературним [івритом](#), тоді як розмовною мовою в сім'ї, імовірно, був [ладіно](#)), зі іншого — на нього «тиснула» традиційна єврейська община з її законами, мораллю і обмеженнями.

- Імовірно, відчуваючи вузькість традиційної єврейської освіти, Барух Спіноза за батькові гроші вивчає [латину](#) (тодішня світова мова науки і філософії). Вже на той час Барух Спіноза, якого рабини не спромоглися перетягнути на бік традиційної юдейської схоластики, зажив у общині одновірців слави дивака і вільнодумця, що навіть замалим не мало трагічні наслідки — на життя Спінози було вчинено невдалий замах.
- Незабаром усі ці вільнодумства Спінози призводять до його судилища й публічного вигнання з єврейської общини. [27 липня 1656](#) р., коли Баруху не виповнилося ще й 24 років, у [синагозі](#) велелюдно йому, перерахувавши всі його порушення і злочини, оповістили акт про відлучення. Членам єврейської общини було заборонено будь-яке спілкування зі Спінозою, а йому самому заборонялося надалі використовувати своє єврейське ім'я *Барух* ([іврит](#) «благословенний»). Віднині Спіноза прибирав ім'я *Бенедикт* (зменшувальне *Бенто*, латинський відповідник Баруха).
- Наприкінці 1650-х рр. Бенедект Спіноза виїжджає з Амстердама, оселяється в передмісті й отримує основи знань зі світських прикладних і теоретичних дисциплін — з [математики](#), [фізики](#), [медицини](#) тощо, знайомиться з філософськими працями [Аверроеса](#), [Авіценни](#), [Томи Аквінського](#), [Беме](#), [делла Мірандола](#), [Бруно](#), [Бекона](#), [Гоббса](#), [Декарта](#) тощо, навчається малюванню; і паралельно з цим починає свою філософську діяльність.
- Заробляючи кошти як шліфувальник лінз, Спіноза більшу частину свого життя провів у єдиній кімнаті, звідки дуже рідко виходив.
- Помер у віці 45 років (1677 році) від туберкульозу.

Основні тези:

- дотримувався ідей пантеїзму. Вважав, що Бог не має антропоморфічної подоби, а представлений у всій природі («Все є лице Бога»). Бог підкоряється законам створення світу, тому не вміщується у порядок речей. Природа ототожнюється з Богом у тому сенсі, що вона є абсолютно самостійною і не зумовленою, не створеною і вічною. *За таке твердження його і осуджували*

(Дж. Берклі вважав Спінозу неморальною особою і вождем невірних), інші поважали за те, що він в усьому бачив Бога (німецький драматург Новаліс називав його «сп'янілий від Бога»).

▪ Вважав, що душа і тіло є властивості єдиної і нероздільної субстанції («Якщо тіло не дійове, то і душа не здатна мислити»). Отже, Спіноза обстоював думку про єдність, цілісність людини (моністичний погляд);

- Вчення про афекти посідає надзвичайно важливе місце у філософській системі Спінози. Детермінація людської поведінки не має механічного характеру, вона опосередкована власними прагненнями, діями й устремліннями людини. Через це людина не є механічним пристроєм або автоматом, вона одушевлена істота, що відчуває біль, смуток, радість та насолоду. **Афекти** є такими чинниками людської діяльності, які характеризуються єдністю суб'єктивного й об'єктивного, людської сутності та зовнішньої природи. Людина зазнає афективного стану лише від таких речей, які мають значення для неї, від яких залежить здійснення її життєвих прагнень. Афекти-пристрасті регулюють взаємодію людської істоти з цими речами, немовби „прив'язують” її до них. Більшість афектів, на думку Спінози, є саме пристрастями, тобто такими психофізичними станами, які визначаються не лише самою людиною, а й зовнішніми причинами. У цьому розумінні пристрасть – це пасивний стан. За Спінозою, людина пасивна, коли її дії зумовлені зовнішніми причинами, й активна, коли – внутрішніми. Отже, Спіноза не ставив знак рівності між афектом і пристрастю. Будь-яка пристрасть - це афект, але не всякий афект є пристрастю. Пристрастю він називав лише пасивні афекти, які пов'язані з неясними неадекватними ідеями.
- Виділтв **три основні сили**, що правлять людьми із яких можна вивести все різноманіття почуттів: **потяг** (він є не що інше, як сутність людини, **радість і сум**. Він доводив, що з цих

фундаментальних афектів виводяться будь які емоційні стани, причому радість збільшує здатність тіла до дії, а сум її зменшує.

- Цей висновок протистояв Декартовій ідеї поділу почуттів на ті, що кореняться в житті організму, і суто інтелектуальні. Як приклад Декарт у своєму останньому творі – листі шведській королеві Христині, пояснив сутність любові як почуття, що має дві форми: тілесну пристрасть без любові й інтелектуальну любов без пристрасті. Причиною поясненню піддається тільки перша, оскільки вона залежить від організму і біологічної механіки, Другу можна тільки зрозуміти й описати.
- Ця Декартова дихотомія (поділ надвоє) привела у 20 ст. до концепції двох психологіц – пояснювальної, що апелює до причин, сполучених із функціями організму, і описової, яка вважає, що тіло ми поснюємо, а душу – розуміємо.
- Виготський потім писав про єдність описової і пояснювальної психології почуттів за Спінозою
 - Він вважав, що людські почуття не треба засуджувати, а вчинки висміювати. Спіноза не згоден із стоїками в тому, що афекти абсолютно залежать від людської волі і можна безмежно управляти ними. Для обмеження і приборкання афектів потрібні навички і старання. Наголошується сила, влада афектів над людьми. Через це людина стає іграшкою в руках фортуни. Саме цим пояснює він відомий парадокс, сформульований ще Овідієм: людина бачить перед собою краще, але змушена наслідувати гірше.
 - Спіноза виділяє три основні афекти: **бажання, задоволення, незадоволення**. Ці три афекти, на думку Спінози, є основними, всі інші беруть свій початок від них. Наприклад, кохання є не що інше, як задоволення (радість), що супроводжується ідеєю зовнішньої причини. Розмаїття афектів залежить як від самої людини, рівня її розвитку (втіхи п'яниці непорівнянні із задоволеннями культурно розвиненої людини), так і

від тих об'єктів, на які спрямована ця активність. „Існує стільки ж видів задоволення, незадоволення і бажання, а отже й усіх афектів, що складаються з них... або від них походять (якими є любов, надія, жах тощо), скільки існує видів тих об'єктів, з боку яких ми зазнаємо афектів”.

▪ Розрізняв афекти по своїй силі і цінності. Є афекти, що приносять користь - задоволення, веселість і т. д.— вони збільшують здатності тіла. Є афекти, що шкодять, - співчуття, ненависть і т. п. — вони пригноблюють людини. Але незалежно від цієї відмінності, всі афекти вводять людину в оману і ставлять його в залежність від речей.

«Людське безсилля в приборканні і обмеженні афектів я називаю рабством. Бо людина, схильна до афектів, вже не володіє сама собою, але знаходиться в руках фортуни, і притому в такій мірі, що вона, хоча і бачить перед собою краще, проте змушена слідувати найгіршому».

Б. Спіноза

▪ Вважав, що афекти перешкоджають життю згідно розуму, тому від них необхідно визволятися, як необхідно визволятися від усякого рабства. Лише пізнанням визначається наша могутність, за його допомогою розкривається дійсна природа речей. Але одного пізнання недостатньо. При пізнанні вищого роду, тобто другого і третього роду, виникає новий особливий афект - вище задоволення - блаженство, інтелектуальна любов до світу. Виникнення цього афекту і складає важливу умову приборкання пристрастей;

▪ **воля** – це здатність душі стверджувати або заперечувати істинність або помилковість будь-чого. Вважав, що не існує свободи волі, оскільки люди усвідомлюють свої бажання, а не істинні причини власної поведінки. Однак стверджував, що існує не свобода волі, а свобода людини. Свобода полягає не в тому, щоб йти за своїми афектами, а в пізнанні необхідності і в підпорядкуванні цій необхідності. Свобода як ідеал людського життя є плід пізнання. [Пізнання](#) афектів не позбавляє людину від них, але приводить їх у відповідність до законів нашого розуму і, тим самим, зменшує їх дію на

людину. Спіноза закінчує «Етику» словами; «Якщо ж дорога, яку я показав ... і видається важкою, проте все ж її можна знайти».

2. Готфрід Лейбніц та його вчення про монаду

Готфрід Вільгельм Лейбніц (1646-1716) – німецький філософ, математик, фізик, історик, юрист.

Основні праці: «Нові дослідження щодо людського розуму» (1705), «Монадологія» (1714).

Біографічні відомості:

- Готфрід Вільгельм народився 1 липня 1646 року в сім'ї професора філософії моралі (етики) [Лейпцизького університету](#) Фрідріха Лейбнюца та Катерини Шмук.
- Коли хлопчикові було шість років, його батько помер, через це вихованням хлопчика займалась його мати. Після смерті батька, залишилась велика особиста бібліотека. Лейбніц навчався у відомій [Лейпцизькій школі Святого Фоми](#). Бібліотека батька дозволила Лейбніцу вивчити широкий спектр передових філософських і теологічних робіт, до яких він міг би мати доступ тільки в студентські роки.
- У 1661 році, у віці 14 років, Лейбніц вступив до [Лейпцизького університету](#), де у 1663 році отримав ступінь бакалавра, з дисертацією «De Principio Individui», з якої бере початок його пізніша [теорія монад](#).
- Незважаючи на його неабияку на той час репутацію і визнання його праць, Лейбніцу було відмовлено у ступені доктора права в Лейпцигу, тому він негайно поїхав до [Нюрнберзького університету](#) в Альтдорфі, де у лютому 1667 р. отримав цей ступінь за свою дисертацію «De Casibus Perplexis».

Йому була запропонована посада професора в Альтдорфі, але Лейбніц відмовився, обравши натомість кар'єру дипломата і юриста.

- Світлою плямою в житті ученого були філософські бесіди з герцогинею Софією. Коли Лейбніц поступив на службу Ганновера, герцогині Софії було п'ятдесят років, а її дочці Софії Шарлоті - дванадцять. Самому філософові в цей час виконалися тридцять чотири роки Мати доручила йому освіту дочки Чотири роки опісля молода дівчина вийшла заміж за бранденбургського принца Фрідріха X що згодом став королем Фрідріхом I Проте серйозна, вдумлива мрійлива Софія Шарлота не могла виносити порожньою і безглуздою придворною життя Про Лейбніца вона зберігала спогад як про дорогого, улюбленого вчителя обставини сприяли новому, міцнішому зближенню Ще до роману Софією Шарлотою, в 1696 році Лейбніц зробив пропозицію одній жінці і та просила часу подумати. Тим часом 50-річний Лейбніц роздумував одружуватися і сказав "До цих пір я уявляв, що завжди встигну, а тепер виявляється, що запізнився".
- У 1700 році Лейбніц засновує Берлінську Академію наук і стає її першим президентом. Обирається іноземним членом [Французької академії наук](#).
- Готфрід Вільгельм Лейбніц був оточений інтригами придворних, його дратували нападки ганноверського духовенства. Останні два роки життя в Ганновері були для Лейбніца особливо важкими, він знаходився в постійних фізичних стражданнях, «Ганновер — моя в'язниця», — сказав він одного разу.
- На початку серпня 1716 року, після затяжної хвороби Готфрід Лейбніц помирає. Ніхто з ганноверського герцогства не проводив Лейбніца в останній шлях, за труною йшов тільки його особистий секретар. Берлінська академія наук, засновником і першим президентом якої був Лейбніц, не звернула уваги на його смерть, проте через рік Б. Фонтенель виголосив відому промову в його пам'ять перед членами [Французької академії наук](#).

Основні тези:

- Представник психофізичного паралелізму, оскільки вважав, що душа і тіло підпорядковані власним законам. («Души действуют согласно законам конечных причин посредством стремлений, целей и средств. Тела действуют по законам причин действующих (производящих) или движений. И оба царства — причин действующих и причин конечных — гармонируют между собой», « ...душа и тело подобно паре часов, различных по устройству, но с одинаково поставленными стрелками, в результате их ход определяется различными механизмами, но они показывают одинаковое время»);
- вважав, що світ складається з безлічі неподільних субстанцій, які називав **монадами** (від грец. monos - єдине). Монади це духовні субстанції, які володіють психічною активністю. Основними властивостями монади є сприйняття (перцепція) та свідомість (апперцепція);
- душа людини – це теж монада, яка вирізняється сприйняттям та пам'яттю, тому є найвищим рівнем розвитку монад;
- Лейбніц виокремлює в душі декілька областей за ступенем усвідомленості знання: область чіткого, виразного знання, область неявного, нечіткого знання і область несвідомого. Раціональна інтуїція відкриває зміст ідей, які знаходяться в апперцепції, тому ці знання є ясними і узагальненими. Доводячи існування несвідомих образів, Лейбніц проте не розкривав їх роль в діяльності людини, оскільки вважав, що вона пов'язана переважно з усвідомленими ідеями;
- звернув увагу на суб'єктивність людських знань, пов'язуючи її з пізнавальною активністю. Лейбніц доводив, що не існує первинних або вторинних якостей предметів, оскільки навіть на початковій стадії пізнання чоловік не може пасивно сприймати сигнали навколишньої дійсності. Він обов'язково вносить власні уявлення, свій досвід в образи нових предметів, а тому неможливо розмежувати ті властивості, які є в самому предметі, від тих, які привнесені суб'єктом.

▪ Важливим досягненням Лейбніца було запровадження принципу розвитку, еволюції. Еволюційний підхід за деякими винятками загалом був чужий для науки XVII ст., і Лейбніц став одним із небагатьох мислителів того часу, якому вдалося подивитися на природу з точки зору її еволюції. Причому ця еволюція мислиться ним не просто як певна ієрархія живих істот, а й як можливість розвитку кожної такої істоти, або монади, від примітивного стану нижчих організмів до вищих духів. Рушійною силою цього розвитку є потяг кожної монади до більшої досконалості, а її історія виступає як результат її власної діяльності.

▪ З метафізичної точки зору для Лейбніца взагалі не існує смерті, так само як і народження. „Не тільки душі, а й тварини не виникають, не зникають, вони лише розвиваються, згортаються, вдягають новий одяг, скидають його, перетворюються; душі ніколи не залишають свого тіла й не переходять з одного тіла в інше”. І знову у своїх міркуваннях Лейбніц спирається на досягнення сучасної йому біології. Наприклад, відкриття сперматозоїда в 1677 р. доводило, що життя не виникає з народженням дитини, що сама дитина – це результат певних перетворень, метаморфоз живої клітини, що мали місце ще до акту народження. Водночас відкриття мікроорганізмів засвідчило, що життя існує в різних формах, часто нами не видимих. Кожна краплина води – це цілий світ. Як образно висловлюється Лейбніц, кожна субстанція – став, наповнений рибами. Звідси й думка про те, що смерть якогось складного організму ще не є абсолютною загибеллю. Зберігаються й далі існують інші організми, монади з їхніми тілами й душами. Думку Лейбніца про відсутність смерті можна витлумачити й так, що потік життя ніколи не переривається, а лише зазнає певних метаморфоз, що організм жодної істоти не зникає без сліду, своїми клітинами, своєю кров'ю і душею відтворюючись і продовжуючись в інших істотах.

3. Дж. Локк як представник сенсуалізму та емпіризму в психології

Дж. Локк (1632-1704) – англійський філософ, психолог, лікар, педагог.

Основні праці: «Досвід про людський розум», «Про виховання», «Два трактати про державне правління».

Біографічні відомості:

- Народився в сім'ї чиновника-юриста, вчився в університетах Лондона і Оксфорда.
- Упродовж декількох років після отримання диплому бакалавра та захисту дисертації, працював в Оксфорді. Викладав грецьку мову, літературу, філософію, а потім зайнявся ще медичною практикою.
- У 1667 році (у віці 35 років) стає особистим лікарем і радником Ентоні Ешлі Купера, майбутнього першого графа Шафтсбері. Знайомство з Ентоні Купером пов'язало Локка з політикою.
- Лорд Ентоні доручив Джону виховання свого єдиного сина. Локк відповідально віднісся до свого нового обов'язку. Цікаво, що саме він підібрав красиву, добру і розумну дружину своєму вихованцеві.
- Політична кар'єра лорда Ешлі впливала на місцезнаходження Дж. Локка (декілька разів був змушений покидати Англію).
- В останній рік свого життя майже втратив слух, що було для нього найбільшим нещастям. Філософ у відчай писав одному зі своїх друзів, що погодився б краще осліпнути, ніж оглохнути, оскільки глухота заважає йому розмовляти з людьми. Напередодні своєї смерті Локк сказав леді Мешем "Я переконаний в тому, що земне життя є лише приготування до кращого життя. Я немало-таки пожив на світі і дякуючи Господу, був щасливий, але все-таки на це життя дивлюся як на щось само по-собі суєтне і порожнє".
- Локк помер 28 жовтня 1704 року, на 73-му році життя. Друзі поховали філософа недалеко від його останнього житла і пам'ятник його прикрасили наступною епітафією написаною на латині "Зупинися! Тут лежить Джон Локк Якщо ти запитаєш, що це був за чоловік, цей пам'ятник відповідь тобі. Локк був людиною, що уміла задовольнятися малим. Він вихований був наукою і зайшов так далеко, що міг служити

лише одній істині Ти переконаєшся в цьому, вивчаючи його твори, з їх ти дізнаєшся про нього більш, ніж з хвалебних промов. Його чесноти сперечалися з його скромністю, і він не зважився б поставити себе за зразок тобі, його недоліки поховані разом з ним".

Основні тези:

- вважав, що не існує вроджених ідей, оскільки якщо б вони існували, то вони були б притаманні й дітям, й ідіотам, й дикунам. Отже, розум – це результат досвіду, яким наповнюється душа протягом всього свого індивідуального життя. «...душа младенця *tabula rasa*, або кімната, в якій нічого немає». *Аристотель також говорив про те, що розум при народженні представляє собою tabula rasa*
- єдине джерело знань людини – це його досвід. Виокремлював два види досвіду: зовнішній (відчуття) та внутрішній (рефлексія). Відчуття нам дають інформацію про навколишній світ, вони є початковою ланкою процесу пізнання і єдиним шляхом придбання наших знань. Внутрішній досвід нам дає знання про себе, про різні процеси свідомості;
- Локк вирізняє **прості та складні ідеї**. Прості ідеї з'являються на основі як чуттєвого, так і рефлексивного досвіду і пасивно сприймаються нашим розумом. Прості ідеї елементарні, не мають складових частин, не піддаються аналізу. Складні ідеї з'являються шляхом компіляції та комбінування простих ідей;
- свідомість людини працює згідно з законами фізики. Елементами психіки, своєрідними психічними атомами є прості ідеї. Вони поєднуються за допомогою асоціацій.
- однак, знання про класи предметів, загальні закони природи, моральність – це результат логічних операцій розуму, який систематизує різні знання;
- Локк надавав величезне значення вихованню. Писав, що в моральному вихованні треба спиратися не стільки на розуміння, скільки на почуття дітей, виховуючи у них позитивне ставлення до хороших вчинків і відразу

до поганих. У пізнавальному розвитку треба уміло використовувати природну цікавість дітей – воно є тим механізмом, яким наділила нас природа і саме з нього зростає прагнення до знань. Локк відзначав, що безпосередньо в завдання вихователя входить врахування індивідуальних особливостей дітей.

Підведення підсумків:

61. Схарактеризуйте особливості розвитку психології у період Нового часу.
62. Розкрийте сутність напряму раціоналізму. Назвіть представників.
63. Розкрийте сутність напряму емпіризму. Назвіть представників.
64. Схарактеризуйте психологічні погляди Б. Спінози.
65. Визначте внесок Г. Лейбніца у розвиток психології.
66. Проаналізуйте теорію Дж. Локка та визначте його внесок у психологію та педагогіку.

Завдання до практичного заняття:

7. Вчення про афекти у Б. Спінози.
8. Висвітлити ідеї Г. Лейбніца щодо «малих» перцепцій та «аперцепції».

Завдання до самостійної роботи студентів:

Висвітлити особливості волі та афектів у поглядах стоїків, Августіна Аврелія, Декарта та Спінози.

Список рекомендованої літератури:

Базова

19. Жуков С.М. Історія психології: [Навч. посібник] / С.М. Жуков, Т.В. Жукова.– 2-ге вид., доп., виправл. та перероблене. – К.: Кондор, 2009.– 232с.
20. Корольчук М.С., Історія психології: [Навч. посібник] / М.С. Корольчук, П.П. Криворучко.– К.: Ельга; Ніка-Центр, 2010.– 248с.

21. Махній М.М. Історія психологічної думки: навчальний посібник / М.М. Махній, М. А. Скок. - Чернігів: Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2010. - 256 с.
3. Тарелкін Ю.П., Цикін В.О. Історія філософії в стислому викладі: [Навч. посібник] / Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2009. – 225 с.

Допоміжна

15. История современной психологии / Т. Лихи. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 448 с.:ил. – (Серия «Мастера психологии»).
16. Ждан А.Н. История психологии. От Античности до наших дней : Учебник для вузов / А.Н. Ждан. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Академический Проект, 2004 г. - 576 с. - («Gaudeamus», «Классический университетский учебник»).
17. Марцинковская Т.Д. История психологии: [Учебное пособие] / Т.Д. Марцинковская. – М.: Академия, 2008. – 544с.
18. Марцинковская Т.Д., Юркевич А.В. История психологии: Учебник для вузов / Т.Д. Марцинковская, А.В. Юркевич. – Изд. 2-е испр. и доп. – М.: Академический Проект; Трикста, 2011. – 521 с. – (Gaudeamus).
19. Петровский А.В. История и теория психологии. Том 1. / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – Ростов-на-Дону : Издательство «Феникс», 1996. - 416 с.
20. Роменець В.А. Історія психології: XVII століття. Епоха Просвітництва: [Навч. посібник] / В.А. Романець..– К.: Либідь, 2006. – 1000 с.
21. Ярошевский М.Г. История психологии. От Античности до середины XX века / М.Г. Ярошевский. - Издательство: Академия, 1996 г. – 416 с.

ЛЕКЦІЯ № 12

Тема: Психологічна думка епохи Просвітництва

Мета:

- оволодіти знаннями щодо еволюції психологічних понять у період Просвітництва;
- сформувати у студентів комплекс знань щодо основних теорій окресленого періоду;
- розвивати пізнавальні можливості, самостійність, працелюбство в опануванні матеріалу;
- виховувати зацікавленість дисципліною, прагнення отримувати нові знання самостійно.

Завдання:

44. Схарактеризувати загальну характеристику психологічної науки епохи Просвітництва.
45. Надати характеристику психологічним поглядам Жюльєна де Ламетрі.
46. Визначити основні психологічні ідеї сенсуалістичної теорії Е. де Кондильяка
47. Висвітлити психологічні погляди П. Кабаніса.
48. Проаналізувати вчення про розвиток дитини Ж-Ж. Руссо.

План

- 1. Загальна характеристика епохи Просвітництва**
- 2. Психологічні погляди Жюльєна де Ламетрі**
- 3. Сенсуалістична теорія Е. де Кондильяка**
- 4. Погляди Кабаніса на природу мислення**
- 5. Ж-Ж. Руссо та його вчення про розвиток дитини**

1. Загальна характеристика епохи Просвітництва

У “Відповіді на питання: що таке Просвітництво?” видатний німецький філософ Іммануїл Кант писав: “Просвітництво – це вихід людини із стану неповноліття, в якому вона знаходиться по власній вині. Неповноліття є

нездатність користуватися своїм розумом без керівництва з боку кого-небудь іншого. Май мужність користуватися своїм власним розумом! Отже, такий девіз Просвітництва”. Просвітителями стали називати філософів, праці і діяльність яких, по-перше, одержали широкий суспільний резонанс, по-друге, задовольняли певним критеріям: розумності, критиці соціально-релігійних традицій, соціальній перебудові світу. Просвітництво – це ідеологічна програма широкого соціального руху, який виступав за удосконалення людини і суспільства на основі розуму та успіхів у розвитку науки.

Як писав М.В.Гоголь, просвітництво означає прагнення силою пізнання освітити наскрізь все існуюче. Мислителі цього часу вважали головною причиною всіх людських лих нецтво, релігійний фанатизм та вимагали повнрнутися до природної, незіпсованої природи людини, покінчити з марновірствами, затвердити в розумах людей замість помилкового знання наукове, перевірене досвідом і розумом.

У цей період відбувається становлення англійської асоціативної психології, засновником якої стає **Девід Гартлі** (1705 – 1757), що проіснувала як домінуючий психологічний напрямок до початку ХХ століття. Одержавши спочатку богословську, потім медичну освіту, Гартлі прагнув створити таку теорію, що не тільки пояснювала душу людини, але й давала можливість управляти її поведінкою. (Спіноза – пояснював емпіризм, Декарт – описував – раціоналізм).

Хоча поняття асоціації було введено ще **Арістотелем**, а сам термін англійський філософом **Д.Локком**, підхід до асоціації як універсального механізму психічного життя був сформульований вперше саме **Гартлі**.

Нова потужна течія психологічної думки Просвітництва представлена насамперед французьким матеріалізмом XVIII ст., що у своїх концепціях обстоює ідеї прогресу розуму, моральності, свободи, самоутвердження людини.

XVIII століття увійшло до історії як століття освіти і епоха Французької революції. Саме у Франції виникла необхідність ретельного вивчення психології. В цей період панувала думка прогресу, ідеї про те, що все розвивається від простого до складного. Актуальними стали питання вивчення структури свідомості, його зв'язку з зовнішньою ситуацією. Важливе місце посіло дослідження способів та меж впливу на структуру свідомості й поведінку особистості, в тому числі, освіти та просвітництва. Важливість освіти та просвітництва у розвитку людей й зумовила назву цього напрямку в психології та епохи.

2. Психологічні погляди Жюльєна де Ламетрі

Жюльєн Офре де Ламетрі (1709-1751) – видатний французький матеріаліст, фізик, медик, експериментатор.

Основні тези:

- Ламетрі запропонував образ «людини-машини». Він вважав, що приписувати людині душу настільки ж безглуздо, як шукати її в діях машини. Учений робить висновок про те, що: 1) людина – машина «особливого роду», здатна «відчувати, мислити, уміти відрізнити добро від зла.»; 2) «людське тіло – це що заводить сама себе машина, живе уособлення безперервного руху»; 3) на відміну від годинникових механізмів людське тіло діє після «поломки» декількох «пружин» і «коліс»;
- вперше ввів в психологічний обіг слово «потреба». Вважав, що потреби є джерелом активності особистості. Виокремив біологічні та психологічні потреби;
- одним із перших почав вивчати увагу, виокремив її як окремий психічний процес й вказав її специфіку (увага не має власного продукту, а спрямована на покращення діяльності інших пізнавальних процесів);
- на підставі узагальнення відомих на той час фактів (стадії розвитку людського ембріона, явища регенерації у тварин, відкриття викопаних

скам'янілостей і т. п.) Ламетрі приходять до «організмичної» моделі психіки, розглядаючи останню в її еволюційному розвитку, вершиною якої є свідомість людини.

3. Сенсуалістична теорія Е. де Кондильяка

Етьєн Бонно де Кондильяк (1715-1780) – пропагандист опытного знання, критик метафізики и схоластики.

Основні тези:

- стверджував, що у створенні картині зовнішнього світу значну роль відіграють відчуття, тим самим відмовився від рефлексії;
- вся психічна діяльність – це перетворенні відчуття. Решта властивостей особистості (пам'ять, мислення і т.д.) – розвиваються на основі відчуттів. Запропонував модель статуї, яка не володіє нічим, крім здатності відчувати. Як тільки вона отримує ззовні перші відчуття, навіть саме примітивне (нюхове), як починає діяти вся психічна механіка. Як тільки один запах змінюється іншим, свідомість готова одержати все те, що **Декарт** відносив на рахунок вроджений ідей, а Локк – до рефлексії. Сильні подразники породжують увагу, порівняння одного відчуття з іншим стає функціональним актом, що визначає подальшу розумову роботу. **Якщо статую наділити здатністю відчувати, то пізніше виникне уявлення про зовнішній світ, потім з'явиться свідомість, потім самосвідомість і вона оживе;**
- різні відчуття викликають почуття задоволення або незадоволення, що співвідноситься з певними діями. Пригадування попередніх вражень, пов'язаних із задоволенням перетворюється в потребу, яка починає керувати поведінкою людини. Пізніше виникають афекти, воля, мова для позначення власних потреб.

4. Погляди Кабаніса на природу мислення

Пьер Жан Жорж Кабаніс (1757-1808) – французький матеріаліст, лікар, експериментатор.

Основні тези:

- П.Кабанісу належить формула: мислення – функція мозку. Цей висновок він підкріплював спостереженнями. Йому було доручено з'ясувати, чи усвідомлює людина, якій відсікають голову на гільйотині, свої страждання (про що можуть, наприклад, говорити конвульсії). П.Кабаніс відповів на це питання негативно;
- висновки, до яких дійшов учений, зводяться до наступних положень: 1) та людина, яка володіє мозком здатна мислити; 2) рухи обезголовленого тіла носять рефлекторний характер і не усвідомлюються; 3) свідомість – це функція мозку; 4) поняття про функцію, вироблене фізіологією стосовно різних органів поширювалося на роботу головного мозку: мислення такий же продукт мозку, як сеча нирки, секреція підшлункової залози або жовч печінки; 5) до зовнішніх продуктів мозкової діяльності Кабаніс відносив вираження думки в словах і жестах; 6) за самою ж думкою схований невідомий нервовий процес; 7) медицина є головним засобом вдосконалення людського роду: впливаючи на тіло, можна добитися зміни духу.

5. Ж-Ж. Руссо та його вчення про розвиток дитини

Видатним представником дійстичного напрямку Просвітництва був Жан-Жак Руссо (1712–1778), який свою оригінальну концепцію закономірностей та перспектив суспільного розвитку розкриває в працях: "Міркування про науки та мистецтва" (1750), "Міркування про походження

та основи нерівності між людьми" (1755), "Юлія, або Нова Елоїза" (1761), "Про суспільний договір" (1762), **"Еміль, або Про виховання"** (1762).

Він був одним із визначних теоретиків виховання, але сам ніколи не займався вихованням власних дітей, а віддавав їх після народження до притулку.

Центральною проблемою у творчості Руссо була проблема нерівності між людьми та шляхів її подолання. Він критикує сучасну йому цивілізацію нерівності і відстоює тезу про те, що розвиток науки не сприяв удосконаленню моральності, звичаїв, життя людей в цілому. Основою суспільного життя Руссо вважав матеріальні, "тілесні" потреби людей, а духовні –їхнім наслідком, що лише опосередковано можуть впливати на суспільне буття.

Руссо одним з перших виявив, що розвиток культури створює "штучні" потреби, задоволення яких має дуже суперечливий характер, завдяки яким людина намагається "здаватися", а не бути. Крім того, він вважає, що культура та мистецтво належать панівним соціальним верствам і є чужими для більшості людей. Проте, хоч Руссо і підкреслював, що наука і культура мало сприяли удосконаленню людського буття, все ж джерело суспільних проблем та конфліктів він вбачав у сфері суспільного розвитку, в соціальній нерівності, яку розумів передусім як нерівність майнову.

Людину Руссо розуміє як природну істоту, всі здібності та здатності якої обумовлені природою. Перевагу серед них він віддає почуттям, а не розуму, підкреслюючи, що міркування не звеличує душу, а лише втомлює. Людину звеличує моральна гідність, яка походить не від розуму, а від серця. Голос совісті звучить в усіх серцях, проте не всі його чують, тому що забули його мову, а, між тим, це мова самої природи. Причиною того, що люди забули мову природи, голос совісті і серця є протиріччя природи і цивілізації. Цивілізація, технічний прогрес є причиною руйнування природної цілісності та гармонійності людського буття, заснованого на безпосередності почуттів. Руссо першим осягнув суперечливі тенденції цивілізації і дійшов висновку,

що розвиток виробництва, науки, техніки приносить не тільки користь, а й має і негативні наслідки. Велику надію у вирішенні суперечностей природи і цивілізації, суспільного життя в цілому Руссо покладав на просвітництво та виховання. Він підкреслює, що у людей буде все, якщо вони виховують гідних громадян, а без цього усі, навіть правителі, будуть лише жалюгідними рабами.

Руссо стверджував, що людина від природи добра, але її дивовижно зіпсувала цивілізація. Свої погляди на психічну природу дитини він виклав у відомому творі “Еміль, чи про виховання”. Цікаво зазначити, що він вважався в XVIII–XIX ст. одним з найбільших теоретиків виховання, але сам ніколи не займався вихованням власних дітей (він віддавав їх відразу після народження до притулку). Заслугою Руссо було те, що він створив цілісну картину усього відомого до цього часу про природу дитини, про її розвиток.

Руссо виходив з теорії природної людини і прийшов до думки про необхідність внутрішньої гармонійності і природності в розвитку людини. Існують не тільки індивідуальні, але і загальні для всіх дітей закономірності психічного розвитку, що змінюються з кожним віковим етапом, – підкреслював Руссо. Виходячи з цього, він створив першу розгорнуту періодизацію розвитку. Однак підстава, згідно з якою він розділяв дитинство на періоди, була суто умоглядною. Критерії його періодизації спиралися не на факти і спостереження, а на теоретичні погляди самого Руссо.

Перший період – від народження до двох років, з погляду Руссо, треба присвятити фізичному розвитку дитини. Він вважав, що в цей час у дітей ще не розвивається мова, і був супротивником її раннього розвитку.

Другий період – від двох до дванадцяти років – необхідно присвятити сенсорному розвитку дітей. Руссо вважав, що розвиток відчуттів є основою майбутнього розвитку мислення. Тому він виступав проти раннього навчання, доводячи, що систематичне навчання повинно починатися тільки після дванадцяти років, коли закінчується “сон розуму”.

Третій період – цілеспрямоване навчання варто здійснювати в період із дванадцяти до п'ятнадцяти років, коли дитина може адекватно сприйняти і засвоїти пропоновані знання. Однак ці знання повинні бути пов'язані тільки з природними і точними науками, а не з гуманітарними, тому що моральний розвиток, розвиток почуттів у дітей відбувається пізніше.

У четвертому періоді – від п'ятнадцяти років до повноліття – саме і відбувається розвиток почуттів у дітей після нагромадження визначеного життєвого досвіду. Цей час Руссо називав “періодом буревіїв і пристрастей” і вважав, що в цей період необхідно виховувати в дітей добрі почуття, добрі судження і добру волю.

У творі "Еміль, або Про виховання" Руссо веде свого уявного вихованця від моменту народження до того часу, коли він, ставши зрілою людиною, не потребуватиме іншого керівника, ніж він сам. Вихователь же має, на думку Руссо, давати лише одну науку – про обов'язки людини.

Природна людина вміє і стійко страждати, і стійко вмирати – не через медиків з їхніми рецептами, філософів з їхніми правилами, духівників з їхніми повчаннями. Стриманість і праця – ось два справжні лікарі.

Від теми природного в людині Руссо здійснює перехід до філософії та психології індивідуалізму, тлумачачи цей останній як вихідний природний стан. Усі страждання походять від надмірної скупченості, адже з усіх тварин людина найменш придатна жити стадом. Звідси — заклик жити близько до природи, у цьому вбачається шлях до оновлення.

Головний же інтерес в усіх спостереженнях за дитячою психікою Руссо виявляє на переході від природного до морального. Він хоче з'ясувати, де саме ми робимо прорахунок у вихованні, коли природне (тобто добре) набуває спотворених рис, стає злим. Ось типовий хід думок Руссо, зокрема, щодо натурального плачу та можливості його як основи для виникнення аморальних рис людини.

Перший плач дітей є проханням. Якщо не вживати заходів перестороги, воно швидко трансформується в наказ. Діти починають із того, що примушують допомагати собі, а закінчують тим, що примушують служити собі. Таким чином, з їхньої слабкості спочатку виникає почуття залежності, потім народжується ідея влади й панування. А якщо ця ідея зумовлюється у них не стільки їхніми потребами, скільки послугами дорослих, то починає відчуватися моральний вплив: безпосередня причина тепер лежить не у природі. Ось чому важливо від раннього віку розпізнавати таємні наміри дітей, які лежать в основі жесту або крику. І Руссо як мораліст дає типову для його системи виховання пораду: дитину слід змалку привчати не повелівати ні людьми (бо вона не пан над ними), ні речами (бо вони її не розуміють).

Так само Руссо показує процес народження злості. Дитина тільки тому й буває злою, що вона слабка. Зробіть її сильною – і вона буде доброю: хто міг би робити все, той ніколи не чинив би зла.

Виходячи з основного свого положення про автономність моралі відносно розуму Руссо водночас показує роль розуму у формуванні моралі – в розпізнанні добра і зла. І зауважує, що совість, яка примушує людину любити одне й ненавидіти інше, не може розвиватися без розуму, хоч і не залежить від нього.

Щойно в дітей з'являється можливість бачити у близьких людях знаряддя, яке можна довільно пускати в дію, вони цим користуються, щоб задовольнити свою схильність і надолужити власну слабкість. Так діти стають нечемними, тиранами, зарозумілими й злими, неприборкуваними.

У тому періоді життя, коли дитина переступить вік немовляти, можна вже говорити про власне життя особистості. Людина починає усвідомлювати саму себе, її пам'ять поширює ідею тотожності на всі моменти існування. Вона набуває здатності відчувати щастя й горе, стає моральною істотою, розвиваючи в собі первісний моральний дар.

Аналізуючи первісний стан людської психіки, Руссо ідеалізує його. У цьому стані, на його думку, діють лише бажання, необхідні для самозбереження, і здатності задовольняти їх, а решту природа приховує у глибині душі, тримає немовби про запас, щоб вони розвивалися в міру потреби. Саме в такому первісному стані й існує рівновага між силою та бажанням, і людина не буває нещасною. Проте як тільки здатності, що до пори “дрімають” як можливість, реалізуються в дії, уява – найактивніша з усіх здатностей – пробуджується та випереджає їх. Сама вона розширює межі можливого (в хорошому або поганому спрямуванні), а отже, спонукає бажання й дає надію на задоволення. Цим уява вносить дисгармонію у структуру психічного. Однак предмет, який спочатку, здавалося, був під рукою, віддаляється так швидко, що його не можна досягти. Відстань, яку треба здолати в гонитві за бажаним, неухильно збільшується. Людина виснажує сили, не досягаючи мети, бо чим більше виграє в насолоді, тим далі відходить від неї щастя.

І навпаки, чим ближче людина до свого природного стану, тим менша різниця між її здатностями та бажаннями, й тим менше віддалена вона від щастя. Ніколи, зауважує Руссо, людина не буває менш нещасною, ніж у той момент, коли вона, мабуть, позбавлена всього, адже нещастя полягає не в утраті речей, а в потребі, яку відчують у них.

Розвиваючи ідею природного виховання, Руссо виступає проти насильницького впливу – фізичного та морального. Форма наказу в цій справі – найгірша. Не слід викликати в дитини навіть уявлення, що ви претендуєте на якусь владу над нею. Шкідливим є спосіб виховання, коли дитину примушують вагатися між своєю волею та волею вихователя, постійно сперечатися, хто з двох буде паном: “Я стократ віддав би перевагу ситуації, коли б дитина залишалася паном назавжди”. Інша річ, як дитина скористається своєю свободою. Добре спрямована свобода – єдиний метод виховання, який, на думку Руссо, приносить позитивний результат. Хоча Августін зробив би тут поправку: пропоновані в “Емілі” умови виховання з

великою ймовірністю приведуть спочатку до вередування, а згодом – до серйозних характерологічних вад.

Руссо виходить із того, що перші природні рухи завжди правдиві. У серці людини немає нібито споконвіку закладеної в неї зіпсутості. Руссо визнає єдину уроджену пристрасть – самолюбство. Стосовно самої людини воно має позитивний смисл, але якого спрямування набиратиме самолюбство згодом – морального чи аморального, залежатиме від стосунків, у які вступають діти в ході їхнього зростання.

Період від народження до 12 років Руссо називає найнебезпечнішим. Дитина, підліток не бачать, як зароджуються помилки та пороки, і не мають знаряддя для їх подолання – розуму.

На завершенні підліткового віку відкривається сфера моральних стосунків. Виникають можливості для пороку. Разом із прийняттям обов'язків народжуються омана й неправда. Тут Руссо підходить до основних структур особистості: щойно стає можливим робити те, чого робити не слід, постає (свідомо чи несвідомо) потреба приховати те, чого не слід робити.

Розвивається далі концепція: людина має бути сама собі паном. Тоді виникає життєва завзятість. Природа – до послуг такої людини, яка легко підкоряє будь-яку річ своїй волі. У цьому слід бачити головний фокус культури Просвітництва: воля як психологічна проблема виходить на передній план. Людина тепер може управляти, скеровувати собі рівних: здібності й досвід замінюють для неї право і владу. Вона буде паном, не маючи потреби наказувати. Усвідомлюється сила об'єктивної необхідності. Людина досягає зрілості.

У періоді до 12 років дитина оволодіває мовою. Жива рідна мова, виражаючи вікові звичаї, набуває величезної ваги як знаряддя розвитку. Руссо, з одного боку, бачить панівне місце мови у психіці, а з іншого – застерігає проти підміни речей словами.

Здоровий глузд Руссо вважає шостим відчуттям, кваліфікуючи його як результат добре спрямованої діяльності інших відчуттів. Аналогічно

тлумаченню загального відчуття в психології Арістотеля здоровий глузд знайомить людину з природою речей шляхом злиття всіх зовнішніх ознак цих речей. Це шосте відчуття не має особливого органа: воно перебуває лише в мозку, і відчуття його, суто внутрішнє, називається поняттям або ідеєю.

Підлітковий вік мислитель визначає, головним чином, як перехід від чуттєвого пізнання до суджень, що охоплює приблизно 12–15-й роки життя. Тут зіткнення зі світом набувають і естетичного характеру, але саме зі світом, а не з його відображеннями в книгах. Руссо стверджує: підліткові не потрібні жодні інші книги, крім світу, жодні інші настанови, крім фактів. Дитина, читаючи, не мислить, не навчається, а лише заучує слова.

Перехід від одного віку до наступного пов'язується з психологічними кризами. Така криза виникає з появою пристрастей, котрі тлумачаться як головні знаряддя самозбереження. Пристрасті мають природний характер. І тут Руссо оспівує любов людини до самої себе, адже це узгоджується з порядком речей. Більше того, він радить людям любити себе понад усе, а також усе те, що їх оберігає.

Однією з найважливіших криз, які спонукають до психічного розвитку, є статева любов. Через неї людина входить до всього людського роду. В юнацькому віці це почуття становить моральний, естетичний, пізнавальний фокус розвитку. Сам по собі юнацький вік, зауважує Руссо, є часом гуманності, але ранній інтерес до розпусти породжує антилюдяність, жорстокість, мстивість, несамовитість. Юність як вік мстивості, ненависті водночас є віком співчутливості, лагідності, великодушності. Юнак, що народився з поганими задатками, але зберіг до 20 років свою цнотливість, протягом життя буває найвеликодушнішим, найдобрішим, зі всеохоплюючою любов'ю до людей.

Характерну рису юнацького віку Руссо відкриває далі: слабкість духовна робить людину співчутливою; спільне лихо налаштовує серця на людяність. Будь-яка прив'язаність є ознакою неспроможності у власній ініціативі. Дружба виникає з безпорадності. Нещасній людині юнак прагне

допомогти. Жалість стає солодкою. Ставлячи себе на місце знедоленого, ми відчуваємо задоволення, що лихо трапилось не з нами. І все ж, зауважує Руссо, печальна картина стражденного людства має пробудити в серці юнака перше істотне співчуття. Жалість Руссо називає феноменологічно першим почуттям. Уявлення про чуже страждання взагалі робить жалість можливою. Руссо виводить із цих спостережень певну закономірність: “Серцю людському властиво ставити себе на місце не тих людей, які щасливіші за нас, а тих, які більше нас заслуговують на жалість”.

Підведення підсумків:

1. Схарактеризуйте особливості психологічної науки епохи Просвітництва.
2. Надайте характеристику психологічним поглядам Жюльєна де Ламетрі.
3. Визначте основні психологічні ідеї сенсуалістичної теорії Е. де Кондильяка
4. Висвітліть психологічні погляди П. Кабаніса.
5. Проаналізуйте вчення про розвиток дитини Ж-Ж. Руссо.

Завдання до практичного заняття:

9. Психологічні ідеї Х. Вольфа.
10. Внесок І. Канта у розвиток психології як науки.

Завдання до самостійної роботи студентів:

Проаналізувати літературу відповідно до теми та зробити проект: «Життя та діяльність ...», обираючи одного з запропонованих на лекції філософів.

Список рекомендованої літератури:

Базова

22. Жуков С.М. Історія психології: [Навч. посібник] / С.М. Жуков, Т.В. Жукова.– 2-ге вид., доп., виправл. та перероблене. – К.: Кондор, 2009.– 232с.

- 23.Корольчук М.С., Історія психології: [Навч. посібник] / М.С.Корольчук, П.П. Криворучко.– К.:Ельга; Ніка-Центр, 2010.– 248с.
3. Тарелкін Ю.П., Цикін В.О. Історія філософії в стислому викладі: [Навч. посібник] / Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2009. – 225 с.

Допоміжна

- 22.История современной психологии / Т. Лихи. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 448 с.:ил. – (Серия «Мастера психологии»).
- 23.Ждан А.Н. История психологии. От Античности до наших дней : Учебник для вузов / А.Н. Ждан. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Академический Проект, 2004 г. - 576 с. - («Gaudeamus», «Классический университетский учебник»).
- 24.Марцинковская Т.Д. История психологии: [Учебное пособие] / Т.Д. Марцинковская. – М.: Академия, 2008. – 544с.
- 25.Марцинковская Т.Д., Юркевич А.В. История психологии: Учебник для вузов / Т.Д. Марцинковская, А.В. Юркевич. – Изд. 2-е испр. и доп. – М.: Академический Проект; Трикста, 2011. – 521 с. – (Gaudeamus).
- 26.Петровский А.В. История и теория психологии. Том 1. / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – Ростов-на-Дону : Издательство «Феникс», 1996. - 416 с.
- 27.Роменец В.А. Історія психології: XVII століття. Епоха Просвітництва: [Навч. посібник] / В.А. Романець.– К.: Либідь, 2006. – 1000 с.
- 28.Ярошевский М.Г. История психологии. От Античности до середины XXвека / М.Г. Ярошевский. - Издательство: Академия, 1996 г. – 416 с.

ЛЕКЦІЯ № 13

Тема: Зародження та розвиток асоціативної психології

Мета:

- оволодіти знаннями щодо розвитку асоціанізму в психології (VIII – XIX ст.);
- сформувати у студентів комплекс знань щодо основних теорій окресленого періоду;
- розвивати пізнавальні можливості, самостійність, працелюбство в опануванні матеріалу;
- виховувати зацікавленість дисципліною, прагнення отримувати нові знання самостійно.

Завдання:

49. Схарактеризувати загальну характеристику психологічної науки у період (VIII – XIX ст.).
50. Надати характеристику психологічним поглядам Д. Берклі.
51. Визначити основні психологічні ідеї Д. Юма.
52. Проаналізувати вчення Д. Гартлі.

ПЛАН

- 1. Загальна характеристика асоціативної психології**
- 2. Психологічні погляди Д. Берклі**
- 3. Психологічні погляди Давіда Юма**
- 4. Д. Гартлі як засновник асоціативної психології**

1. Загальна характеристика асоціативної психології

Асоціативна психологія як один із основних напрямів психологічної думки, що пояснює динаміку психічних процесів принципом асоціацій, має багатовікові традиції. Сам термін «асоціація» (від лат. з'єднання) означає зв'язок між психічними явищами, при якому актуалізація одного з них спричиняє за собою появу іншого.

Поняття асоціації було введено Арістотелем, як науковий термін – Дж.Локком, але підхід до асоціації як універсального механізму психічного життя був сформульований вперше Девідом Гартлі.

У XVIII столітті ознаменованому завершенням побудови динаміко-механістичної картини світу, виникають напрями асоціативної психології: **природничо-науковий** (Д.Гартлі і Д.Прістлі пов'язували виникнення асоціацій із взаємодією організму і зовнішнього середовища) та **ідеалістичний** (Дж.Беркли і Д.Юм розглядали асоціації як зв'язок феноменів усередині свідомості суб'єкта). Завдяки науковій діяльності представників цих напрямів до кінця XVIII століття затвердилося переконання, згідно якому: а) психіка побудована з елементів – відчуттів, що є первинними; б) складні психічні утворення (уявлення, відчуття, думки) вторинні і виникають за допомогою асоціацій; г) умовою утворення асоціацій є суміжність двох психічних процесів; д) закріплення асоціацій обумовлене швидкістю асоційованих елементів і частотою повторення їх у досвіді.

На початку XIX ст. домінувало вчення про асоціацію. Воно залишалось єдиним напрямом, здатним не тільки описувати ф і пояснювати факти. Ідеї асоціанізму одержали найбільшої популярності в Англії, де лідерами цього напрямку виступили батько і син **Мілль**.

Історик та економіст **Джеймс Мілль** повернувся до уявлень про те, що свідомість – це свого роду психічна машина, робота якої відбувається строго за законами асоціації. Усякий досвід складається у кінцевому рахунку з найпростіших елементів (відчуттів), що утворюють ідеї (спершу прості, потім складні). Ніяких вроджених ідей не буває.

Син Джеймса – **Джон Стюарт Мілль** був володарем думки не тільки в Англії, а в континентальній Європі. Його праці з логіки, етики, природничих наук користувались популярністю. Якщо для його батька зразком точного знання була механіка, то син знаходився під впливом хімії. Він став говорити про ментальність хімії, тобто про виникнення з найпростіших елементів свідомості нових, що володіють власними якостями структур цієї свідомості (подібно до того як з кисню та водню утворюється вода). «Психічна хімія» пояснювала чому багато відчуттів, наприклад звук серипки чи смак апельсина, сприймається у вигляді простих і єдиних, хоча вони обумовлені

складними стимулами, подібно до того, як вода уявляється простою і єдиною, хоча складається з багатьох компонентів, крім водню та кисню.

Д.С.Мілль започаткував напрямок, що одержав назву «психологізму». Економіка, політика, мораль, право виховання розглядалися як ефект дії психологічних законів.

2. Психологічні погляди Дж. Берклі

Джорж Берклі (1685 -1753) - англійський філософ-ідеаліст. Основі праці: «Нова точка зору», «Трактат про принципи людських знань». Свою концепцію побудував на положеннях теорії Дж. Локка.

Основні тези:

- в основу власної концепції Дж. Берклі поклав ідеї Дж. Локка щодо провідної ролі відчуттів у формуванні понять. Однак, відкинувши ідею про зв'язок відчуттів із зовнішнім світом, Берклі зосередився на вивченні внутрішнього досвіду, ставши засновником крайньої форми суб'єктивного ідеалізму;
- вважав, що всі наші знання про зовнішній світ народжуються з досвіду, проте заперечував розрізнення первинних та вторинних якостей. Вважав, що всі якості вторинні, тобто придумані суб'єктом, а тих якостей, які належать предмету не існує, або їх просто не можна дослідити. Досвід – це відчуття, що безпосередньо переживаються суб'єктом: зорові, слухові, дотикові і ін. Речі є комбінація цих відчуттів. *Доки людині здається, що вона бачить або чує будь-який об'єкт, він реально існує, проте як тільки вона закриває очі – пропадає не тільки відчуття, але й сам об'єкт.* Стверджував: *esse est percipi*, що означає «бути – значить бути у сприйнятті»;
- для пояснення процесу пізнання Берклі застосував метод асоціації. Вважав, що наші знання – це поєднання взаємопов'язаних простих ідей, окремих психічних елементів, які, в свою чергу, виникають завдяки органам чуття. Отже, наша свідомість конструює складне сприйняття,

поєднуючи між собою прості уявлення. Матеріальних зовнішніх агентів (подразників) не існує, а ідеї поєднуються за допомогою асоціацій, утворюючи комплекси. Ці комплекси ілюзорно сприймаються як матеріальні фізичні об'єкти. Тобто, те, що ми називаємо об'єктом – не що інше, як сукупність різних відчуттів, з'єднаних у цілісний комплекс, який у подальшому, шляхом повторювання та звички, закріплюється у єдине ціле;

- ідею асоціації Берклі також використовував для пояснення глибинного, просторового зору. Якщо взяти до уваги, що людське око може сприймати лише два виміри, трьохвимірне зображення ми сприймаємо на основі попереднього досвіду, проводячи асоціацію даного відчуття з іншими зоровими відчуттями. Тривалий досвід розглядування предмету з різних боків та на різних відстанях накладається на безпосередні відчуття – і це у своїй сукупності дає нам відчуття глибини сприйняття.

3. Психологічні погляди Давіда Юма

Девід Юм (1711-1776) – англійський філософ, історик, економіст, публіцист. Найбільш значущою працею є «Трактат про природу людини» (1739).

Основні тези:

- Юм розрізняв враження та ідеї. Враження – це базові психічні елементи, які в сучасній термінології – це відчуття та сприйняття. Ідеї - це мисленнєві переживання, що базуються на пережитих відчуттях, а виникають під час відсутності стимуляції від зовнішніх об'єктів (у сучасності – це уява). Вважав, що враження відрізняються від ідей не тільки за джерелом виникнення, але й за своєю силою. Враження – це більш сильні та яскраві утворення, а ідеї – це слабкі копії цих вражень (*наприклад, існує відмінність між переживанням болю від жару і повторенням цього враження в пам'яті*). І ідеї, і враження можуть бути простими і складними. Складні ідеї – це сукупності простих вражень,

причому у різній комбінації, однак вони завжди пов'язані з попереднім досвідом (*наприклад, золота гора, літаючий кінь ті ін.*);

- механізмом формування складних ідей Д. Юм вважав асоціації. Вважав, що існує «об'єднуючий принцип», який може мати такий вигляд: подібність, суміжність, причинність. Виділяють типи асоціацій: за схожістю, за суміжністю у просторі та часі, асоціації за законом причинного зв'язку. Останній тип асоціацій був предметом ретельного вивчення Д.Юма;
- вважав, що ні один об'єкт не проявляє при безпосередньому чуттєвому пізнанні ні причин, ні дій, які він може відтворити. Тільки досвід розкриває ці зв'язки: людина, спостерігаючи за явищами, які відбуваються у певній послідовності, починає думати, що одне явище спричинює інше. Водночас наші уявлення про причинність деяких речей можуть бути хибними, оскільки досвід людини обмежений;
- засновуючись на положенні, що зовнішній світ – це комплекс певних вражень, вважав, що результати рефлексії власних думок і переживань пов'язані в комплекс «Я» людини. *«Заглиблюючись у те, що я називаю власним «Я», я завжди стикаюсь з тими чи іншими поодинокими перцепціями – любові чи ненависті, страждання чи задоволення...».* Таким чином
- Принцип асоціацій Юм зводить в ранг пояснювального принципу (по аналогії із законом гравітації Ньютона), але причини «тяжіння» на людському світі, як і тілесному, непізнавані. Пізнання, по Юму, - це асоціація різних ідей. Знання стосунків причинності на навколишньому людину світі встановлюється в досвіді. Пояснюючи це положення, він наводив такий приклад: якщо хліб одного дня наситив вас, то народжується упевненість, що подібні об'єкти викликать ті ж дії.

Д. Гартлі(1705-1757 рр.) – англійський мислитель, один з основоположників асоціативної психології. Прагнув пояснити психічні

процеси на основі принципів І.Ньютона. Гартлі представив психічний мир людини продуктом роботи організму як вібраторної машини. Вібрації служать фізіологічною основою психічних процесів: відчуттів, сприйняття, мислення; основою емоційних достатків; довільних і мимовільних рухів. Відмінності протікання психічних процесів пояснюються відмінністю вібрацій (фізіологічно: по силі, частоті, місцю дії, по напрямку проникнення в мозок). Паралельно цьому в мозку виникають, поєднуються і змінюють один одного психічні «супутники» цих вібрацій – від відчуття до абстрактного мислення і довільних дій.

Механізм асоціацій включає наступні етапи: вібрації зовнішнього ефіру викликають відповідні вібрації речовини нервів і мозку; цим вібраціям відповідають певні психічні явища; між вібраціями встановлюється певний зв'язок; у подальшому виклик однієї вібрації залучить за собою і виклик інший; це відповідає процесу викликання однієї ідеї за допомогою іншої

Підведення підсумків:

6. Схарактеризуйте загальну характеристику психологічної науки у період (XVIII – XIX ст.).
7. Надайте характеристику психологічним поглядам Д. Берклі.
8. Визначте основні психологічні ідеї Д. Юма.
9. Проаналізуйте вчення та внесок Д. Гартлі у розвиток психології як науки.

Завдання до практичного заняття:

11. Надати філософсько-психологічне тлумачення поняттю «асоціація».
12. Визначити переваги та недоліки асоціанізму.

Лекція № 14

Тема: Розвиток світових шкіл психології (XIX-XX ст.).

- оволодіти знаннями щодо розвитку психології та становленні нових шкіл на межі XIX – XX ст.;

- сформувати у студентів комплекс знань щодо особливостей вивчення психології у різних школах окресленого періоду;
- розвивати пізнавальні можливості, самостійність, працелюбство в опануванні матеріалу;
- виховувати зацікавленість дисципліною, прагнення отримувати нові знання самостійно.

Завдання:

53. Схарактеризувати загальну характеристику психологічної науки на межі XIX – XX ст..
54. Надати характеристику психологічним поглядам Е. Тітченера як представника структуралізму.
55. Визначити основні психологічні ідеї, що панували у Вюрцбургській школі.
56. Висвітлити основні ідеї представників функціоналізму.

План

1. Становлення та розвиток нових психологічних шкіл
2. Структуралізм
3. Вюрцбургська школа
4. Функціоналізм

Розвиток психології на межі асоціанізму та експериментальної психології.

Значний вплив на розвиток психологічної думки мав англійський філософ і психолог **Герберт Спенсер** (1820 – 1903). Він був одним із засновників філософії позитивізму, у руслі якого, повинна розвиватися психологія. Він прагнув зробити психологію об'єктивною наукою. Основою позитивістської психології Спенсер робить теорію еволюції. Таким чином, в його теорії переплітається асоціанізм (який Спенсер прагне пербудувати до вимог нової психології), позитивізм та еволюційний підхід.

Переглядаючи предмет психології, Спенсер писав, що психологія вивчає співвідношення зовнішніх форм з внутрішніми, асоціації між ними.

Так він розширив предмет психології, включаючи в нього не тільки асоціації між внутрішніми факторами (Асоціації в полі свідомості), але й причини зв'язку свідомості з зовнішнім світом.

Психіка є механізмом адаптації до середовища, тобто психіка виникає закономірно на кожному етапі еволюції, у той момент, коли умови життя ускладнюються настільки, що пристосуватися до них без адекватного їхнього відображення неможливо.

Спенсер виділив етапи розвитку психіки, виходячи з того, що психіка людини є вищим ступенем психічного розвитку, яка з'являється не відразу, а поступово у процесі ускладнення умов життя.

Вихідна форма психічного життя – відчуття, які розвиваються з подразливості, а потім з найпростіших відчуттів з'являються різноманітні форми психіки. Усі вони є інструментами виживання, формами адаптації до середовища:

- рефлекс, інстинкт, навички, реалізовані у поведінці;
- відчуття, пам'ять, воля, розум, що існують у свідомості.

Говорячи про роль кожного етапу, головне значення він приділяв розуму, який забезпечує адекватне пристосування індивіда до навколишнього середовища. Ця ідея про зв'язок психіки, а саме інтелекту з адаптацією стане провідною для психології початку 20 ст.

Спенсер поширив закони еволюції не тільки на психіку, але й на соціальне життя, розвиваючи органічну теорію суспільства. Людини треба пристосовуватись не тільки до природи, а й до соціального оточення, тому його психіка розвивається в процесі розвитку суспільства.

Одним із перших він порівняв психологію дикуна і цивілізованої людини, і зробив висновок, що у людини більше розвинене мислення, а у дикуна – сприйняття. Висновки на той час були нетрадиційними і принциповими, але вони дозволили розробити порівняльні методи психічних досліджень.

Він переглянув колишню теорію асоціанізму на прижиттєвість формування знань і вказав, що найбільш часто повторювані асоціації не зникають, а закріплюються у мозку людини і передаються спадщину. Таким чином, свідомість – не чистий аркуш, вона заповнена асоціаціями. Ці уроджені асоціації і визначають різницю між мозком дикуна та європейця.

Теорія Спенсера зробила величезний вплив на експериментальну психологію, психологію поведінки, на формування генетичної психології.

1. Становлення та розвиток нових психологічних шкіл

На межі XIX – XX століть відбувається розділення єдиної психології на різні школи. Це пов'язано з тим, що вчені відмовились від єдиного підходу щодо предмету психології та методів дослідження психіки. Відбувається зміна усталеної думки про свідомість як особливий замкнутий світ. При цьому увагу вчених привертала пізнавальні процеси, хоча у різних школах їм відводилось різне місце в загальній картині психічного життя.

2. Структуралізм

Представники: Е. Тітченер (1867-1927).

Структуралізм – це напрям в американській психології, метою якого є знаходження психічного першоелементу й структури цих першоелементів в певному психічному процесі. Цей напрям був логічним продовженням вундтівської теорії психічного. Лідером цього напрямку був єдиний вірний послідовник В. Вундта – Едвард Тітченер (1867 - 1927). В межах цієї школи предметом психології вважалась свідомість, яка може вивчатися шляхом розчленовування на елементи того, що дано суб'єкту в процесі інтроспекції, з подальшим з'ясуванням законів, згідно з якими складається структура - «матерія свідомості» з цих елементів.

Предмет психології для Тітченера - це **елементи свідомості**, що виникають у людини в процесі його самоспостереження.

Основні питання науки по Тітченеру: що?, як? і чому? В зв'язку з цим мета психології: а) аналізувати конкретний даний душевний стан, розклавши його на прості складові; б) знайти, яким чином сполучені ці складові частини та закони, що управляють їх комбінацією (наприклад, винайдення закону злиття тонів чи контрасту кольорів); у) привести ці закони в зв'язок з фізіологічною організацією (яким чином нервова тканина й фізіологічні процеси в ній породжують психічні процеси).

Е.Тітченер вважав, що свідомість має свій власний матеріал та його структуру, що можна вивчати шляхом інтроспекції. Вчений виокремлює і обґрунтовує вимоги до інтроспекції: 1) відстороненість (інакше спостереження може бути помилковим); 2) "ми повинні управляти нашою увагою. Увага не повинна ні розсіватися, ні блукати". Для цього потрібна практика; 3) "При самоспостереженні тіло і душа мають бути свіжі". Стонлення, фізична втома заважають зосередженню уваги; 4) наявність сприятливого загального стану. "Ми повинні почувати себе добре, бути у хорошому настрої і з цікавістю відноситися до свого предмету". Окрім дотримання цих умов, необхідно використовувати "метод середніх величин".

*Крім того, у процесі дослідження, досліджуваний має бути тренуваним, щоб отримувати «чистий матеріал свідомості». Він має відокремлювати у досліді ті складові, що йдуть від об'єкту (досліджуваного предмету) від власних суб'єктивних станів. Власне ці суб'єктивні переживання і є предметом дослідження у структурній школі психології. Згідно висунутої їм "**контекстній теорії значення**" уявлення про який-небудь об'єкт будується з сукупності чуттєвих елементів, частина яких може покидати свідомість, утворюючи контекст, а "сенсорна серцевина", що залишилася в свідомості, де велику роль грають м'язові відчуття, достатня для того, щоб відтворити всю сукупність цих елементів.*

Описання досліду в термінах об'єкта, Тітченер називав помилкою стимулу. Наприклад, якщо досліджуваний спостерігаючи яблуко, описує його як яблуко, він припускається помилки стимулу. Досліджуваний

повинен описувати свій досвід у термінах поточного сприйняття (колір, блиск поверхні, форму, переходи світла й тіні і т. д.).

Важливо пригадати, що Тітченер називав своїх дослідних реагентами (це хімічний термін, що означає речовину, яка додається до основної речовини, щоб проявились властивості останньої).

Певним ітогом роботи вченого було описання близько 44000 елементарних відчуттів, з яких 32820 зорових та 11600 слухових. Ці елементи і можуть об'єднуватися у складні сполуки. Ці елементи (як хімічні) є базовими і характеризуються: якістю (модальність відчуттів – червоний, гарячий), інтенсивністю (сила, яскравість, гучність), тривалістю (у часі), виразністю (включенністю уваги).

Структуралізм фактично перестав існувати після смерті свого лідера. Основною причиною став обраний метод дослідження – інтроспекція.

3. Вюрцбургська школа

Представники: Освальд Кюльпе (1862 - 1915), Нарцис Ах (1871 - 1946),

Карл Бюлер (1879 - 1963), Отто Зельц (1881 - 1944).

Учень В. Вундта Освальд Кюльпе, переїхавши в місто Вюрцбург, створив там власну, так звану Вюрцбургську школу.

Сам О.Кюльпе не запропонував ні нової програми, ні нової теоретичної концепції. Спочатку багаж експериментальних схем лабораторії нічим не відрізнявся від інших: визначалися пороги чутливості, вимірювався час реакції, проводилися асоціативні експерименти. Але деякі, на перший погляд, неістотні зміни в інструкції досліджуваному визначили надалі поворот в методі і, як наслідок, новаторський стиль школи.

О. Кюльпе у дослідах спостерігав не за результатами діяльності, а за її процесом. Поставивши задачу і спостерігаючи за її розв'язанням, Кюльпе фактично почав експериментальне вивчення мислення. Акцент був зроблений на процес, що відбувається в свідомості при рішенні якогось експериментального завдання. Метод дозволив виявити неможливість для досліджуваних описати виникаючі стани в категоріях тільки чуттєвих елементів (образів). Досліджуваний при виконанні завдання здійснював розумові операції, які він зазвичай не усвідомлював. Це свідчило: 1) що поруч із сенсорним «матеріалом» існують елементи, які не зводяться до відчуття; 2) ці елементи пов'язані з діями суб'єкта, його розумовою діяльністю; 3)

неусвідомленість цих актів у момент розв'язання задачі потребує внесення коректив у метод інтроспекції.

Новизна методу і підходу Вюрцбургської школи:

- перенесення акценту з ефектів внутрішнього світу досліджуваного, представлених у вигляді відчуттів, образів, уявлень і так далі, на вироблювані ним дії - операції, вправи, акти;

- фіксація не на результаті, а відстежування процесу та опис тих змін, що відбувались у процесі рішення будь-якого експериментального завдання;

- при розв'язанні дослідницької проблеми у досліджуваного виокремлювався акт думки (рівень раціонального), а не лише відчуття тотожності або відмінності;

- в психологічне мислення вводилися нові змінні: настанова - мотиваційна змінна, що виникає при прийнятті завдання; завдання - мета, від якої виходять детермінуючі тенденції; процес як зміна пошукових операцій, що інколи набувають афектної напруженості; несенсорні компоненти у складі свідомості (розумові, а не чуттєві образи).

Ця схема протистояла традиційним моделям, відповідно до яких детермінантою психічного явища служив зовнішній подразник, а сам процес - "плетіння" асоціативних сіток, вузликami яких були чуттєві образи: первинні - відчуття, вторинні - уявлення;

- був розроблений новий метод, який отримав назву «систематичної експериментальної інтроспекції». Вміст методу включав наступні вимоги-алгоритми: хід виконання завдання розбивався на інтервали (з використанням хроноскопа); кожна з "фракцій" (підготовчий період, сприйняття подразника, пошук відповіді, реакція) ретельно просліджувалася за допомогою "внутрішнього зору" з метою виявлення її складу. Досліджуваний мав дати певний звіт про стан свідомості, що має місце у процесі рішення їм задачі. Цей самозвіт мав назву систематичним. Це дало змогу ввести в зміст свідомості не тільки чуттєві образи, але й розумові образи.

Кюльпе писав: «Я был поражен, что объекты внешнего мира, такие как тела, или метафизические предметы, такие как идеи Платона или монады Лейбница, могут мыслиться непосредственно, без того, чтобы можно было образовать о них наглядные представления. Из этого я заключил, что мышление должно быть особым видом деятельности нашей души и что оно стоит совсем в другом отношении к своим предметам, чем, например, ощущение или представление»².

Нарцис Ах реалізував в експерименті припущення О.Кюльпе про те, що випробовуваний "налаштован" на виконання завдання. Таке "передналаштування" він позначив терміном "детермінуюча тенденція", або "установка свідомості". Останній термін звучав парадоксально, оскільки з дослідів виходило, що ця тенденція (або установка) не усвідомлюється.

Карл Бюлер у дослідях пропонував розв'язання логічних та арифметичних задач. Обдумуючи їх, досліджуваній мав визначити шлях, який веде його до розв'язання проблеми. Таким чином, мислення стало розглядатися не як одномоментний акт, а як процес, що має початок, час перебігу та результат. Крім того, важливу роль приділяли прийняттю задачі, оскільки саме задача, її зміст спрямовують й регулюють цей процес. Зокрема, поняття настанови як несвідомого спрямування на розв'язання задач, що виникають у досліджуваного в момент прийняття задачі як мети. Залежно від цієї настанови, досліджуваній виконує завдання швидше або повільніше, більш або менш продуктивно.

Отто Зельц продовжував дослідження О. Кюльпе, після того як він відійшов від експериментальної психології й почав вивчати філософію та естетику. Важливе відкриття Зельца полягає в розробці поняття **антиципаторна схема**, що означало можливість передбачати результати розв'язання задачі ще на початку мисленнєвої діяльності.

4. Функціоналізм

Представники: Франц Brentano Роберт Вудвортс (1869-1962)

Представники Вюрцбурзької школи продемонстрували той факт, що психічна активність має певну спрямованість, мету. Це суголосило поглядам

Гербарта Спенсера, який співвідносив психічну діяльність і потребу в адаптації до оточуючого світу (*Г. Спенсер був послідовником Ч. Дарвіна, його теорія мала назву «теорія соціального дарвінізму». Вважав, що не тільки біологічні види, людина, соціальні інститути й системи, але й весь Всесвіт підкорюється закону виживання сильніших. Вважав, що якщо дотримуватись цього закону, то виживуть кращі індивіди та соціальні системи. Цікаво: вчений вважав субсидії на соціальні програми та освіту хибним кроком, оскільки це порушує природні процеси в суспільстві. «Треба дати можливість піти зі сцени тим, хто не може вижити»*).

Отже, в психології на перший план вийшла проблема дослідження не стільки структури психіки, скільки її функцій, які б розкрили можливість саме психологічні особливості взаємозв'язку живого організму й середовища.

Франц Brentano – австрійський психолог стояв у витоків функціоналізму. Вундтівські переконання щодо змісту свідомості вважав хибними, оскільки ігнорується активність самої свідомості. Для позначення цієї ознаки (спрямованості, активності свідомості) Brentano запропонував термін "інтенція".

Інтенція – не просто активність. У ній спільно з актом свідомості завжди співіснує який-небудь об'єкт. Ця спрямованість має назву актом. Описуючи і класифікуючи форми цих актів, Brentano приходив до висновку про те, що існує три основні форми: 1) акти «представлення» чого-небудь, 2) акти судження про що-небудь як істинне або помилкове, 3) акти емоційної оцінки чого-небудь як бажане або небажане. Поза актом об'єкт не існує, але і акт, у свою чергу, виникає лише при спрямованості на об'єкт. Коли чоловік чує слово, то його свідомість спрямовується крізь звукову, матеріальну оболонку до предмету, про який йде мова.

Brentano рішуче відкидав прийняту в лабораторіях експериментальної психології процедуру аналізу. Він вважав, що вона перекручує реальні психічні процеси і феномени, які слід вивчати шляхом ретельного

внутрішнього спостереження за їх природною течією. Ідеї Brentano вплинули на Кюльпе і його вюрцбургську школу. У числі тих, що вчився філософії у Відні у Brentano був З.Фройд.

Найбільше поширеним функціоналізм був у США. Розвиток функціоналізму в Америці тісно пов'язаний з ім'ям **Вільяма Джемса**.

В. Джемс займався багатьма проблемами – від вивчення мозку і розвитку пізнавальних процесів і емоцій до проблем особистості і психоделічних досліджень. Одним з основних питань для нього було дослідження свідомості. Джемсу належить ідея про "потік свідомості", тобто про безперервність роботи людської свідомості. Вважав, що свідомість сприяє розвитку адаптивних можливостей особистості, тобто значення свідомості і решти пізнавальних процесів полягає у підвищенні пристосувальних функцій організму. Джемс підкреслює не лише безперервність, але і динамізм, постійну мінливість свідомості, кажучи про те, що усвідомлення навіть звичних речей постійно міняється і, перефразовуючи Геракліта, який говорив про те, що не можна увійти двічі до однієї і тієї ж річки, він писав, що ми не можемо мати в точності тієї ж самої думки двічі.

Свідомість не лише безперервна і мінлива, але і селективна, вибіркова, в ній завжди відбувається прийняття і відхилення, вибір одних предметів або їх параметрів і відкидання інших. На відміну від Е.Тітченера, для Джемса первинним був не окремий елемент свідомості, а його потік як динамічна цілісність. При цьому Джемс підкреслював пріоритетність вивчення саме роботи свідомості, а не його структури.

Джемс розробив одну з найвідоміших теорій емоцій (одночасно з датським психологом Д. Ланге). Ця теорія вказує на зв'язок між емоціями і фізіологічними змінами.

Школа Чикаго, що утворилася на функціоналістській традиції, залучила в свої ряди десятки психологів. **Гарвей Керр** (1873-1954), що відобразив свої позиції в книзі "Психологія" (1925). Школа Чикаго

укріплювала вплив об'єктивного методу в психології. Вважалося за доцільне застосовувати і інтроспективну, і об'єктивне спостереження (експеримент трактувався як контрольоване спостереження), і аналіз продуктів діяльності (мова, мистецтво).

До функціонального напрямку відносять і колумбійську школу, яку очолив **Роберт Вудвортс** (1869-1962). Його головні праці "Динамічна психологія" (1918), "Динаміка поведінки" (1958). Він відносив себе до еклектиків. Новизна його психологічних концепцій полягала в тому, в що в популярну в 20-х роках формулу "стимул-реакція - реакція" була введена важлива змінна – організм. Згідно з Вудвортсом, для розуміння поведінки важливе значення має вивчення середнього ланцюга – організму – у ланці «стимул – організм – реакція», оскільки саме ця змінна може змінити взаємозв'язки між стимулом та реакцією. Це відкриття було присвячене проблемі «переносу в навчанні».

Грунтуючись на ученнях Дьюї і Джемса, Вудвортс в рамках функціоналізму розробив **динамічну психологію** (слово «динамічний» Дьюї використовував в своїх роботах з 1884 року, а Джемс — з 1908-го). Динамічна психологія досліджує мотивацію. Сам Вудвортс говорив, що його завданням був розвиток «мотивології». Розглядав реакції організму на зовнішній стимул не як ізольований акт механічного поштовху, а як складний процес, що пов'язаний із внутрішньою активністю організму і що визначається, перш за все, його потребою, яка робить організм чутливим до одних подразників і байдужим до інших.

Американські функціоналісти розглядали функцію як діяльність, що охоплює і свідомість, і поведінку (європейські функціоналісти розглядали в першу чергу акти свідомості). Загалом функціоналісти початком психічної діяльності вважали суб'єкта, операції й акти якого визначають характер світу, де він функціонує. Оскільки будь-яка дія людини цілеспрямована, то й функція має певну мету, інтенцію. Об'єктивний психологічний аналіз цієї спрямованості не міг бути вивчений методом спостереження, самоспостереження, експерименту, що в подальшому визначило позицію

біхевіористів – виключити свідомість з предмету психології й вивчати тільки поведінку.

Підведення підсумків:

10. В чому вбачав задачі психології Е. Тітченер?
11. Яким чином був удосконалений метод інтроспекції в структуралізмі?
12. Що таке «помилка стимулу»?
13. Які основні відкриття були зроблені О. Кюльпе та його співпрацівниками.
14. В чому сутність інтенційного акту Ф. Brentano?
15. Що таке «потік свідомості» у теорії В. Джемса?

Завдання до практичного заняття:

13. Визначити особливості американського та європейського функціоналізму.
14. Визначити основні положення психології Р. Вудвортса.

Завдання до самостійної роботи студентів:

Проаналізувати літературу відповідно до теми та зробити проект: «Життя та діяльність ...», обираючи одного з запропонованих на лекції філософів.

Список рекомендованої літератури:

Базова

24. Жуков С.М. Історія психології: [Навч. посібник] / С.М. Жуков, Т.В. Жукова.– 2-ге вид., доп., виправл. та перероблене. – К.: Кондор, 2009.– 232с.
25. Корольчук М.С. Історія психології: [Навч. посібник] / М.С. Корольчук, П.П. Криворучко.– К.: Ельга; Ніка-Центр, 2010.– 248с.
3. Тарелкін Ю.П., Цикін В.О. Історія філософії в стислому викладі: [Навч. посібник] / Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2009. – 225 с.

Допоміжна

- 29.История современной психологии / Т. Лихи. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 448 с.:ил. – (Серия «Мастера психологии»).
- 30.Ждан А.Н. История психологии. От Античности до наших дней : Учебник для вузов / А.Н. Ждан. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Академический Проект, 2004 г. - 576 с. - («Gaudeamus», «Классический университетский учебник»).
- 31.Марцинковская Т.Д. История психологии: [Учебное пособие] / Т.Д. Марцинковская. – М.: Академия, 2008. – 544с.
- 32.Марцинковская Т.Д., Юркевич А.В. История психологии: Учебник для вузов / Т.Д. Марцинковская, А.В. Юркевич. – Изд. 2-е испр. и доп. – М.: Академический Проект; Трикста, 2011. – 521 с. – (Gaudeamus).
- 33.Петровский А.В. История и теория психологии. Том 1. / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – Ростов-на-Дону : Издательство «Феникс», 1996. - 416 с.
- 34.Роменец В.А. Історія психології ХХ століття: [Навч. посібник] / В.А. Романець, І.П. Маноха. – К.: Либідь, 2003. – 992 с.
- 35.Роменец В.А. Історія психології: ХІХ - початок ХХ століття: [Навч. посібник] / В.А. Романець.– К.:Либідь, 2007. – 832 с.
- 36.Ярошевский М.Г. История психологии. От Античности до середины ХХвека / М.Г. Ярошевский. - Издательство: Академия, 1996 г. – 416 с.

Лекція №15, 16

**Тема: Психологічна теорія біхевіоризму. Внесок необіхевіористів
(Б. Скіннер, Е. Толмен, К.Халл)**

Мета:

- оволодіти знаннями щодо особливостей досліджень психіки у межах біхевіоризму та необіхевіоризму;

- сформувати у студентів комплекс знань щодо основних представників біхевіоризму та їх поглядів;
- розвивати пізнавальні можливості, самостійність, працелюбство в опануванні матеріалу;
- виховувати зацікавленість дисципліною, прагнення отримувати нові знання самостійно.

Завдання:

57. Визначити основні психологічні ідеї теорії Дж. Уотсона.
58. Розглянути виникнення і розвиток необіхевіоризму (Е. Толмен, К. Халл).
59. Висвітлити основні аспекти теорії оперантного біхевіоризму Б. Скіннера.
60. Познайомитись та проаналізувати теорію соціального навчіння (А. Бандура).

План

- 1. Теорія Дж. Уотсона.**
- 2. Виникнення і розвиток необіхевіоризму (Е. Толмен, К. Халл).**
- 3. Теорія оперантного біхевіоризму Б. Скіннера.**
- 4. Теорія соціального навчіння (А. Бандура).**

В атмосфері слабкого функціоналізму, зароджувалась нова психологічна течія: біхевіоризм, що радикально перетворив усю систему уявлень про психіку.

На початку 20 століття в США почався їх бунт проти психології свідомості, у Німеччині інша група молодих людей з не меншою рішучістю боролася з психологією свідомості. Ця група потім стало ядром нової наукової школи гештальтпсихологія (gestalt – форма, структура) **Макс Вертгеймер, Вольфганг Келлер, Курт Коффка.**

Що спонукало вчених майже одночасно на різних континентах створити наукові школи? Вони були незадоволені предметом психології, проблемами, які вирішувались, пояснювальними принципами психології.

Їх одночасна поява – показник того, що вони виникли як різні варіанти відповіді на запити логіки розвитку психологічних ідей. Обидва напрямки були реакцією на сформовані стереотипи і протестом проти них. Ці стереотипи виражали вже розглянуті нами структуралізм та функціоналізм.

Біхевіоризм виступив не тільки проти структуралізму, представленого в США непохитним Тітченером, але також проти функціоналізму Джеймса., вони усували свідомість з психології, з наукових пояснень поведінки.

Для гештальта головною мішенню був теж структуралізм із його трактуванням свідомості як спорудження із цеглин (відчуттів) і цементу (свідомості). Але гештальт з не меншою рішучістю відкинули і функціоналізм

Його кредо виражала формула, відповідно до якої предметом психології є не свідомість, а поведінка. Звідси і назва (англ. behavior – поведінка). Одним із піонерів був **Едвард Торндайк**. Те, що інтелект має асоціативну природу, відомо ще з часів Гоббса, те що інтелект забезпечує успішне пристосування до середовища, стало загальноприйнятим після Спенсера, але вперше Торндайком було показано, що природа інтелекту і його функції можуть бути вивчені й оцінені без звернення до ідей чи інших явищ свідомості. Асоціація вже означала зв'язок не між ідеями і рухами, а між рухами і ситуаціями.

1. Теорія Д. Уотсона.

Основні положення біхевіоризму **Джона Брадауса Уотсона**: (усіма реакціями, як інтелектуальними так і емоційним можна керувати. **Девізом біхевіоризму стало поняття про поведінку як систему реакцій організму, що спостерігається об'єктивно, на зовнішні і внутрішні стимули.** Це поняття зародилося в працях Сеченова, Павлова, Бехтерева.

▪ **спростувались позиції інтроспективної психології** (закликав наукову психологію займатися лише спостереженням поведінки, яку можна об'єктивно описати в термінах «стимул-реакція». Пізніше психологія Уотсона відкине всі концепції і терміни, що стосуються процесу мислення. Такі слова, як «образ», «розум», «свідомість», які традиційно використовувалися ще з часів ранньої філософії, - для науки про поведінку втратили всякий сенс. Д. Уотсон особливо упирався в спростуванні концепції свідомості. Він говорив, що ще ніхто і ніколи «не бачив, не чіпав, не нюхав, не пробував на зуб і бачив рухів» свідомості. Свідомість – «це не більше ніж наукове допущення, настільки ж недоступне для дослідної перевірки, як старе поняття "душа"»);

▪ **вчений визначив поведінку як сукупність всіх «зовні спостережуваних» реакцій організму на зовнішні дії (стимул-реакції)** Дж. Уотсона свою програму виклав в статті «Психологія з точки зору біхевіориста» (1913). Одиницею аналізу поведінки виступає проста схема «**стимул— реакція**» (**S — R**). Під цю схему підпадають як прості реакції організму на стимул-реакцію із зовнішньої середовища (розпилення в повітрі меленого перцю викликає чхання), так і складні поведінкові структури (таке, наприклад, поведінка людини при виборі президента), але всі вони можуть бути об'єктивно вивчені. Метою біхевіоризма є не лише власне дослідження, але і передбачення і зміна поведінки;

▪ **ту поведінку, що можна спостерігати ззовні, не треба розуміти спрощено:** спостерігати поведінку, з точки зору біхевіориста, можна і за допомогою певних приладів. Так, наприклад, дослідник за допомогою певних датчиків може виявити, що при рішенні розумової задачі випробовуваним здійснюється певна мускульна робота;

▪ **емоція в біхевіоризмі розглядається не як внутрішнє переживання, а як зовні спостережувана** (інколи неозброєним оком, а інколи і за допомогою відповідних приладів) **сукупність всіляких поведінкових реакцій** (почервоніння, здригання, плач і тому подібне). Аналогічно розглядаються мислення і мова. В исследовании, которое уже стало классическим, Уотсон изучал раздражители, которые вызывали у младенцев эмоциональные ответные реакции. Он выяснил, что младенцы демонстрируют три основные эмоциональные реакции: страх, гнев и любовь. Страх порождается громкими звуками и внезапной потерей поддержки; гнев - ограничением свободы движений; любовь - ласками, прикосновениями, укачиванием и поглаживанием.

▪ Развитие поведения заключается в приобретении новых реакций на основе имеющегося репертуара врожденных реакций на безусловные стимулы, т.е. стимулы, которые с рождения автоматически вызывают тот или иной ответ. В

экспериментах с маленькими детьми Дж. Уотсон, например, установил, что безусловными стимулами для реакции страха (замирание, затем громкий плач) являются резкий звук и потеря опоры. Если один из этих стимулов сочетать с показом какого-либо «нейтрального» объекта (т. е. объекта, который не вызывал до сих пор никакой отрицательной реакции, например белого пушистого кролика), то через определенное число сочетаний безусловного стимула с условным произойдет процесс «обусловливания» и нейтральный до этого стимул приобретет способность вызывать реакцию страха.

Можно избавить ребенка от возникшего страха путем сочетания стимула, вызывающего реакцию страха, с безусловным или условным «положительным» стимулом.

У ребенка 1,5 лет была выработана (указанным выше способом) условная отрицательная реакция на сосуд с золотыми рыбками: как только ему показывали этот сосуд, он старался убежать от него. И никакие рассказы о золотых рыбках (как они живут, питаются и т. п.), никакие примеры поведения других детей, которые на глазах у ребенка брали в руки золотую рыбку и гладили ее, не рассеивали этот страх. Тогда было предложено следующее: ребенка сажали за один конец длинного стола обедать — а на другой конец стола ставили закрытый сосуд с рыбками. Как только ребенок начинал есть, сосуд приоткрывался. Если ребенок выражал беспокойство, сосуд закрывался. На следующий день сосуд придвигался несколько ближе к обедающему ребенку — и повторялась та же процедура. Если ребенок прекращал есть — сосуд отодвигали от ребенка на большее расстояние от него. Так повторялось несколько раз — и в течение этих дней сосуд постоянно и понемногу сдвигался в сторону ребенка. И наступал, наконец, день, когда ребенок ел рядом с сосудом и смотрел на рыбок безо всякого страха. Произошло размыкание условной связи, и для того, чтобы это произошло, говорил Дж. Уотсон, понадобилось включить в цепь условий также и пищеварительный аппарат.

▪ **реакції поділялися** (за їх прихованістю від спостерігача) **на зовнішні і внутрішні**. Перші відкриті для спостереження неозброєним оком (мова, емоції, рухові реакції і тому подібне), другі доступні лише для спостереження, опосередкованого спеціальними приладами (мислення, багато фізіологічних реакцій і ін.);

▪ Традиційне **уявлення про процес мислення** полягало в тому, що думки зароджуються в мозку «настільки слабкими, що жоден нейронний імпульс не проходить через моторні нерви до м'язів, а отже в м'язах і залозах не відбувається жодної реакції». Відповідно до цієї теорії, оскільки процес формування думки відбувається за відсутності мускульної реакції, мислення недоступне для спостереження і проведення експериментів. Думка розглядалася як щось невловиме, чисто ментальне і таке, що не має фізичних проявів.

При постановке и объяснении подобных экспериментов Дж. Уотсон не забывал ссылаться на русских ученых И. П. Павлова и В. М. Бехтерева, однако все время подчеркивал, что они были физиологами, а не психологами. Поэтому он четко проводил границу между изучением физиологических реакций в психологии и в физиологии: бихевиориста как психолога интересует реакция как элемент поведения, тогда как

физиолог будет изучать соответствующие ей нервные связи, продолжительность и распространение нервного импульса и т.д.

▪ **задача виховання** полягає у принципі обумовлення та відпрацюванні навичок, які потрібні соціуму. Подібна система навчання, якою б наївною і механістичною вона не видавалася представникам інших психологічних напрямів, знайшла своє застосування в практиці вчення навичкам соціальної поведінки (тренінг умінь) і в біхевіоральної терапії, метою якої виступає позбавлення людини від різних страхів і інших невротичних симптомів шляхом формування нових умовних реакцій.

3. Виникнення і розвиток необіхевіоризму (Едвард Толмен, Кларк Халл)

У експериментах з щурами, бігаючими по лабіринтах у пошуках їжі або виходу з них, Е.Толмен виявив, що їх поведінка ніяк не може бути пояснене примітивним зв'язком стимул-реакції і реакції на основі принципу обумовлення. У одному з цих експериментів щур повинен був знайти їжу, яка поміщалася експериментатором завжди в одній і тій же «безвиході» лабіринту. Рано чи пізно щур вивчав дорогу в лабіринті до їжі, що, згідно Дж.Уотсону, відбувалося шляхом проб і помилок, тобто виключно механічним дорогою. Після цього Е.Толмен раптово змінив дорогу до їжі, закривши проходи, по яких щур добігав до корму, і відкривши ходи, які раніше були, навпаки, закриті. Як поведився б щур, якби прав був Дж. Уотсон? Щур повинен був придбати нову звичку (з допомогою знову-таки проб і помилок) проходити лабіринт іншим шляхом. Але поведінка щура в цій новій для неї ситуації була така, що Е.Толмен передбачив наявність у щура якогось плану, «когнітивної карти» лабіринту, яка, очевидно, сформувалася при колишніх пробіжках щура по цьому лабіринту. Щур спочатку рушив в старому напрямі, виявив, що хід закритий, зробила ще пару пробуючих дослідницьких рухів в певній зоні лабіринту — і раптом без нового спеціального вчення шляхом проб і помилок вибрала абсолютно правильну і нову для неї дорогу до їжі.

Е.Толмен передбачив, що в зв'язок «стимул— реакція» втручаються **«проміжні» змінні**, які опосередковують вплив стимул-реакції на реакцію. В даному випадку цією змінною виступила **«когнітивна** (від англ. *cognition* — пізнання) **карта**». Таким чином, не можна було обійтися при поясненні поведінки без психологічних понять, які, здавалося б, назавжди були вигнані з біхевіоризма як ненаукові: адже коли Е.Толмен говорив про «когнітивну карту», йшлося фактично про категорію образу (в даному випадку образу лабіринту). З даних експериментів почалося перетворення біхевіоризма в **необіхевіоризм**, в якому схема «стимул— реакція» перетворилася на більш ускладнену схему: «стимул - проміжна змінна — реакція».

Інший варіант необіхевіоризму належить **Кларку Холлу (1884-1952)** і його школі. Він ввів у формулу «стимул-реакція» іншу ланку – потребу

(сексуальну, харчову, потребу і сні і т.д.), яка дає мету (причому передбачалося також суто об'єктивне дослідження цих реалій (без залучення яких-небудь інтроспективних процедур)). Сполучення потреба-мета дає поведінці певну енергію, створює потенціал, який при підкріпленні розряжається і тоді реакція закріплюється й організм будь-чому навчається.

Так, наприклад, те, що поведінка щура визначається якійсь метою, можна виявити за допомогою виміру швидкості її пробіжки по лабіринту — вона більша, чим ближче щур до їжі, якого до цього вона не раз знаходила в цьому місці. Або, скажімо, у ряді експериментів над вищими тваринами (мавпами) було виявлено, що, якщо показати тварині банан і прибрати його в ящик, а потім, випустивши мавпу з клітки, дати їй можливість відкрити цей ящик, в якому банана вже немає (його непомітно для мавпи прибирають), мавпа ще довго шукатиме, де ж банан. Значить, її поведінку опосередковує якась мета (як бажаний результат дій, який мавпа явно планує досягти).

Нарешті, силу потреби можна також об'єктивно виміряти, наприклад, величиною сили струму, який пропускають по сітці, що перегороджує лабіринт. Якщо щур при чималій силі струму все ще намагається протиснутися через ці перепони для зустрічі з щуром протилежної статі або їжею, значить, його потреба (сексуальна або харчова) досить велика. Інакше (коли щур перестає здійснювати подібні спроби) сила її потреби мала.

4. Теорія оперантного біхевіоризму Б. Скіннера

▪ Скіннер розрізняв два різновиди поведінки: респондентну та оперантну.

Респондентна поведінка (поведінка у відповідь) – це реакція, що автоматично викликається відомими стимулами. Наприклад, їжа викликає слюновиділення, дрижання в холоді, звуження або розширення зіниці ока і т.д. Тобто, взаємозв'язок між стимулом та реакцією відбувається завжди (оскільки більшість з цих реакцій є рефlekсами). Респондентна поведінка за Скіннером – це версія павлівської моделі класичного обумовлення.

Однак, Скіннер вважав, що неможна описувати поведінку людини й тварини тільки в термінах класичного обумовлення. Вчений вважав, що організм активно впливає на оточення з метою змінити події якимось чином. Скіннер визначив цю поведінку як оперантну.

Оперантна поведінка (викликана оперантним научінням) визначається подіями, що слідують за реакцією. Вважав, що оперантна поведінка характерна для повсякденної поведінки. *Коли ми чистим зуби, ведемо машину або читаємо книгу, наші дії не викликаються автоматично заданими раніше стимулами. Вид книги не викликає реакцію читання. Ми можемо читати, а можемо не читати, все залежить від того, які результати слідували за цим в минулому. Якщо читання книги приносило нам*

винагороду або підвищувало настрій, то ми, вірогідно, будемо в подальшому реалізовувати таку поведінку.

Оперантна поведінка виникає без дії яких-небудь зовнішніх спостережуваних подразників. Реакція організму видається спонтанною в тому сенсі, що зовні вона ніяк не пов'язана з яким-небудь спостережуваним подразником. Це зовсім не означає, що стимул-реакції, що викликає ту або іншу реакцію, не існує; це означає, що при виникненні даної реакції жодна стимул-реакція не є спостережуваною.

Іншою відмінністю між респондентною і оперантною поведінкою є те, що оперантна поведінка впливає на організм оточуюче середовище, тоді як респондентна поведінка це не робить. Піддослідний собака в лабораторії Павлова, закута в збрую, не може зробити нічого іншого, як тільки реагувати (наприклад, пускати слину), коли експериментатор пропонує їй які-небудь стимул-реакції. Собака сам по собі нічого не може зробити, щоб дістати стимул-реакцію (пищу).

Принципи обумовлення:

1. Підкріплення та згасання:

- поведінку можна регулювати за допомогою підкріплюючих стимулів;
- оперантні реакції можуть згасати.

2. Негайність підкріплення:

- важливо підкріплювати відразу після реакції (особливо важливо підкріплювати реакції з самого початку).

3. Диференціюючи стимули:

- стимули, що передують реакції, також можуть в значній мірі управляти цією реакцією (наприклад, коли ми бачимо, що людина посміхається, ми можемо сподіватись на позитивне розв'язання нашого питання).

4. Генералізація стимулу:

- підкріплення посилює не тільки певну реакцію, але й цілу низку подібних реакцій (наприклад, коли дитина навчається говорити «па-па», то вона може так називати інших чоловіків «па-па»).

5. Оперантна поведінка поступово формується

- Скіннер сформулював закон підкріплення: сила оперантної поведінки зростатиме, якщо поведінка супроводжується підкріплюючим стимулом. Підкріплена поведінка прагне повторитися, а не підкріплена має тенденцію до подавлення або не повторення.

5. Теорія соціального навчіння (А. Бандура)

Альберт Бандура висловив точку зору, згідно якій в соціальних ситуаціях люди навчаються значно швидше, спостерігаючи за поведінкою

інших. Оволодіння новою навичкою виключно завдяки спостереженню він називає апріорним навчанням. Якщо нові поведінкові реакції можуть засвоюватися людьми шляхом лише спостереження, значить процес навчання повинен здійснюватися на когнітивному рівні. Коли людина повторює дії, які вона спостерігала, вона діє на основі внутрішньої репрезентації спостережуваної нею поведінки. Таким чином, Бандура приходить до висновку, що теорія навчання повинна розглядати внутрішні когнітивні змінні.

Спостереження також дає нам інформацію про можливі наслідки нових видів поведінки – ми бачимо, що відбувається в результаті аналогічних дій інших. Бандура називає цей процес опосередкованим (непрямим) підкріпленням. Це також когнітивний процес: ми формуємо очікування відносно результатів власної поведінки, не роблячи ніяких дій зі свого боку.

В процесі навчання ми використовуємо моделі різного типу – це можуть бути не лише живі люди, але й символічні моделі, які ми бачимо по телевізору чи про які читаємо у книгах. Однією з форм символічного моделювання є текстові інструкції.

4 компоненти навчання шляхом спостереження

1. *Процеси, пов'язані з увагою.* Для того, щоб наслідувати моделі, ми повинні звернути на неї свою увагу.

2. *Процеси утримання у пам'яті.* Оскільки люди можуть наслідувати поведінці моделей через певний час з моменту спостереження, вони повинні певним чином зберігати результати спостережень у пам'яті в символічній формі. Бандура розглядає розглядає символічні процеси з точки зору асоціацій по суміжності – тобто асоціацій між стимулами, що співпадають у часі. Згідно точки зору Бандури, ми запам'ятовуємо події шляхом словесних асоціацій (вербальні коди).

3. *Процеси відтворення рухів.* Щоб правильно відтворити спостережувані моделі поведінки, необхідно мати певні моторні (рухові) навички.

4. *Підкріплення та мотивація.* Як і інші психологи, що вивчали когнітивну поведінку, Бандура розрізняє засвоєння нових прикладів поведінки та їх реалізацію. Оволодіння новими навичками підкорюється законам підкріплення та мотивації – ми будемо наслідувати діям інших, якщо це принесе нам винагороду. Частково на нашу поведінку буде впливати наявність прямих підкріплень у минулому. На використання нових навичок буде впливати і непряме підкріплення – у тих випадках, коли ми бачимо, що поведінка моделі винагороджується. Також впливає і само підкріплення – наша оцінка власної поведінки.

В реальності всі 4 компоненти, як правило, взаємопов'язані.

Бандура прагнув досліджувати процеси соціалізації – механізми, шляхом яких, суспільство спонукає своїх членів діяти відповідно загальноприйнятим нормам.

Бандура вважає, що соціалізація агресії, як і будь-яких інших форм поведінки, частково відбувається завдяки оперантному обумовленню. Батьки

та інші особи, які формують соціальну поведінку дітей, заохочують прояви ними агресії в соціально прийнятних формах (наприклад, в іграх чи на полюванні) та карають їх за соціально неприйнятні прояви агресії. Але не варто забувати, що в значній мірі вони навчають дітей соціальним нормам на власному прикладі. Діти бачать, в яких випадках дорослі проявляють агресію і в яких випадках ці прояви заохочуються, і відповідно, починають наслідувати їм.

В процесі соціалізації дітей навчають поводити себе відповідно їх статевої приналежності; суспільство заохочує розвиток у хлопчиків «чоловічих», а у дівчат «жіночих» рис характеру. В процесі навчання статево-рольовій поведінці різниця між засвоєнням та реалізацією набуває особливого значення. Завдяки спостереженням діти часто навчаються зразкам поведінки обох статей, проте реалізують лише поведінку, характерну для своєї статі, оскільки саме вона підкріплюється з боку оточуючих. Таким чином, відсутність соціального підкріплення може обмежувати лише рівень практичного застосування тих чи інших навичок хлопчиками чи дівчатами, але не їх розвиток завдяки спостереженню. Однак з часом дитина може взагалі перестати приділяти увагу моделям поведінки, що відповідають протилежній статі. Так соціальне підкріплення може вплинути навіть на процес спостереження за іншими.

Люди, які вже пройшли процес соціалізації, в меншій мірі залежать від винагород та покарань з боку оточуючих і все в більшій мірі самі регулюють власну поведінку. Іншими словами, вони встановлюють для себе внутрішні норми поведінки, виходячи з яких або заохочують, або карають самих себе. Бандура проявляв великий інтерес до того, як люди оцінюють результати власних дій з точки зору їх цілей, спрямованих на досягнення успіху. Деякі люди ставлять перед собою вкрай завищені цілі та заохочують себе лише в тому випадку, якщо їм вдасться їх досягти. Інші люди задовольняються більш скромними результатами своєї праці. Бандура вважає, що частково норми самооцінки є результатом реальних заохочень та покарань з боку інших. Але і досліджуючи питання внутрішніх норм, Бандура також перш за все цікавиться тим впливом, який на їх формування здійснюють моделі. Провівши ряд експериментів, Бандура та його колеги зуміли продемонструвати, що як діти, так і дорослі приймають в якості норм самооцінки стандарти, що спостерігаються ними у суспільстві. Бандура стверджує, що діти скоріше приймають стандарти самооцінки своїх однолітків, ніж дорослих, оскільки їм легше досягти більш низької планки, яка, природно, встановлюється не дорослими, а дітьми. Разом з тим Бандура відмічає, що дорослі можуть спонукати дітей приймати більш високі стандарти. Вимогливі до себе люди, як правило, працелюбні, а терпіння та зусилля завжди приносять результати. З іншого боку, високої мети важко досягти, тому люди, які ставлять перед собою такі цілі, часто схильні до депресій та розчарувань. Бандура вважає, що такі люди можуть уникнути кризи, якщо будуть зосереджуватися на проміжні цілі. Іншими словами, замість того, щоб вимірювати свій прогрес по відношенню до далекої мети,

краще кожен день ставити перед собою реально здійснимі задачі та нагороджувати себе у випадку успіху. Таким чином, Бандура пропонує слідом за Локком, Уотсоном та Скінером, слідувати методу малих кроків.

Регулювати власну поведінку можна лише спостерігаючи за собою. При цьому ми оцінюємо свої поточні успіхи з точки зору власних цілей та стандартів. Ми також можемо оцінювати свої здібності в тій чи іншій сфері. Бандура називає такі судження оцінкою само ефективності. Він вважає, що оцінка само ефективності здійснює значний вплив на рівень мотивації людей. Якщо ми вважаємо, що в чомусь дійсно сильні, ми будемо завзято працювати над цією областю, навіть незважаючи на тимчасові невдачі. Якщо ж ми сумніваємося у своїх здібностях, ми будемо менш наполегливими та, вірогідно, здамося, стикнувшись з труднощами. Можна, звісно, і переоцінити свої здібності. Особливо важливо пам'ятати про це у тих випадках, коли в результаті можна нанести собі фізичну шкоду. Але Бандура вважає, що в цілому переоцінка власних можливостей і віра в успіх приносять людям користь. Адже життя сповнене труднощів – невдач, розчарувань, перешкод, і навіть просто несправедливості. Враховуючи це, оптимістична самооцінка має свої переваги.

Бандура вважає, що **оцінка самоефективності базується на 4 джерелах інформації:**

1. Найбільший вплив на самооцінку людини здійснює його знання про свої фактичні досягнення. Якщо ми постійно досягаємо успіху, наша думка про власні можливості зростає, а якщо ми потерпаємо від невдач, вона буде падати. Якщо ми вже сформували позитивну оцінку своїх здібностей, нас не дуже засмучують тимчасові труднощі.
2. На оцінку само ефективності впливають результати непрямого досвіду. Коли ми бачимо, як із задачею справляються інші, ми припускаємо, що у нас повинно вийти.
3. Другою змінною, що впливає на самооцінку, є вербальні (словесні) переконання зі сторони інших чи надихаючі речі. Якщо хтось переконує нас, що ми можемо це зробити, у нас зазвичай вдається краще.
4. Нарешті, ми оцінюємо свої здібності також на основі сигналів організму.

Бандура намагався, хоча і дуже приблизно, обмалювати процес розвитку оцінки само ефективності протягом людського життя. Відчуття самооцінки розвивається у немовлят в процесі дослідження ними оточуючого середовища, коли вони починають відчувати, що в тій чи іншій мірі мають над нею владу. По мірі дорослішання дитини кордони його соціального світу розширюються. Діти починають звертати увагу на самооцінку своїх однолітків та порівнювати себе з ними. Підлітки вже оцінюють свої досягнення з нових точок зору, включаючи успіх у протилежної статі. Подорослішавши, молоді люди повинні оцінити себе з нових сторін – з професійної точки зору і в якості батьків, а у зрілому віці вони повинні знову

переглянути свої можливості, готуючись до виходу на пенсію і пов'язаними з цим змінами в образі життя. Але протягом всього життєвого шляху важливо зберігати позитивний погляд на свої здібності, щоб рухатися по життю з ентузіазмом та енергією. При заниженій самооцінці на людину чекають розчарування, невдачі та хвороблива невпевненість у власних силах.

Підведення підсумків:

1. Визначте основні психологічні ідеї теорії Дж. Уотсона.
2. Розгляньте виникнення і розвиток необихевіоризму (Е. Толмен, К. Халл).
3. Висвітліть основні аспекти теорії оперантного біхевіоризму Б.Скіннера.
4. Познайомтесь та проаналізуйте теорію соціального научіння (А. Бандура).

Завдання до практичного заняття:

Порівняти погляди І. Павлова та Е. Торндайка. Зробити порівняльну таблицю.

Завдання до самостійної роботи студентів:

Схарактеризувати основні чинники методологічної кризи початку ХХ століття.

Список рекомендованої літератури:

Базова

26. Жуков С.М. Історія психології: [Навч. посібник] / С.М. Жуков, Т.В. Жукова. – 2-ге вид., доп., виправл. та перероблене. – К.: Кондор, 2009. – 232с.
27. Корольчук М.С., Історія психології: [Навч. посібник] / М.С. Корольчук, П.П. Криворучко. – К.: Ельга; Ніка-Центр, 2010. – 248с.
3. Тарелкін Ю.П., Цикін В.О. Історія філософії в стислому викладі: [Навч. посібник] / Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін. – Суми: СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2009. – 225 с.

Допоміжна

42. Ждан А.Н. История психологии. От Античности до наших дней : Учебник для вузов / А.Н. Ждан. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Академический Проект, 2004 г. - 576 с. - («Gaudeamus», «Классический университетский учебник»).
43. Марцинковская Т.Д. История психологии: [Учебное пособие] / Т.Д. Марцинковская. – М.: Академия, 2008. – 544с.
44. Петровский А.В. История и теория психологии. Том 1. / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – Ростов-на-Дону : Издательство «Феникс», 1996. - 416 с.
45. Ярошевский М.Г. История психологии. От Античности до середины XXвека / М.Г. Ярошевский . - Издательство: Академия, 1996 г. – 416 с.

Лекція № 17

Тема: Психоаналіз та його розвиток у XX ст.

Тема:

- оволодіти знаннями щодо особливостей досліджень психічного апарату у межах психоаналізу;
- сформувати у студентів комплекс знань щодо основних представників психоаналізу та їх поглядів;
- розвивати пізнавальні можливості, самостійність, працелюбство в опануванні матеріалу;
- виховувати зацікавленість дисципліною, прагнення отримувати нові знання самостійно.

Завдання:

61. Надати загальну характеристику глибинній психології.
62. Визначити основні психологічні ідеї теорії З. Фрейда.

63. Розглянути основні положення аналітичної психології К. Юнга.
64. Висвітлити основні аспекти індивідуальної психології А. Адлера.
65. Проаналізувати розвиток психоаналізу у 30-50 роки.

План

- 1. Загальна характеристика глибинної психології.**
- 2. Теорія З. Фрейда.**
- 3. Аналітична психологія К. Юнга.**
- 4. Індивідуальна психологія А. Адлера.**
- 5. Розвиток психоаналізу у 30-50 роки.**

1. Загальна характеристика глибинної психології

Психоаналіз є одним із перших психологічних напрямів, що з'явилися у результаті розділення психології на різні школи. У 1900 та 1901 рр. були опубліковані книги З. Фрейда «Психологія сновидінь» та «Психопатологія буденного життя», які прийнято вважати умовними віхами зародження цього напрямку. Предметом психології у цій школі стали глибинні (несвідомі) структури психіки, а методами дослідження – клінічне спостереження та аналіз. Передумовою виникнення психоаналізу стали важливі розробки П. Жане, Ж. Шарко стосовно нервових хвороб; Ф. Brentano щодо інтенційності (спрямованості) цільового призначенні кожного психічного акту. Психоаналіз не мав ніякого відношення до класичної університетської науки, він виник у надрах психіатричної традиції з метою допомагати тим людям, які вважались душевно хворими.

2. Теорія З. Фрейда (1856-1939)

Біографічні відомості:

- Народився у м. Фрайберге (нині Чехія). Батько – подорожуючий торговець шерстю, вдруге одружений. Коли Зігмунду було 4 роки сім'я переїхала у Вену.

- Вчився Фройд дуже добре. Упродовж 7 років він був найкращим учнем у класі. Сім'я підтримувала інтелектуальний потенціал сина. У 17 років закінчив школу на відмінно.
- У 1873 вступив на медичний факультет, проте через деякий час втратив зацікавленість. Переважно цікавився вживанням кокаїну як анальгезуючого засобу та антидепресанту (який вживав сам, вживала його наречена – Марта Бернайс та друзі). У 1884 році Фройд опублікував спеціальну роботу, присвячену перевагам вживання кокаїну. Вважається, що саме ця стаття спричинила епідемію вживання кокаїном в Європі та Америці, яка продовжувалась до 20-х років ХХ ст. Потім З. Фройда неодноразово звинувачували цьому і до кінця свого життя він не зазначав у бібліографічному списку роботи, присвячені використанню кокаїну.
- Фройд та Марта жили окремо. Одружитись вони не могли через фінансове становище Зігмунда. 1881 році (у 25 р.) Фройд почав приватну практику в якості клінічного невролога. У той же час потоваришував із Й. Брейером.
- У 1882 році Й. Брейер розповів про одну з своїх пацієнок. Це описано у літературі як випадок Анни О. Насправді дівчину звали Берта Паппенхайм, 21 рік, подруга дружини Фройда, із заможної єврейської родини. Саме цей випадок допоміг Фройдусь усвідомити важливість бесіди як метода лікування.
- У 1885 році Зігмунд виграв гранд і поїхав до Парижу на стажування до Шарко. У 1886 році почав приватну практику як спеціаліст у області неврології та мозкових порушень методами фізіотерапії. У цьому ж році одружився на Марті Бернайс. Проводив лікування гіпнозом, проте просив пацієнтів розповідати про травмуючі події (істерики страждають від пригадувань минулого. Поки подія залишається забутою, пов'язана з нею емоція «придушується», стримується і зароджується психічна енергія, яка приймає форму хворобливого симптому). 1895 році вийшла спільна праця «Дослідження істерії», з появою якої пов'язують зародження психоаналізу.

- Поява психоаналізу пов'язана з запитом пацієнтки баронеси Фанни Мозер (40-річної вдови), яка у книзі «Дослідження істерії» вказується як Емма фон Н.
- У 1900 році базові елементи методу психоаналізу сформувались: лежачі на кушетці, пацієнти мали говорити все те, що приходить їм у голову. Мотивом саме такої процедури було особиста позиція Фрейда: «Я не можу винести, коли інші люди дивляться на мене по 8 годин на день».

Основні положення:

- розвиток психіки – це процес пристосування, адаптації до навколишнього середовища. Рушійними силами психічного розвитку є вроджені несвідомі потяги;
- психіка складається з трьох прошарків: свідомого, підсвідомого, несвідомого, в яких розташовані основні структури особистості. **Несвідоме** є джерелом інстинктивного заряду, перш за все сексуального (лібідо), і закрито від свідомості через заборони, що накладаються суспільством. **Підсвідоме** – його вміст неусвідомлений, але без зусиль може бути усвідомлений людиною. **Свідоме** містить соціальні норми і заборони, які знаходяться в постійному конфлікті з несвідомим.
- Згідно з Фрейдом, сексуальний потяг у процесі розвитку людини зазнає низку змін, пов'язаних із фазами цього розвитку: оральна фаза (до 1 року); анальна (1-3 року); фалічна (3-6 років); латентна (6-12/14 років). Завдання психоаналізу – знайти джерела сексуальних порушень, які надалі приводять до неврозу.
- З початку 20-х рр. Фрейд виокремлює в структурі особистості інстанції:
 - а) «я» (эго) – регулює дію організму на користь його самозбереження;
 - б) «**воно**» (ід) – осередок сліпих інстинктів (сексуальних, агресивних), які прагнуть до негайного задоволення;
 - в) «**над-Я**» (супер-его) – включає моральні стандарти і заборони, засвоєні особистістю несвідомо як продукт впливу суспільства (виявляється у вигляді совісті). Оскільки вимога «ід», «супер-его» і зовнішній реальності до «его» несумісні, то людина постійно знаходиться у стані конфлікту, який створює нестерпну напругу.

- Виокремлює захисні механізми як ті, що мають підтримувати психічне здоров'я особистості: витіснення, регресія, раціоналізація, проекція, сублімація.

3. Аналітична психологія К. Юнга (1875 – 1961)

Біографічні дані

Карл Юнг народився і виріс у маленькому селищі на півночі Швейцарії. За його власними спогадами, дитячі роки були сповнені почуттям самотності, відсутністю взаєморозуміння і щастя. Його батько був священиком, який в кінці кінців втратив віру, сумовитим та схильним до постійних змін настрою. Мати страждала від емоційних розладів і відрізнялась вкрай нестійкою поведінкою. Вона могла майже миттєво перетворитися із задоволеної життям домогосподарки у справжнього демона. Зрозуміло, що такий шлюб не міг бути щасливим. З ранніх років Юнг навчився не довіряти до кінця жодному з батьків, а потім не довіряти і зовнішньому світу взагалі. Замість цього він звернувся до внутрішнього світу, світу сновидінь і фантазій, світу несвідомого. Сновидіння та несвідоме, а не раціональний світ стали головною подією його дитячих років, а потім і всього життя.

Юнг вперше познайомився з ідеями З.Фрейда в 1900 році, коли прочитав його працю «Тлумачення сновидінь». Він оцінив книгу як справжній шедевр. В 1906 році між ними почалося листування, а через рік потому він приїхав до Фрейда у Відень. Під час цієї першої зустрічі вони з великим захопленням спілкувалися протягом 13 годин. Пізніше ця симпатія вилилася у дружбу, яка переросла у стосунки, подібні стосункам батька та сина. Проте після публікації праці Юнга «Психологія несвідомого» їх відносини дали тріщину, а у 1912 році вони зовсім припинили особисті стосунки.

Відмінності аналітичної психології К.Юнга від психоаналізу З.Фрейда

Головні відмінності аналітичної психології Юнга від фрейдівського психоаналізу стосуються питання про природу лібідо. Якщо Фрейд характеризує лібідо переважно у термінах сексуальної сфери, то для Юнга це життєва енергія взагалі, в якій секс присутній лише як один з компонентів. За Юнгом, базова життєва енергія лібідо проявляється у рості та розмноженні, а також інших видах діяльності – в залежності від того, що в даний момент часу є найбільш важливим для конкретної людини.

Юнг відкидав фрейдівське поняття едипового комплексу. Він пояснював прив'язаність дитини до матері виключно життєвими потребами дитини і здатністю матері їх задовольнити. Юнг не використовував в своїй концепції поняття едипового комплексу тому, що такий досвід відсутній у його власних дитячих переживаннях. Він говорив про свою матір як про жінку надмірно гладку і непривабливу, тому ніяк не міг зрозуміти на якій підставі Фрейд стверджував, що кожен хлопчик відчуває в дитинстві сексуальний потяг до власної матері.

Ще одна суттєва відмінність між позиціями Фрейда та Юнга стосується уявлень про спрямованість сил, що визначають особистість людини. З точки зору Фрейда, людина є продуктом своїх дитячих переживань. Для Юнга людина визначається не лише минулим, а і в рівній мірі своїми цілями, очікуваннями і сподіваннями на майбутнє. На його думку, людина може змінюватися, і часом досить значно, протягом всього свого життя.

Третя відмінність полягає в тому, що Юнг намагався проникнути в область несвідомого глибше, ніж це вдалося Фрейдю. Він додав ще один вимір у розуміння несвідомого: вроджений досвід людини як виду, успадкований ним від своїх тваринних предків (колективне несвідоме).

Є відмінності і у психотерапії Юнга. Під час лікувальних сеансів він ніколи не клав пацієнтів на кушетку, відзначаючи, що у нього немає наміру кого-небудь тягти відразу до ліжка! Замість цього Юнг садив пацієнта у зручне крісло навпроти себе.

Основні положення аналітичної психології К.Юнга

У структурі особистості Юнг вбачав три взаємодіючі утворення: Его, особисте несвідоме, колективне несвідоме. В *Его* представлено все, що людина усвідомлює. *Особисте несвідоме* – це витіснений із свідомості досвід, а також накопичення пов'язаних між собою думок та почуттів, так званих комплексів. *Колективне несвідоме* – це збережений досвід минулих поколінь, наш зв'язок з мільйонами років існування. Колективне несвідоме успадковується та не потребує розвитку в індивідуальному досвіді. Колективне несвідоме складається з архаїчних первинних елементів, які називають архетипами. Найбільш поширені – персона, аніма та аніmus, тінь та самість.

Персона – це та маска, яку кожен з нас надягає, спілкуючись з іншими людьми. Вона представляє нас такими, якими ми хочемо, щоб нас сприймало суспільство.

Архетипи *Аніма та Аніmus* відображають припущення Юнга, що кожна людина несе в собі певні психологічні характеристики протилежної статі. Аніма відображає жіночі риси в чоловічому характері, Аніmus – чоловічі характеристики в жіночому.

Архетип *тіні* – певна зворотня, темна сторона Я. Представляє собою сукупність усіх наших аморальних, шалених, пристрасних і абсолютно неприйнятних бажань та вчинків. Проте одночасно тінь є джерелом спонтанності, творчого пориву, раптових осяянь та глибоких емоцій, без чого нормальне, повноцінне людське життя також неможлива.

Найбільш важливим архетипом Юнг вважав *Самість*. Задача самості – інтеграція різноманітних підсистем особистості. Юнг порівнював Самість з поривом чи прагненням до самоактуалізації, що визначає гармонійність та цілісність, найбільш повно розкриває можливості особистості.

За переконаннями Юнга, само актуалізації можна досягнути лише в середньому віці, а тому цей вік (між 35 та 40 роками) він розглядав як критичний період для особистісного розвитку – межу, на якій особистість зазнає глибоких та благодійних перетворень. Особистість, яка рухається в

напрямку самореалізації, в процесі розвитку досягає інтеграції та врівноважує різні елементи в структурі особистості. Процес об'єднання різних елементів особистості навколо сутності має назву *індивідуації*. В процесі індивідуації Самість стає в центрі особистості, а особистість досягає самореалізації. Лише окремі люди досягають такого високого розвитку особистості, - вважав К.Юнг.

Створив *психологічну типологію особистостей*. В сонові типології лежить критерій спрямованості суб'єкта на зовнішній та внутрішній світ (екстравертна чи інтровертна установка) та домінування психічної функції (емоція, мислення, відчуття, інтуїція). Обидві орієнтації особистості існують одночасно, але одна з них зазвичай домінує. *Екстравертована орієнтація* проявляється в спрямованості інтересу суб'єкта на зовнішній світ, людей, предмети. *Інтровертована орієнтація* характеризується заглибленістю у внутрішній світ, світ власного досвіду та почуттів. Кожній особистості притаманна різна міра використання чотирьох психічних функцій. *Мислення та почуття є раціональними (визначають розуміння світу), визначають формування суджень, альтернативні способи прийняття рішень, а відчуття на інтуїція – ірраціональні (визначають сприйняття світу), допоміжні способи отримання інформації про світ. Результатом комбінації двох видів Его-орієнтацій та чотирьох психологічних функцій є вісім різних типів особистості.*

Розробив *словесно-асоціативний тест*. Аналітик одне за одним зачитує пацієнту ряд слів. Пацієнт повинен у відповідь на кожне слово сказати перше, що прийде до нього у голову. При цьому вимірюється час реакції, зміна частоти дихання, електропровідність шкіри та реакції пацієнта. Якщо реакція на те чи інше слово потребує дуже багато часу, призводить до зміни ритму дихання чи супротиву шкіри, ми можемо зробити висновок про те, що існують певні несвідомі проблеми, пов'язані із запропонованим словом чи можливою відповіддю. (Використовував тест також як дитектор брехні)

4. Індивідуальна психологія А. Адлера (1870 – 1937)

Біографічні дані

Альфред Адлер народився у забезпеченій сім'ї в одному з передмість Відня. Його дитячі роки пройшли під знаком постійних хвороб, заздрості по відношенню до старшого брата та повного неприйняття з боку матері. Сам себе він вважав слабким, немічним та непривабливим. Він відчував ільшу близькість з батьком, ніж з матір'ю, тому, як і Юнг, згодом не прийняв фрейдівської концепції едіпового комплексу, бо сам його не переживав. Дитиною від витратив багато сил на те, щоб завоювати визнання та популярність у середовищі однолітків. Ставши доросліше, він зумів досягти високої самооцінки та був гідно оцінений оточуючими, чого йому так не вистачало у власній сім'ї.

Спочатку Адлер був настільки слабким учнем, що, на думку вчителя, міг розраховувати у майбутньому лише на місце помічника чоботяга. Однак, завдяки старанності та наполегливості він зумів стати одним з перших учнів у класі. Він зміг перебороти свої численні академічні та соціальні недоліки та комплекси, так що сам в повній мірі може вважатися хрестоматійним прикладом своєї ж власної теорії, створеної ним згодом. У розвитку особистості важливу роль відіграє компенсація особистісних слабкостей та недоліків. Почуття неповноцінності, що лежить в основі його системи. Є прямим наслідком дитячих років, в чому сам Адлер охоче зізнавався.

У віці 4-х років, ледь одужавши від смертельно небезпечної пневмонії, Адлер вирішив, що стане лікарем. Він отримав медичну освіту. Після спеціалізації в офтальмології та проходження практики із загальної медицини він почав займатися психіатрією.

Індивідуальна психологія

Згідно переконанням Адлера, поведінка людини визначається в першу чергу не біологічними, а соціальними факторами. Він ввів поняття соціального інтересу, визначаючи його як вроджений потенціал, націлений

на кооперацію з іншими людьми та на досягнення особистих та суспільних цілей. Подібний інтерес розвивається в дитинстві, по мірі накопичення досвіду. В протилежність Фройд, Адлер мінімізував роль сексуальних сил у формуванні особистості й сконцентрувався в більшій мірі не на несвідомому, а на свідомих факторах поведінки. Якщо Фройд вважав, що поведінка визначається переважно минулим, то Адлер підкреслював значення наших цілей на майбутнє. Борючись за досягнення цілей чи очікуючи настання деяких подій у майбутньому, ми тим самим здійснюємо вплив на свою теперішню поведінку.

Адлер підкреслював єдність та узгодженість особистості. В основі його концепції – уявлення про єдину рушійну силу, що лежить в основі структури особистості та спрямовує всі її ресурси на досягнення найголовнішої мети, яка надає сенс всьому існуванню особистості. Такою метою, на його думку, є прагнення до переваги та самоствердження. Саме ця мета підкорює собі весь рух до більш повного розвитку та здійсненню, реалізації нашого Я. Адлер був переконаний, що прагнення до переваги є вродженим фактором.

Висловив припущення, що справжньою рушійною силою особистості є генералізоване почуття неповноцінності. З початку Адлер відносив почуття неповноцінності до тілесних недоліків. Пізніше він розширив поняття неповноцінності, включивши в нього усі види фізичних, душевних чи соціальних недоліків – реальних чи уявних. Нездатність у достатній мірі компенсувати почуття неповноцінності може призвести до розвитку комплексу неповноцінності, що приводить людину до серйозних життєвих проблем.

За Адлером, боротьба людини за перевагу носить загальний характер, але при цьому можливі різні способи досягнення поставленої мети. Ми по-різному здійснюємо цю боротьбу, що в результаті приводить до появи унікальних, характерних лише для даної людини методів чи форм, які Адлер назвав стилем життя. Стиль життя включає в себе ті характерні поведінкові типи чи прийоми, за допомогою яких ми компенсуємо свою неповноцінність.

Адлер висунув припущення, що ми можемо самі формувати свою особистість у співвідношенні з власним унікальним стилем життя. Ця творча сила складає активний принцип людського існування. Ми будуємо свою поведінку на основі певних здібностей і того життєвого досвіду, який маємо завдяки нашій спадковості і впливу оточуючого середовища. Але лише від нас залежить як саме сприймати та тлумачити цей досвід, що, власне, і створює основу нашого стилю життя. А це означає, що ми здатні свідомо впливати на формування своєї особистості та свою долю. Адлер вважав, що скоріше ми самі визначаємо свою долю, ніж опиняємося об'єктом впливу минулого досвіду.

Досліджуючи досвід дитячих років своїх пацієнтів, Адлер зацікавився взаємозв'язком порядку народження та особистості людини. Він виявив, що старші, середні та молодші діти через різницю положення в сім'ї володіють різним соціальним досвідом і, як наслідок, мають різні структури особистості. Старші діти в сім'ї деякий час знаходяться в центрі уваги – але лише до тих пір, поки не з'явиться наступна дитина, яка тепер притягне до себе всю увагу батьків. А тому первісток починає відчувати себе невпевнено і вороже, втративши минуле почуття безпеки. Результатом таких змін може стати авторитарність і консервативність, жорстке бажання підтримувати порядок будь-якими засобами. Адлер припустив, що злочинцями, невротиками і збоченцями частіше стають саме первістки у сім'ї. На думку Адлера, друга дитина частіше буває амбіційною, непокірною та ревнивою: адже перед ним стоїть задача не лише не відставати, а й перевершити старшого брата чи сестру. Адлер вважав, що саме друга дитина найбільш пристосована до життя, ніж старша чи молодша дитина. Адже молодших дітей, як правило, в сім'ї балують, тому у них частіше за все виникають проблеми.

5. Розвиток психоаналізу у 30-50 роки

Анна Фройд (1895 – 1982)

У сім'ї засновника психоаналізу А.Фройд була наймолодшою дитиною. Рік народження Анни має символічне значення, адже 1895 р. вважається офіційною датою народження психоаналізу, а Анна була єдиною з шести дітей, хто став психоаналітиком, а отже, успадкувала покликання свого батька. Дитинство Анни пройшло в затишній сімейній атмосфері в престижному районі Відня. Однак вона не була оточена особливою увагою в родині і не відчувала себе щасливою. Від дитинства в неї залишилося «враження закинутості, постійне відчуття того, що ти тільки заважаєш, почуття нудьги та самотності». Їй здавалося, що улюбленицею матері була старша сестра Софія, і вона заздрила їй. Утім, через деякий час Анна стала улюбленицею свого батька. Він «звик до неї так само сильно, як до своїх сигар», - зазначають біографи Анни. Найменша донька рано захопилася дослідженнями батька, у віці 14 років вона часто відвідувала засідання Віденського психоаналітичного товариства, сиділа в куточку і уважно все слухала. Коли Анні виповнилося 23 роки, вона розпочала курс психоаналізу у свого батька. Психоаналітичні сеанси тривали 4 роки і відбувалися майже щоденно у вечірні години, коли З.Фройд уже завершував роботу з іншими клієнтами. В результаті Анна ще більше зацікавилася психоаналізом, і у 1926 році стала практикувати його. Вона почала проводити психоаналітичні сеанси з дітьми, читати лекції для вчителів та батьків. Перед війною Анна здобула заслужену популярність як психоаналітик, писала літературні твори. Коли Анні виповнилося 30 років, вона стала секретаркою і помічницею свого видатного батька, а згодом стала спадкоємницею свого батька і лідером психоаналітичного руху.

Анна зробила самостійний теоретичний внесок у розвиток психоаналізу. Її ранні праці були присвячені проблемам спілкування з дітьми та застосуванню принципів психоаналітичної теорії в навчанні та вихованні. Анна першою стала використовувати психоаналітичні ідеї у навчанні та психотерапії здорових дітей, які потрапили в тяжкі ситуації. Вона розробила психоаналітичну методику для лікування тривожних маленьких дітей та

навчала інших психоаналітиків своєї методики. Дослідницька та практична робота Анни з дітьми мала принципове значення, оскільки вона дотримувалася принципів класичного психоаналізу. Сам Фройд у своїй практиці ніколи не займався роботою з малими дітьми. Анна обґрунтувала необхідність розвитку нового напрямку досліджень – дитячого психоаналізу, в якому враховувались би низький рівень вербалізації та незрілість дитячої психіки. Вона довела необхідність спостережень за дітьми в умовах сім'ї та застосування ігрових методів у психоаналізі. У 1936 р. була опублікована видатна праця А.Фройд «Его та захисні механізми». Анна запропонувала чіткий опис захисних механізмів і детальні приклади зі сфери практики дитячого психоаналізу. Поява цієї праці посилила увагу психоаналітиків до вивчення проблеми функціонування Его, оскільки до того часу дослідники були зосереджені на інстинктивних процесах і функціонуванні Ід. Анна внесла деякі доповнення і зміни в ортодоксальний психоаналіз та сприяла становленню Его-психології. Книга про захисні механізми стала її найбільшим внеском у психологію. Визначення й інтерпретація захисних механізмів, здійсненні Анною, виявились однією з найбільш на даний момент вічних сторінок психології і, зокрема, психоаналізу. Дослідження захисних механізмів сучасними психологами підтверджують корисність тих уявлень, що були закладені Анною. Вся спадщина А.Фройд вміщує 9 томів праць.

Карен Хорні (1885 – 1952)

Хорні, одна з ранніх представниць феміністського руху, вивчала Фройдівський психоаналіз в Берліні. Сама вона визначала задачі своєї творчості, скоріше, як подальший розвиток ідей Фройда, ніж як претензію на створення альтернативної теорії.

Карен Хорні народилася в Гамбурзі. Її батько, побожна, проте похмура людина, капітан корабля, був набагато старший за матір Карен, жінки живої та вільної. Одного разу мати дала зрозуміти доньці, що бажала смерті

чоловіка. Заміж вона вийшла виключно зі страху залишитися старою дівою. Дитинство маленької Карен було не дуже веселим. Мати явно віддавала перевагу старшому брату, якому Карен жорстоко заздрила за те, що він хлопчик. Батько часто принижував її, зневажливо відзиваючись про її розум та зовнішність, викликаючи почуття неповноцінності, марності та ворожості. Нестача батьківської уваги та ласки в дитинстві породило те, що вона пізніше стала називати базальною тривожністю. Цю ситуацію можна розглядати як ще один приклад впливу особистого життєвого досвіду на теоретичну позицію.

Розбіжності теорії К.Хорні з теорією З.Фрейда стосувалися перш за все уявлень Фрейда про залежність особистості людини від незмінних біологічних факторів. Хорні не приймала тезу про виключну роль сексуальних факторів, ставила під сумнів едипів комплекс, концепцію лібідо, а також фрейдівські уявлення про структуру особистості. Хорні вважала, що не жінка заздрить чоловіку, а чоловік заздрить жінці тому, що вона здатна народжувати. Хорні була впевнена, що саме ця заздрість по відношенню до матки лежить в основі несвідомого прагнення чоловіка принизити жінку, зростити в ній почуття неповноцінності. Відсутність рівних прав, можливостей та перспектив у жінки є свідченням намагань чоловіків виправдати та закріпити своє господарююче положення. По Хорні, в основі всього цього в дійсності лежить власне почуття неповноцінності чоловіків. Хоча Хорні й відкидала багато моментів фрейдівської системи, вона все ж приймала основну ідею несвідомого, а також уявлення про емоційну, ірраціональну мотивації поведінки.

Центральне місце в теорії Хорні займає поняття базальної тривожності, що розуміється як «почуття дитини, самотньої та незахищеної в потенційно ворожому світі». Базальна тривога є результатом різноманітних форм батьківської поведінки: подавлення, нестачі піклування та любові, нестійкої поведінки. Таким чином, цей стан має не біологічне, а соціальне походження.

Місце фрейдівських інстинктів в якості факторів мотивації у Хорні займає прагнення дитини знайти безпеку в оточуючому її світі. На її думку, базова мотивація людини будується на потребі у безпеці та визволенні від страху.

Як і Фройд, Хорні вважала, що особистість людини визначається в ранньому дитинстві, але вважала, що людина зберігає здатність змінюватися і протягом всього життя. Кщо сам Фройд говорив про стадії психосексуального розвитку, то Хорні зосередила увагу на тому, як поведять себе з дитиною її батьки та вихователі. Вона не визнавала універсального характеру стадій розвитку, проте вважала, що якщо дещо подібне і виникає, то вся справа у батьках. В дитині немає нічого універсального, все є результатом тих чи інших культурних та соціальних факторів чи впливів оточуючого середовища.

Коли під впливом соціальних чи психологічних причин у дитини виникає базальна тривожність, у відповідь вона вироблює деякі поведінкові стратегії, що дозволяють їй впоратися з цим зростаючим почуттям безпорадності та беззахисності. Якщо яка-небудь частина подібних поведінкових стратегій стає фіксованою частиною особистості дитини, ми маємо справу з так званими невротичними потребами – своєрідним захисним механізмом проти тривоги. Хорні нараховує 10 подібних невротичних потреб, включаючи потребу в любові та прив'язаності, прагнення до успіху та самостійності.

В більш пізніх працях вона об'єднує невротичні потреби у 3 великі групи:

1) послужлива особистість – той, хто відчуває потребу бути поруч з іншими людьми, тягнеться до людей, в якому сильна потреба у схваленні та любові з боку домінантного партнера;

2) відчужена особистість – той, хто відчуває потребу в самотності, тікає від людей, в кому сильна потреба у незалежності та досконалості, хто веде замкнутий образ життя;

3) агресивна особистість – той, хто потребує протидії людей, хто тягнеться до влади, престижу, хто потребує захоплення, успіху та підкорюванні інших людей.

Жодна з цих стратегій не є в достатній мірі реалістичним способом справитися з тривогою. Більше того, різні потреби часто не узгоджуються між собою, що призводить до конфлікту в середині особистості. Коли ми вперше обираємо для себе ту чи іншу стратегію поведінки, вона ще досить рухлива та гнучка, щоб припускати можливість і інших, альтернативних стратегій. Але коли вона стає фіксованою частиною особистості, а ми стикаємося з ситуацією, в якій попередня стратегія неефективна, то змінити поведінку відповідно новим обставинам виявляється, як правило, неможливо. Подібні жорстко фіксовані стратегії лише посилюють наші проблеми, охоплюють всю особистість цілком: взаєностосунки з іншими людьми, самооцінку і ставлення до життя в цілому.

Ідеалізована самооцінка дає спотворений образ Я. Це своєрідна помилкова маска, яка не дає невротичу можливості зрозуміти і прийняти самого себе реального. Надягаючи таку маску, невротик заперечує наявність яких-небудь внутрішніх конфліктів. Він має перед собою ідеалізований образ Я, бачить себе генієм чи ще кимось в цьому роді, що дозволяє йому зверхньо ставитися до усіх оточуючих. Однак, Хорні не вважає, що такого роду конфлікти мають вроджену основу і тим самим неминучі. На її думку, причини неврозів треба шукати у невдалому розвитку взаєностосунків у дитячому віці. Неврозу можна запобігти, якщо в дитинстві дитина знаходить в сім'ї достатньо любові, тепла і розуміння, відчуває себе у безпеці.

Хорні почала працювати над проблемами жіночої психології з 1922 року та була першою жінкою-психологом, яка представила науковий доклад на цю тему на міжнародному психоаналітичному конгресі. В 30-ті рр. Хорні працює над проблемою протиставлення традиційної жіночої ролі, коли жінка шукає щастя і подружжі та материнства, та позиції жінки сучасної, яка реалізує себе перш за все через кар'єру.

Еріх Фромм (1900 – 1980)

Еріх Фромм був єдиною дитиною в сім'ї, проте його дитинство не було безхмарним. Фромм рано зрозумів, що стосунки в його сім'ї не ідеальні. У батька був важкий характер, а мати мала схильність до депресії. Еріх вважав своїх батьків невротичними, а себе в дитинстві охарактеризував як «нестерпно невротичну дитину». Фромм формувався у суміші світу суспільства. Можливо, це розвинуло його здібності бачити події з різних кутів зору. Коли Еріху було 12 років, він пережив трагічну подію, що торкнулася його сім'ї. Знайома його батьків, молода жінка, артистична, розумна і надзвичайно красива, покінчила життя самогубством. Свій вчинок вона пояснила тим, що хотіла бути похованою разом зі щойно померлим батьком. В очах підлітка Фромма батько молодої жінки був малоцікавою та не дуже привабливою у спілкуванні людиною. Юний Еріх не міг зрозуміти, як могла молода красива жінка піти на таку жертву, відмовитися від можливості прожити своє власне життя. Він думав над її вчинком багато років, поки не ознайомився з працями Фрейда, які надзвичайно зацікавили його. Читаючи книги з психоаналізу, він дещо почав розуміти про причини події, що так вразила його у дитинстві. Пізніше Фромм збагне, що фрейдівська теорія не відповідає на важливі для нього запитання, і він стане створювати свою оригінальну теорію.

Еріх Фромм у своїй праці «Людина для себе» проаналізував особливості людського існування і, зокрема, зазначив, що людина втратила свій зв'язок з природою і в неї немає могутніх інстинктів – засобів адаптації до мінливого світу, однак вона розвинула здатність мислити. Становище людини, яке визначається вищезазначеними моментами (відділеність від природи і усвідомлення цього), Фромм назвав людською дилемою.

Здатність мислити допомагає людині вижити в складному світі і є величезним надбанням. Крім того, на основі цієї здатності людина ставить перед собою і прагне вирішити питання, на які не має відповіді. Оскільки

природа цих питань укорінена в самому існуванні людини, Фромм називає ці питання екзистенційними дихотоміями. Екзистенційні дихотомії визначають життя людини, вони різняться в різних культурах і переживаються відповідно до індивідуальних особливостей.

1. Дихотомія життя і смерть (віра в життя після смерті)
2. Суперечність між ідеальним уявленням про повну самореалізацію особистості і життям людини, яке є вкрай коротким. Неможливість утілення усіх намірів самореалізації.
3. Самотність та єдність – відокремлене ізольоване існування та неможливість обійтися без спілкування з іншими людьми.

Фромм обстоював думку, що єдиним шляхом, за допомогою якого людина досягає водночас єдності зі світом і своєї індивідуальності та цілісності, є істинна любов – «спілка з кимось або чимось, що існує поза людиною, за умови збереження останньою відокремленості та цілісності». 4 характерні елементи істинної любові: турбота, відповідальність, повага та знання.

Визначальними рисами життя сучасної людини, на думку Фромма, є переживання самотності, відчуженості та безпорадності. Окрім того, в кожен період суспільного розвитку для людей властивою є боротьба за розвиток власної індивідуальності, за здобуття дедалі більшої особистої свободи. В сучасному суспільстві загострилася проблема свободи вибору та безпеки. Розплатою за безпеку життя й автономію, яку посідає людина в сучасному суспільстві, є втрата почуття власної цінності, своєї індивідуальності. Прагнучи подолати проблему свободи і безпеки, сучасні люди застосовують психологічні механізми втечі від свободи:

- механізм авторитаризму – здобути силу через злиття із чимось зовнішнім, щоб «компенсувати силу, втрачену індивідуальним Я».
- механізм деструктивності – бажання особи компенсувати власну неповноцінність, знищуючи або принижуючи інших.

- Механізм конформності автомата – подолання відчуженості і самотності шляхом абсолютного підпорядкування соціальним нормам.

Однак, існує можливість стати автономними й унікальними, не втрачаючи почуття єдності з іншими та суспільством, - це позитивна свобода. Щоб досягти позитивної свободи треба проявляти спонтанну активність, діяти відповідно до власної природи, а не лише згідно із соціальними нормами та вимогами. Визначальними складовими позитивної свободи Фромм вважав любов і працю.

Особливу увагу Фромм приділяв вивченню участі особистості в соціальному процесі. Особистість Фромм визначав як «суму вроджених та набутих психічних властивостей, що характеризують індивіда та визначають його унікальність». Характер розглядається ним як основна набута здатність, «як відносно постійна сукупність усіх устремлінь індивіда, що не є інстинктивними за своєю природою».

Розробив власну типологію характерів:

1. Рецептивний тип характеру – переконаний, що бажані події його життя визначаються чинниками зовнішнього світу і є невіддільними йому. Пасивний, довірливий, сентиментальний.
2. Експлуативний тип характеру – здобуває все, про що мріє, силою або кмітливостю. Агресивний, самовпевнений, егоцентричний, схильний спокушати інших, впевнений у собі, імпульсивний, з почуттям власної гідності.
3. Накопичувальний тип характеру – намагається заволодіти якомога більшою кількістю матеріальних благ, влади, любові та прагне уникнути будь-яких загроз втратити щось із своїх благ. Ригідні, підозрілі, вперті, передбачливі, лояльні, стримані.
4. Ринковий тип характеру – дотримується переконання, що його особистість оцінюють як товар, який можна вигідно продати або обміняти. Характеризується граничною відчуженістю у стосунках, відсутністю цінностей, безцеремонністю у ставленні до інших, нерозбірливістю у

способах досягнення мети., душевною спустошеністю. Відкриті, допитливі, щедрі.

5. Продуктивний характер – ідеальна кінцева мета особистого розвитку. Провідні риси – здатність до продуктивного логічного мислення, любові та праці. Здатні до творчості і здійснюють соціально корисні вчинки, незалежні, чесні, спокійні, люблячі.

Підведення підсумків:

1. Надайте загальну характеристику глибинній психології.
2. Визначте основні психологічні ідеї теорії З. Фрейда.
3. Розгляньте основні положення аналітичної психології К. Юнга.
4. Висвітліть основні аспекти індивідуальної психології А. Адлера.
5. Проаналізуйте розвиток психоаналізу у 30-50 роки.

Завдання до практичного заняття:

Порівняти погляди З. Фрейда, К. Юнга, А. Фройд. Зробити порівняльну таблицю.

Завдання до самостійної роботи студентів:

Підготувати проект на тему: «Вплив поглядів К. Юнга на розвиток арт-терапії».

Список рекомендованої літератури:

Базова

28. Жуков С.М. Історія психології: [Навч. посібник] / С.М. Жуков, Т.В. Жукова.– 2-ге вид., доп., виправл. та перероблене. – К.: Кондор, 2009.– 232с.
29. Корольчук М.С., Історія психології: [Навч. посібник] / М.С. Корольчук, П.П. Криворучко.– К.: Ельга; Ніка-Центр, 2010.– 248с.

3. Тарелкін Ю.П., Цикін В.О. Історія філософії в стислому викладі: [Навч. посібник] / Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2009. – 225 с.

Допоміжна

46. Ждан А.Н. История психологии. От Античности до наших дней : Учебник для вузов / А.Н. Ждан. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Академический Проект, 2004 г. - 576 с. - («Gaudeamus», «Классический университетский учебник»).
47. Марцинковская Т.Д. История психологии: [Учебное пособие] / Т.Д. Марцинковская. – М.: Академия, 2008. – 544с.
48. Петровский А.В. История и теория психологии. Том 1. / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – Ростов-на-Дону : Издательство «Феникс», 1996. - 416 с.
49. Ярошевский М.Г. История психологии. От Античности до середины XXвека / М.Г. Ярошевский . - Издательство: Академия, 1996 г. – 416 с.

Лекція №18

Тема: Історія розвитку гештальтпсихології.

Тема:

- оволодіти знаннями щодо особливостей досліджень психічного апарату у межах гештальтпсихології;
- сформувати у студентів комплекс знань щодо основних представників гештальтпсихології та їх поглядів;
- розвивати пізнавальні можливості, самостійність, працелюбство в опануванні матеріалу;

- виховувати зацікавленість дисципліною, прагнення отримувати нові знання самостійно.

Завдання:

66. Надати загальну характеристику гештальтпсихології.
67. Визначити основні психологічні ідеї М. Вергеймера.
68. Розглянути основні дослідження В. Келера.
69. Висвітлити психологічні погляди К. Коффки.
70. Проаналізувати особливості динамічної теорії К. Левіна.

План

- 1. Загальна характеристика гештальтпсихології**
- 2. Дослідження процесу пізнання (М. Вертгеймер, В. Келера, К. Коффки).**
- 3. Динамічна теорія К. Левіна**

1. Загальна характеристика гештальтпсихології

Гештальтпсихологічний напрям виник у психології на початку 20-х років ХХ століття в Германії. Перша робота М. Вертгеймера «Експериментальне дослідження видимого руху» розкривала принципи гештальтпсихології і стала початком цього напрямку в психології. Фундаментальні позиції гештальтпсихології оформились вже після Першої світової війни.

1. Прогресивне значення гештальтпсихології – це уявлення про те, що образи свідомості будуються з конкретних «цеглинок» відчуттів. Висувалась нова ідея, що пізнання пов'язано з процесами зміни, трансформації цілісних гештальтів, які визначають характер сприйняття зовнішнього світу й поведінки загалом. М.Вертгеймер вважав, що свідомість активна, за допомогою певних дій вона будує свої образи зовнішнього світу, спираючись на наявні структури - гештальти.

2. Ця школа однією з перших почала приділяти увагу розробці нових, об'єктивних експериментальних методів дослідження психіки.

3. Методологічною основою гештальтпсихології стали наступні засади: поняття психічного поля (поняття з фізики, яка на тому етапі зазнала значних відкриттів. Вивчення природи атому, магнетизму дозволило відкрити закони фізичного поля, в якому елементи вибудовуються в цілісні системи. Ця думка стала основою для гештальтпсихологів, які дійшли висновку, що психічні структури розташовуються у вигляді певних схем в психічному полі. Може відбуватися й переструктурування поля, в якому колишні структури розташовуються по-новому, завдяки чому суб'єкт приходить до принципово нового рішення задачі), ізоморфізму (психічні гештальти подібні фізичним і психофізичним. Тобто процеси, які відбуваються в корі подібні до тих, які відбуваються у зовнішньому світі й усвідомлюються нами в наших думках й переживаннях) й феноменології (суб'єкт може усвідомлювати свої переживання, процес рішення, однак йому для цього йому потрібно відмовитися від попереднього досвіду, очистити свою свідомість від нашарувань, пов'язаних з культурними та особистими традиціями. Тому гештальтисти недооцінювали особистісний досвід, віддавали пріоритет принципу «тут і тепер»).

4. У дослідженнях гештальтпсихологів було відкрито більше ста закономірностей зорового сприйняття: апперцепція (залежність сприйняття від минулого досвіду, від загального вмісту психічної діяльності людини), взаємодія фігури і фону, цілісність і структурність сприйняття, прегнантність (прагнення до простоти і впорядкованості сприйняття), константність сприйняття (постійність образу предмету не дивлячись на зміну умов його сприйняття), феномен "близькості" (тенденція до об'єднання елементів, суміжних у часі і просторі), феномен "замикання" (тенденції до заповнення пропусків між елементами сприйманої фігури).

2. Дослідження процесу пізнання (М. Вертгеймер, В. Келера, К.Коффки)

Макс Вертгеймер (1880-1943)

Вертхеймер виклав принципи організації сприйняття в своїй роботі, опублікованій в 1923 році. Він виходив з того, що ми сприймаємо предмети в тій же манері, в якій сприймаємо рух, - тобто як єдине ціле, а не як набір індивідуальних відчуттів.

Організація сприйняття відбувається миттєво. Частини перцептивного поля стають зв'язаними, об'єднуються між собою, щоб утворити структуру, яка виділялася б на загальному фоні.

Основні принципи організації сприйняття:

1. Близькість. Елементи, які близькі один до одного в просторі або в часі, видаються нам об'єднаними в групи, і ми прагнемо сприймати їх спільно.
2. Безперервність. У нашому сприйнятті існує тенденція дотримання напрямку, що дозволяє зв'язувати спостережувані елементи в безперервну послідовність або надати їм певну орієнтацію.
3. Схожість. Подібні елементи сприймаються нами спільно, утворюючи замкнуті групи.
4. Замикання. У нашому сприйнятті існує тенденція завершення незавершених предметів і заповнення порожніх проміжків.
5. Простота. У будь-яких умовах ми прагнемо бачити фігури настільки завершеними, наскільки це можливо: у гештальт-психології ця властивість була названа *pragnanz*, що можна перекласти як <прегнантна форма>. Прегнантний гештальт має бути симетричним, простим і незмінним і не може бути спрощений або впорядкований яким-небудь іншим чином.
6. Фігура-фон. Ми прагнемо організувати наше сприйняття так, щоб бачити об'єкт (фігуру) і задній план (фон), на якому вона виявляється. При цьому фігура представляється нам помітнішою і ясніше виділяється на спільному фоні зображення.

Ці принципи сприйняття не залежать від вищих розумових процесів або минулого досвіду; вони присутні в спостережуваних об'єктах самі по собі.

В середині 20-х років Вертгеймер переходить від дослідження сприйняття до вивчення мислення. Книга Макса Вертгеймера, присвячена проблемам продуктивного мислення, була опублікована вже після смерті її автора, в 1945 році. У ній він спробував застосувати гештальт-принципи навчання творчого мислення.

Цей підхід відрізнявся від підходу Торндайка, заснованого на методі проб і помилок. Вертгеймер знайшов докази на підтримку того, що розуміння проблеми в цілому повинне переважати над розумінням її окремих складових. Він стверджував, що окремі деталі слід розглядати в безпосередньому зв'язку із загальною ситуацією і що вирішення проблеми повинне рухатися від загального до часткового, а не навпаки.

М. Вертгеймер вважав, що якщо викладач організовує матеріал класних вправ в цілісну систему, то в його учнів легше виявиться інсайт, вони зможуть вловити суть проблеми і знайти її рішення. Вертгеймер продемонстрував, що як тільки принцип рішення задачі засвоєний, він може застосовуватися і в інших ситуаціях.

Він критикував традиційну практику освіти, вважаючи її заснованою на зубрінні. Вертгеймер вважав, що просте повторення не часто виявляється продуктивним, і наводив приклади, коли учні виявлялися нездібними впоратися з дещо видозміненим завданням, якщо її рішення було отримане не завдяки інсайту, а на підставі простого механічного запам'ятовування. Проте він погоджувався з тим, що такий матеріал, як імена і дати, повинні заучуватися шляхом звичайного запам'ятовування, підкріпленого багатократним повторенням.

Аналізуючи проблемні ситуації й способи їх розв'язання, Вертгеймер виокремлює декілька основних етапів мисленнєвого процесу:

1. Виникнення теми. На цьому етапі відбувається мобілізація творчих сил людини.
2. Аналіз ситуації, усвідомлення проблеми. Основна задача – створення цілісного образу ситуації.

3. Рішення проблеми. Цей мисленнєвий процес значною мірою є неусвідомленим, хоча йому передує свідомою робота.
4. Виникнення ідеї – інсайт.
5. Виконавча стадія.

Вольфганг Келер (1887 – 1967)

Келер, німець, який народився в Естонії та виріс в Волфенбюттеле в Німеччині, мав орлиний профіль та коротке жорстке волосся, розділене прямим проділом. З усіх трьох він найбільш ретельно проводив експерименти, а пізніше став вмілим адміністратором. Зарожумілий, жорсткий, формальний – йому необхідно було спілкуватися з людиною протягом 10 років, перш ніж перейти від офіційного Ви до дружнього ти, - викласти свої погляди письмово він умів вільно та захоплююче.

Між 1914 та 1920 роками Келер провів декілька дослідів, вивчаючи менталітет шимпанзе, які стали майже такими ж знаменитими, як експерименти Павлова з виділяючи ми слину собаками та Уотсона з маленьким Альбертом. Отримані Келером результати були цінними не лише самі по собі, вони вели до вовчення подібними способами вирішення проблем людиною, що дозволило гештальтистам зробити важливі відкриття. Раптове знаходження мавпою рішення Келер інтерпретував як реструктуризацію погляду мавпи на ситуацію. Він назвав раптове відкриття інсайтом і визначив його наступним чином: «виникнення повного рішення стосовно ситуації в цілому»; це явно був зовсім відмінний від науціння методом спроб та помилок процес.

Одним з важливих відкриттів Келера, що мало надзвичайне значення для психології науціння, було те, що інсайт не залежить від винагороди, як це мало місце при науцінні кішок Торндайка за принципом «стимул - реакція». Шимпанзе, звісно, прагнули до нагороди, але їх науціння відбувалося не завдяки цьому: вони вирішували проблему до того як з'їдали фрукти.

Другим важливим відкриттям було те, що досягнувши інсайту, тварини научалися більшому, ніж просто вирішення конкретної задачі; вони виявлялися у змозі узагальнити знання та прикладати рішення у модифікованій формі до різних ситуацій. В термінах психології інсайт не научіння здатне до «позитивного трансферу»; простіше кажучи, шимпанзе ставали спокушеними у виконанні тестів. Спостереження Келера відкрили дорогу гештальтистським дослідженням тими ж методами научіння людини.

Курт Коффка (1886 – 1941)

Коффка, уродженець Берліну, був євреєм наполовину; маленький та тендітний, з серйозним виразом довгого худого обличчя, він був інтровертом, чуттєвим і невпевненим у собі. Як не дивно, ці риси, хоча і робили з нього досить нудного лектора, викликали симпатію до нього у студенток. Почуваючи себе скуто на кафедрі, Коффка перетворювався за письмовим столом; його перу належить систематичний науковий виклад гештальт-психології.

Сам Коффка не особливо багато часу приділяв научінню: його експериментальна робота була, в основному, присвячена сприйняттю глибини, кольору, руху. Однак, оскільки він чудово володів англійською мовою, йому запропонували підготувати перший на англійській мові виклад гештальтпсихології. Праця вийшла у 1922 році і з тих пір Коффка став неофіційним виразником поглядів гештальтистів. В значній мірі завдяки його журнальним статтям та двом книгам результати експериментів та ідеї гештальтистів щодо научіння стали відомі колегам.

В одній з своїх книг, «Розвиток розуму», опублікованій у 1921 році в Німеччині та в 1924 переведеній на англійську, Коффка представив огляд існуючих знань про психічний розвиток з точки зору гештальтпсихології. З багатьох нових ідей та інтерпретацій, що містяться в книзі, особливо виділяються дві.

Перша: інстинктивна поведінка не є ланкою рефлекторних відгуків, що механічно викликаються стимулом; скоріше воно являє собою групу чи паттерн рефлексів – гештальт, що накладається істотою на свої власні дії та спрямований на досягнення певної мети. Курча клює певні предмети, про які воно «знає», що вони є їстівними, але цей інстинкт орієнтований на мету і викликаний голодом, а не механічним та автоматичним відгуком на вигляд їжі. Курча не клює, коли ситий, незважаючи на наявність їжі та існування рефлексу.

Друга: на відміну від біхевіористської доктрини, яка стверджувала, що все навчіння складається з ланцюжка асоціацій, створеного за допомогою підкріплення, Коффка стверджував, що навчіння в значній мірі відбувається завдяки процесу організації та реорганізації розуму, що передує заохоченню; в якості доказів він наводив дані вивчення Келером вирішення проблем мавпами і порівнювані дані відносно вирішення проблем дітьми. Хоча, Коффка визнавав, що точна причина цих організаційних процесів ще невідома.

Через 14 років в «Принципах гештальтпсихології» (1935), що представляли собою героїчну спробу розглянути всі існуючі психологічні знання з позиції гештальту, Коффка вже міг запропонувати теорію, яка пояснювала організацію та реорганізацію розумових уявлень. Теорія, розроблена на основі раніше висунутих Келером положень, полягала у тому, що психофізичні сили, які від народження має мозок, - енергетичні поля нейронів – діють подібно будь-яким силовим полям, тобто завжди шукають простішу чи найбільш відповідну меті конфігурацію (як мильна бульба чи силові лінії магнітного поля). Звідси виходить, що розум проявляє тенденцію конструювати чи реконструювати інформацію в формі «хорошого гештальту».

Однак чи слугують ці хороші гештальти достовірним відображенням зовнішнього світу? Коффка дав тверду позитивну відповідь на це давнє питання. Він виклав теорію, висловлену Вертгеймером та розвинуту

Келером, згідно якій наші думки про світ ізоморфні світу як такому – вони є мозковими подіями, схожими певним чином по структурі із подіями зовнішнього світу, які вони представляють. Якщо ми бачимо 2 різних вогників, то збудження виникає у двох різних областях мозку; якщо ми бачимо рух, то відповідний рух відбувається у полі збудження мозку. Зміст розуму є щось зовсім несхоже із зовнішнім світом, а його нервово зображення.

Це було рішенням класичної проблеми: як свідомість, феномен, відмінний від матеріального світу, може його представляти. По крайній мірі, так здавалося Коффі та його колегам. Однак в 1950-х роках Карл Лешлі та інші нейрофізіологи провели експерименти, у яких спростували ізоморфізм та теорію силових полів. Однак, якщо теорія силових полів не розглядається більше як фізіологічна реальність, а лише як ілюструюча метафора, вона має і справжню цінність. Вона вказує, що ми групуємо, категоризуємо, реорганізуємо свій досвід у формі, аналогічній дії силових полів: завжди шукаємо найпростіші та найзначущі конструкції для змісту свідомості. Як спрямовуючий образ це дає більше, ніж асоціанізм, біхевіоризм та інші епістемологічні теорії, що описують як ми сприймаємо, вчимося, зберігаємо та використовуємо інформацію.

Пам'ять. Коффка висунув гіпотезу, згідно якій фізіологічний базис пам'яті – формування «слідів» в центральній нервовій системі, постійних нервових змін, що викликані досвідом. Це було проникливе припущення: через декілька десятиліть нейрофізіологи почали знаходити зміни в клітках та молекулах, що утворюють сліди.

Друге тонке припущення стосувалося біологічного базису пам'яті. Утворені раніше сліди, говорив Коффка, впливають на те, як нові дані сприймаються та запам'ятовуються. На відміну від асоціаністів, які стверджували, що новий досвід просто додається до старого, Коффка вважав, що нова інформація взаємодіє зі слідами, а сліди – з новою інформацією способом, який недоступний розуму в ранній період життя, і що така

взаємодія є причиною психічного розвитку. Ця ідея знайшла підтвердження завдяки численним спостереженням, які вже тоді робив швейцарський дитячий психолог Жан Піаже.

Коффа упорядкував величезний масив експериментальних даних, щоб показати: пам'ять не є просто скупченням вражень, як вказувала асоціаністська теорія; пам'ять – об'єднання даних, поєднаних значущими зв'язками. Серед залучених Коффою свідочів були спостереження Ебінгауса та його послідовників про те, що набагато важче запам'ятати послідовність безглузких складів, ніж осмислену серію слів.

3. Динамічна теорія К. Левіна (1890 – 1947)

Наукові тенденції кінця XIX століття змушували дивитися на розумовий процес як в термінах, пов'язаних з полем, так і в термінах, що виходять за його рамки. Ці погляди знайшли своє відображення в гештальт-психології. Теорія поля в психології виникла як свого роду аналог теорії силового поля у фізиці. У сучасній психологічній науці поняття теорії поля зазвичай зв'язується з ідеями Курта Левіна. В основі поглядів Левіна лежить концепція гештальта, але він зумів розвинути свої ідеї і пішов далі позицій ортодоксального гештальтизму, звернувшись до проблем особистості, її потребам і впливу громадських зв'язків на її поведінку.

Сторінки життя

Курт Левін народився в Німеччині в місті Могільно. Освіту він здобув в університетах Фрайбурга, Мюнхена і Берліна. Докторську дисертацію з психології захистив у Карла Штумпфа в 1914 році в Берліні, де також вивчав математику і фізику. Під час першої світової війни Левін служив у німецькій армії, був поранений в бою і нагороджений залізним хрестом. Згодом він повернувся в Берлінський університет і прийняв таку активну участь у роботі групи гештальт-психологів, що став вважатися, поряд з її засновниками, одним з головних авторитетів нового наукового напрямку. Він проводив дослідження з проблем асоціації та мотивації і почав розробляти свою теорію

поля, яку виклав у 1929 році в США на міжнародному конгресі психологів у Іельському університеті.

Теорія поля - психологічна система Курта Левіна, використовує концепцію силового поля для пояснення поведінки особистості в термінах впливу на нього поля громадського впливу.

Левін був уже добре відомий у Сполучених Штатах, коли в 1932 році отримав запрошення прочитати курс лекцій в Стенфордському університеті. На наступний рік він вирішив виїхати з Німеччини через нацистську загрозу. Згодом мати і сестра Левіна загинули у фашистських концентраційних таборах.

Сам він два роки пропрацював в Корнеллі, а потім відправився в університет штату Айова, де проводив дослідження з проблем дитячої соціальної психології. За результатами цієї роботи він був запрошений в Массачусетський технологічний інститут з пропозицією заснувати і очолити новий дослідницький Центр групової динаміки. Хоча він помер всього через кілька років після призначення на цю посаду, його програма досліджень виявилася настільки ефективною, що і в наш час зберегла свою актуальність для наукової діяльності дослідницького центру, який тепер належить до університету штату Мічиган.

Протягом тридцяти років своєї професійної діяльності Левін багато сил віддав вивченню широкого кола питань, пов'язаних з проблемами мотивації. Його дослідження ґрунтувалися на аналізі поведінки людини в контексті стану її фізичного і соціального оточення.

Годологічний простір

Теорія фізичних полів привела Левіна до думки про те, що психічна діяльність людини відбувається в умовах впливу психологічного поля, яке отримало назву «годологічного простору». Годологічний простір містить в собі всі події минулого, сьогодення і майбутнього, які можуть вплинути на наше життя. З точки зору психології кожна з цих подій зумовлює поведінку людини в конкретній ситуації. Таким чином, годологічний простір

формується особистісними потребами людини у взаємодії з її психологічним оточенням.

Годологічний простір відображає різні ступені розвитку як функцію його накопиченого життєвого досвіду. Оскільки в дитинстві спостерігається брак досвіду, цей період має менш диференційовані ділянки в гомологічному просторі. Високоосвічені, досвідчені в життєвих справах дорослі люди мають більш складний і значною мірою диференційований годологічний простір, що відбиває їх минулий різноманітний досвід.

Левін шукав математичну модель для опису свого теоретичного уявлення психологічних процесів. Оскільки, він цікавився проблемами індивідуума, а не груп населення, то для його завдання не підходили методи статистики. Тому для відображення годологічного простору, цілей особистості та шляхів їх досягнення він звернувся до розділу геометрії, званому топологією.

На своїх топологічних картах Левін зображував вектори, що вказують напрямок руху людини до мети. Для додання завершеності свого опису годологічного простору для кожної з цілей - залежно від її привабливості для індивідуума - він ввів позитивні і негативні значення валентностей .

Таким чином, «класна дошка психології», яку використовував Левін, включала в себе комплексні схеми, що відображають різні психологічні явища. Згідно Левіну, всі форми поведінки можуть бути описані за допомогою подібних схем.

Мотивація

Левін висловив припущення про існування стану балансу або рівноваги між індивідуумом і його психологічним оточенням. Коли ця рівновага порушується, виникає напруженість відносин, яка викликає певні зміни, що ведуть до відновлення балансу. У цьому полягав головний сенс його концепції мотивації. Відповідно до поглядів Левіна, поведінка являє собою чергування циклів виникнення напруженості і наступного дії по його зняттю. Тому щоразу, коли у індивідуума виникає якась потреба, тобто стан

напруженості, він своїми діями намагається зняти цю напругу і відновити внутрішню рівновагу.

Перша спроба експериментальної перевірки цього припущення була виконана в 1927 році під керівництвом Левіна його ученицею Блюмою Зейгарник. Суть досвіду полягала в тому, що спостережуваним суб'єктам давався набір завдань, і вони отримували можливість вирішити лише кілька з них, тому що процес вирішення штучно переривався, перш ніж вони могли виконати всі завдання. Перед початком експерименту Левін передбачав, що

1) напружений стан виникає, коли суб'єкт отримує завдання для виконання ;

2) коли завдання виконано, напруга пропадає;

3) коли завдання не закінчено, збереження напруженості підвищує ймовірність того, що воно збережеться в пам'яті суб'єкта .

Результати, отримані Зейгарник, підтвердили передбачення Левіна. Спостережувані суб'єкти, чий процес пошуку рішення переривався, з більшою ймовірністю могли згадати суть завдання, ніж ті, хто встигав виконати його до кінця. Багато подальших дослідження проводилися на основі використання цієї закономірності, що отримала назву ефекту Зейгарник.

Ефект Зейгарник - властивість легше згадувати незавершені завдання, ніж завершені.

Соціальна психологія

У 30 -х роках Левін почав цікавитися питаннями соціальної психології. Він був першопрохідцем у цій незвіданій області, і його досягнення дають йому право зайняти гідне місце в історії науки.

Головною особливістю соціальної психології Левіна є введення поняття групової динаміки, застосовне як до індивідуальної, так і до групової поведінки. Згідно з його поглядами, так само як індивідум і його оточення формують психологічне поле, так і група та її оточення формують соціальне поле. Соціальна поведінка проявляється всередині групи і визначається

конкуруючими підгрупами, окремими членами, обмеженнями і каналами спілкування. Таким чином, групова поведінка в будь-який момент часу є функцією загального стану соціального поля.

Левін проводив дослідження в різних соціальних ситуаціях. Його експерименти з групою хлопчиків, що стали класичними, включали в себе вивчення різних стилів керівництва - авторитарного, демократичного і заснованого на неутручанні, а також їх вплив на продуктивність праці і поведінку. Експерименти такого роду відкрили нову сторінку в області соціальних досліджень і внесли помітний внесок у розвиток соціальної психології.

Крім цього, Левін підкреслював важливість вивчення колективних дій і супутніх проблем з метою проведення корекції соціальної поведінки. Стурбований зростанням міжрасової напруженості, він провів групі дослідження з широкого кола питань, присвячених спільному проживанню та наданню рівних можливостей працевлаштування особам з різним кольором шкіри, а також запобіганню появи расових забобонів у їхніх дітей. Його підхід до вивчення цих питань дозволив розробити суворі експериментальні методи аналізу соціальних проблем.

При проведенні занять по зниженню міжгрупових конфліктів і підвищенню потенціалу кожного члена суспільства Левін всіляко заохочував тренування з розвитку сприйнятливості. Його групи соціально-психологічного тренінгу стали попередниками груп вирішення конфліктів, популярних в 60- 70 -і роки.

Програми наукових експериментів і результати дослідницьких робіт Курта Левіна отримали навіть більш високу оцінку психологів, ніж його теоретичні вишукування. Його вклад у соціальну та дитячу психологію виявився незаперечним. Багато його ідей і методики проведення експериментів широко використовуються при вивченні проблем особистості і мотивації її поведінки.

Підведення підсумків:

1. Надайте загальну характеристику гештальпсихології.
2. Визначте основні психологічні ідеї М. Вергеймера.
3. Розгляньте основні дослідження В. Келера.
4. Висвітліть психологічні погляди К. Коффки.
5. Проаналізуйте особливості динамічної теорії К. Левіна.

Завдання до практичного заняття:

Порівняти погляди представників гештальпсихології. Зробити порівняльну таблицю.

Завдання до самостійної роботи студентів:

Підготувати проект на тему: «В. Келлер та його дослідження інтелекту в антропоїдів».

Список рекомендованої літератури:

Базова

30. Жуков С.М. Історія психології: [Навч. посібник] / С.М. Жуков, Т.В. Жукова.– 2-ге вид., доп., виправл. та перероблене. – К.: Кондор, 2009.– 232с.
31. Корольчук М.С., Історія психології: [Навч. посібник] / М.С.Корольчук, П.П. Криворучко.– К.:Ельга; Ніка-Центр, 2010.– 248с.
3. Тарелкін Ю.П., Цикін В.О. Історія філософії в стислому викладі: [Навч. посібник] / Ю.П. Тарелкін, В.О. Цикін. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2009. – 225 с.

Допоміжна

50. Ждан А.Н. История психологии. От Античности до наших дней : Учебник для вузов / А.Н. Ждан. - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Академический Проект, 2004 г. - 576 с. - («Gaudeamus», «Классический университетский учебник»).

51. Марцинковская Т.Д. История психологии: [Учебное пособие] / Т.Д. Марцинковская. – М.: Академия, 2008. – 544с.
52. Петровский А.В. История и теория психологии. Том 1. / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – Ростов-на-Дону : Издательство «Феникс», 1996. - 416 с.
53. Ярошевский М.Г. История психологии. От Античности до середины XXвека / М.Г. Ярошевский . - Издательство: Академия, 1996 г. – 416 с.